DZIESIĘĆ LAT

10

POLSKIEJ LISTY KRAJOWEJ
PROGRAMU UNESCO
PAMIĘĆ ŚWIATA

POMNIKI POLSKIEGO DZIEDZICTWA DOKUMENTACYJNEGO

Pamięć
Polski

10 LAT
POLSKIEJ LISTY KRAJOWEJ
PROGRAMU UNESCO
PAMIĘĆ ŚWIATA

Pomniki polskiego dziedzictwa dokumentacyjnego

Warszawa
2024

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

„dziedzictwo p
tylko wykonaw
i (zwykle) test
ale także dzied
który akceptuj
i jest gotowy p
dziedzictwo."

otrzebuje nie
cy testamentu
amentu,
zica,
e warunki
ielęgnować

J.M. LENIAUD
LES ARCHIPELS DU PASSÉ. LE PATRIMOINE ET SON HISTOIRE
PARIS 2002.

Przeszłość. Wiemy o niej tyle, ile mówią nam źródła historyczne. Dokumenty, akta, fotografie, zapiski, osobiste pamiątki to nieme, a jednocześnie tak głośne w swojej treści, a często i formie świadectwa minionych czasów. Dzięki nim możemy ustalić fakty. Gdy zostają zniszczone, często wraz z nimi ginie pamięć, fragmenty naszej historii znikają w mroku, a na ich zgliszczach wyrastają tylko domysły, przypuszczenia, hipotezy.

Zainicjowany w 1992 r., pod auspicjami UNESCO, Program *Memory of the World*, od samego początku miał z założenia przede wszystkim zwrócić uwagę na tę część dziedzictwa kulturowego ludzkości, która na co dzień nie jest, ani szeroko znana, ani eksponowana. Nie przyciąga uwagi ani decydentów politycznych, ani nawet zwykłych turystów. Mimo wielu wysiłków i zmiany istotnych paradygmatów, szczególnie w ostatnich latach, nie jest też w dalszym ciągu łatwo dostępna. Za to z całą pewnością jest niezmiernie istotna dla poznania dziejów ludzkości i jej dalszego harmonijnego rozwoju, dla szerzenia idei wspólnej, pokojowej koegzystencji społeczeństw, dla ukazywania i badania różnorodności, dla budowania właściwie pojętej sprawiedliwości.

Jest też z całą pewnością narażona na wiele zagrożeń i łatwo ulec może destrukcji, szczególnie w warunkach konfliktu zbrojnego lub katastrof naturalnych, jak powodzie czy pożary. Wielkim zagrożeniem jest dla niej również sam człowiek. Czasami stanowi też obiekt pożądania i staje się łupem wojennym. Jest tak wrażliwa na działanie różnych naturalnych czynników, że nie przesadzając, możemy mówić o permanentnym znikaniu jej fragmentów niemalże każdego dnia. W tym znikaniu przejawia się również jej efemeryczność. Prawdopodobnie nigdy nie będziemy w stanie, jako ludzkość, określić ile tego dziedzictwa dokumentacyjnego straciliśmy, tracimy i będziemy tracić w przyszłości. Nawet sporządzenie w miarę pełnej listy zniszczonych przez stulecia archiwów, czy bibliotek, wydaje się zadaniem niewykonalnym.

Dziedzictwo dokumentacyjne, niezależnie czy spisane na papierze, pergaminie, tabliczkach glinianych, wyryte na kamieniu lub korze drzewnej, czy też zachowane na jakimkolwiek innym nośniku wymyślonym przez człowieka, powinno być należycie chronione i zabezpieczone, a jednocześnie jak najszerzej dostępne. Dla każdego, kto na co dzień zajmuje się profesjonalnie tym dziedzictwem, te dwie rzeczy mogą wydawać się ze sobą sprzeczne. Jednak jeśli bliżej przyjrzymy się tym zjawiskom, to bez trudu dostrzeżemy, że dostępność nie wyklucza dobrej ochrony. Wręcz przeciwnie, im coś jest lepiej znane, im bardziej przez ogół uznane za dobro wspólne, tym łatwiej zdobywać fundusze na właściwe, w tym również wysoce specjalistyczne, tego zabezpieczenie. Stale zwiększająca się wśród odbiorców potrzeba dostępu, jest jednocześnie jednym z najważniejszych stymulatorów prowadzenia prac konserwatorskich. Właśnie tym głównie celom: ochronie i dostępności ma służyć Program UNESCO Pamięć Świata (*Memory*

of the World)[1]. Program, który od swojego powstania budził nie tylko wielki entuzjazm, ale też wzbudzał wiele kontrowersji, i to, o dziwo, w środowisku, wydawałoby się, najbardziej zainteresowanym jego wprowadzeniem i upowszechnianiem, czyli wśród archiwistów[2].

W Polsce, Komitet Krajowy Programu Pamięć Świata został powołany już w 1996 r. i od początku działał bardzo prężnie i aktywnie, również m.in. dzięki wielkiemu zaangażowaniu Archiwów Państwowych i kolejnych Naczelnych Dyrektorów, którzy *ex officio* stawali na jego czele. Archiwa Państwowe przejęły tym samym zobowiązanie nie tylko merytorycznej obsługi prac samego Komitetu, ale również ciężar finansowania działalności związanej z promocją całego przedsięwzięcia. Na szczególne podkreślenie zasługuje doskonała współpraca z Polskim Komitetem do spraw UNESCO oraz pozostałymi instytucjami kultury i pamięci, których przedstawiciele wchodzą w skład Polskiego Komitetu Programu Pamięć Świata[3]. Poparcie wykazywane przez Polskę na forum UNESCO dla realizacji i rozwoju Programu Pamięć Świata było i jest najlepszym świadectwem zaangażowania i działalności członków Polskiego Komitetu. Wystarczy wspomnieć, że pierwsze spotkanie Międzynarodowego Komitetu Doradczego Pamięci Świata (International Advisory Committee – IAC) odbyło się w Pułtusku w 1993 r. W kolejnych latach Polska była również gospodarzem szóstego spotkania IAC w Gdańsku w 2003 r., IV Międzynarodowej Konferencji Programu pod hasłem „Kultura-Pamięć-Tożsamość" w Warszawie w 2011 r. oraz dwóch spotkań eksperckich w 2012 i 2014 r. Te ostatnie zaowocowały specjalnym zaleceniem *Recommendation concerning the preservation of, and access to, documentary heritage including in digital form* (*Zalecenie w sprawie zachowania i dostępu do dziedzictwa dokumentacyjnego,*

1 *Memory of the World. Lost Memory – Libraries and Archives Destroyed in the Twentieth Century, General Information Programme and UNISiST*, Paris, UNESCO 1996.

2 Pisał o tym m.in. były Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych i były przewodniczący Polskiego Komitetu Pamięci Świata Władysław Stępniak, zwracając uwagę nie tylko na brak entuzjazmu dla tego Programu wśród światowej społeczności archiwistów, ale również na fakt niezrozumienia w tym środowisku roli popularyzacji własnej działalności. W. Stępniak, *Międzynarodowa Rada Archiwów wobec programu UNESCO „Pamięć Świata"*, Archiwista Polski, Nr 4(56)/2009, s. 37–48.

3 Aktualny skład Komitetu: dr Paweł Pietrzyk – Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, Przewodniczący, dr Tomasz Makowski – Dyrektor Biblioteki Narodowej, Zastępca Przewodniczącego, dr Barbara Berska – Archiwum Narodowe w Krakowie, dr hab. Monika Bogdanowska – Wicedyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa, ks. bp Michał Janocha – Przewodniczący Rady KEP ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego, dr Alicja Jagielska-Burduk – Sekretarz Generalna Polskiego Komitetu ds. UNESCO, Tomasz Komorowski – Koordynator projektów Polskiego Komitetu do spraw UNESCO, Marek Konopka – Ekspert Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków – ICOMOS Polska, prof. Zdzisław Pietrzyk – Ekspert, Dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej w latach 2003–2021, dr hab. Remigiusz Sapa – Dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej, dr Dorota Sidorowicz-Mulak – Wicedyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich ds. Biblioteki Ossolińskich.

w tym dziedzictwa cyfrowego), przyjętym na 38. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu w 2015 r. Zalecenie to było pierwszym i do dzisiaj pozostaje jedynym instrumentem prawnym na poziomie globalnym, w całości poświęconym problematyce, nie tylko analogowego, ale również cyfrowego dziedzictwa dokumentacyjnego.[4] Polscy eksperci i członkowie Komitetu Programu Pamięć Świata, w uznaniu aktywności naszego kraju oraz jego wkładu w powstanie i rozwój Programu, zostali w 2022 r. zaproszeni do współtworzenia rocznicowego dokumentu o charakterze oświadczenia: *The 30th Anniversary of the Memory of The World Programme – A Commemorative Statement*[5].

W ramach Programu UNESCO Pamięć Świata tworzone są trzy rodzaje rejestrów, obejmujących najważniejsze zabytki piśmiennictwa:

- lista międzynarodowa,
- listy regionalne,
- listy krajowe – w tym lista polska.

Od 1997 roku na listę międzynarodową programu wpisywane są najcenniejsze archiwalia o światowym znaczeniu historycznym lub cywilizacyjnym będące wyrazem zbiorowej pamięci ludzkości. Obecnie znajduje się na niej niemal 500 obiektów z kilkudziesięciu państw. Najwięcej pomników dziedzictwa dokumentacyjnego, wliczając wpisy wspólne, pochodzi z Niemiec (29), Wielkiej Brytanii (24), Niderlandów (21), Francji (20) oraz Korei Południowej i Polski (18)[6]. Najnowszy, osiemnasty, wpis z Polski został na niej umieszczony w 2023 r. i była to przechowywana w Archiwum Państwowym w Toruniu *Księga cła funtowego z lat 1369–1371*, będąca częścią dokumentacji dotyczącej historii Hanzy. Wniosek został przygotowany przez Niemcy we współpracy z Belgią, Estonią, Łotwą i właśnie Polską. Oprócz tego na liście międzynarodowej znajdują się:

- „De revolutionibus" autograf dzieła Mikołaja Kopernika – przechowywany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

4 Z przetłumaczonym na język polski tekstem tego dokumentu można zapoznać się na stronie dedykowanej Programowi: pamiecpolski.archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2013/09/broszura_ZALECENIA_UNESCO.pdf [dostęp: 27.05.2024]

5 Współautorami oświadczenia ze strony Polski byli Paweł Pietrzyk i Tomasz Komorowski. Cały tekst dokumentu dostępny jest w języku angielskim i francuskim na stronie UNESCO: unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383472 [dostęp: 27.05.2024]

6 Porównaj: www.unesco.org/en/memory-world/register [dostęp: 8.05.2024].

- Autografy Fryderyka Chopina – przechowywane w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie i w Narodowym Instytucie Fryderyka Chopina w Warszawie.
- Archiwum Ringelbluma (podziemne archiwum getta warszawskiego) – przechowywane w zbiorach Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.
- Akt Konfederacji Generalnej Warszawskiej z 1573 roku – przechowywany w Archiwach Państwowych w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.
- Tablice 21 Postulatów Gdańskich z Sierpnia 1980 – przechowywane w zbiorach Centralnego Muzeum Morskiego w Gdańsku wraz z kolekcją dokumentacji pod nazwą „Narodziny Solidarności" – przechowywaną w Ośrodku KARTA w Warszawie.
- Kodeks supraski (wpis wspólny ze Słowenią i Rosją) – polski fragment przechowywany w Bibliotece Narodowej w Warszawie.
- Archiwum Komisji Edukacji Narodowej – zachowane części zespołu archiwalnego przechowywane w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie, w Archiwach Państwowych w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Fundacji Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie – Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie.
- Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu – w posiadaniu Stowarzyszenia Instytut Literacki „Kultura" z siedzibą w Maisons Laffitte.
- Archiwum Radziwiłłów i Księgozbiór Nieświeski (wpis wspólny Białorusi, Finlandii, Litwy, Polski, Rosji i Ukrainy) – część polska zespołu archiwalnego przechowywana w Archiwach Państwowych w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.
- Archiwum Biura Odbudowy Stolicy – przechowywane w Archiwach Państwowych w zasobie Archiwum Państwowego w Warszawie.
- Traktaty pokojowe (*ahdnames*) zawarte od II połowy XV do końca XVIII w. między Rzeczpospolitą i Imperium Osmańskim – przechowywane w Archiwach Państwowych w zasobie w Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.
- Zbiory z XIX w. Towarzystwa Historyczno-Literackiego / Biblioteki Polskiej w Paryżu / Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu – w posiadaniu Stowarzyszenia Biblioteki Polskiej w Paryżu.
- Księga Henrykowska – przechowywana we wrocławskim Archiwum Archidiecezjalnym.
- Akta Braci Czeskich – główna część zbioru znajduje się w Archiwach Państwowych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu,

pozostałe przechowywane są w Bibliotece Kórnickiej i Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu.

- Akt Unii Lubelskiej z 1569 roku – przechowywany w Archiwach Państwowych w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.
- Dokumenty polskiego wywiadu radiowego z okresu Bitwy Warszawskiej 1920 roku – przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym.
- Raport Jürgena Stroopa „Es gibt keinen jüdischen Wohnbezirk – in Warschau mehr! (Żydowska dzielnica mieszkaniowa w Warszawie już nie istnieje!)" – przechowywany w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

Poza tą aktywnością na polu międzynarodowym i merytorycznym, prace Komitetu w najszerszym aspekcie skupiały się na procesie tworzenia kolejnych edycji listy krajowej Pamięci Świata. Dla podkreślenia jej znaczenia, lepszego zrozumienia idei jej powstania oraz wyraźnego odróżnienia od wpisów znajdujących się w rejestrze międzynarodowym, ukuta została nawet specjalna, rodzima nazwa: Pamięć Polski. Stworzony też został dedykowany portal internetowy, zarządzany i utrzymywany przez Archiwa Państwowe, na którym prezentowane są, nie tylko wszelkie informacje związane z funkcjonowaniem Programu, zasadami oceny wniosków, kryteriami dokonywania wpisów, ale przede wszystkim wszystkie dokumenty i zbiory znajdujące się na liście krajowej, w podziale na poszczególne edycje.

Polska Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata została zainicjowana w 2014 r., choć pierwszy krok do stworzenia podstaw jej funkcjonowania został postawiony już sześć lat wcześniej. Na posiedzeniu Polskiego Komitetu Programu UNESCO Pamięć Świata w dniu 18 czerwca 2008 r. przyjęto bowiem pierwszy, niezwykle lakoniczny, szczególnie pod względem proceduralnym, Regulamin naboru obiektów na listę krajową[7]. Wydawać by się mogło, że długo zajęło ekspertom wchodzącym w skład Polskiego Komitetu uznanie, że rejestr krajowy będzie nie tylko doskonałym uzupełnieniem listy międzynarodowej, ale też ważnym narzędziem ochrony dziedzictwa dokumentacyjnego oraz doskonałą formą popularyzacji wiedzy na temat jego wartości społecznej na gruncie krajowym. Warto jednak zaznaczyć, że w 2024 r., w którym obchodzimy dziesięciolecie istnienia

7 K. Zalasińska, *Polska Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata jako narzędzie ochrony dziedzictwa dokumentacyjnego*, Santander Art and Culture Law Review 1/2022 (8), s. 170–184.

polskiej listy, w dalszym ciągu w szeregu krajów świata, w tym również w niektórych europejskich, taka lista nie została utworzona w ogóle.

Kryteria i procedury dokonywania wpisów na Polską Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata, które w kolejnych latach funkcjonowania Programu były dopracowywane i zmieniane, ostatecznie w zasadzie nie różnią się od tych przyjętych przez Międzynarodowy Komitet Doradczy Programu UNESCO dla Listy Międzynarodowej[8]. Stanowią one wprost ich adaptację do polskiej specyfiki. Kryteria wartościujące stosowane są zawsze na zasadzie porównawczej i w odniesieniu do unikatowości danego zbioru lub dokumentu oraz jego wpływu i znaczenia dla rozwoju kultury polskiej. Obiekty zgłaszane na listę krajową przede wszystkim muszą być autentyczne oraz kompletne. Członkowie Polskiego Komitetu Programu UNESCO Pamięć Świata badają obiekty w trzech aspektach, uwzględniając ich znaczenie historyczne, formę i styl oraz znaczenie społeczne, wspólnotowe lub duchowe. Nie jest konieczne, aby obiekt spełniał wszystkie trzy kryteria jednocześnie. Dodatkowo pod uwagę brana jest wyjątkowość lub rzadkość zgłaszanego obiektu oraz jego fizyczny stan zachowania[9]. Warto jednak podkreślić, że charakter prawny polskiej listy nie jest oczywisty. Sam wpis na listę nie pociąga za sobą dodatkowych obowiązków, ani praw depozytariuszy. Lista jest prowadzona przy udziale jednostek i instytucji państwowych, a właściwie ekspertów i przedstawicieli instytucji pamięci, a nie przez państwo, co wynika wprost z eksperckiego charakteru programu[10].

Na Polską Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata trafiają najcenniejsze dokumenty i zbiory, będące w posiadaniu różnych instytucji pamięci w Polsce i poza jej granicami, mające szczególne znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturowego, historii i tradycji narodowej. Kolejne edycje listy krajowej to inicjatywy o ogólnopolskim zasięgu i znaczeniu. Wszystkie wyróżnione obiekty były prezentowane na specjalnie przygotowanych ekspozycjach. Wystawy pierwszych dwóch edycji listy można było oglądać w zachwycających wnętrzach Pałacu Prezydenckiego w Warszawie 18 i 19 października 2014 roku oraz 6 listopada 2016 roku. Na ekspozycjach zaprezentowane zostały oryginały i faksymilia

8 *Memory of the World. General Guidelines to Safeguard Documentary Heritage*, revised edition 2002.

9 Szczegółowe kryteria wpisu na Listę Krajową i warunki kwalifikacji obiektów określają *Zasady tworzenia Polskiej Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata* dostępne na dedykowanej programowi stronie: pamiecpolski.archiwa.gov.pl/wp-content/uploads/2023/04/Zasady-tworzenia-Polskiej-Listy-Krajowej-Programu-UNESCO-1.pdf [dostęp: 28.05.2024]

10 K. Zalasińska, *Polska Lista Krajowa Programu UNESCO Pamięć Świata jako narzędzie ochrony dziedzictwa dokumentacyjnego*, Santander Art and Culture Law Review 1/2022 (8), s. 170–184.

wyróżnionych dokumentów. W 2018 roku wyjątkowe obiekty związane z setną rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości zaprezentowano szerokiej publiczności w oryginale w urokliwych salach Belwederu – rezydencji Prezydenta RP, podczas dni otwartych 29 i 30 września. Przy organizacji dwóch ostatnich edycji przyjęliśmy strategię jeszcze szerszej dostępności wystawy, zarówno pod względem czasowym, jak i przestrzennym. W 2021 i 2024 roku wystawy obiektów w wielkogabarytowej przestrzennej formie mebla miejskiego zostały zaprezentowane w centrum Warszawy przed budynkiem Kordegardy – galerii Narodowego Centrum Kultury. Następnie wystawy wyruszyły w objazd po kraju. Widzowie mogli je oglądać w miejscowościach, w których swoje siedziby mają instytucje, przechowujące obiekty wpisane na Listę. Wystawom towarzyszyły katalogi zawierające poszerzone komentarze historyczne do poszczególnych dokumentów i kolekcji oraz bogaty materiał ilustracyjny.

Polska w szczególnie tragiczny sposób doświadczyła katastrofalnych strat dziedzictwa dokumentacyjnego, począwszy od wyniszczających wojen w XVII w., następnie długich lat zaborów, a na pustoszących terytorium kraju dwóch wojnach światowych w XX w. skończywszy. Kolejne edycje Polskiej Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata krzewią w polskim społeczeństwie świadomość rangi i znaczenia źródeł z przeszłości naszego kraju, które mimo jego tragicznej historii najnowszej, udało się ocalić i zachować do obecnych czasów. Rola Archiwów Państwowych jest tu nie do przecenienia. Fundamentem ich istnienia jest właśnie dbanie o zachowanie pamięci i świadectw dziejów przeszłych pokoleń. Archiwa gromadzą, przechowują, zabezpieczają i udostępniają źródła historyczne – od wieków średnich aż po czasy najnowsze. Możemy za Jeanem-Michelem Leniaudem (przywołanym w motcie do tego tekstu) powiedzieć, że w stosunku do Narodowego Zasobu Archiwalnego są jego „dziedzicem", nie tylko akceptującym „warunki testamentu", ale wręcz przyjmującym zobowiązanie jego wypełnienia w długim okresie czasu. W tym celu realizują one misję trwałego zachowania świadectw przeszłości i zapewnienia do nich powszechnego dostępu w celu wspierania rozwoju państwa i społeczeństwa obywatelskiego. Stojąc na straży pamięci, Archiwa Państwowe mają kluczowe znaczenie dla przyszłości państwa i jego obywateli. To instytucje dbające o przeszłość, osadzone w teraźniejszości i nastawione na przyszłość. Jednak nie tylko Archiwa Państwowe są depozytariuszami tych najcenniejszych pomników dziejowych państwa polskiego i polskiej kultury. W kolejnych czterech edycjach Programu, zrealizowanych w latach 2014, 2016, 2018 i 2021 na listę krajową wpisanych zostało ogółem 58 unikalnych świadectw najważniejszych wydarzeń i osiągnieć w polskiej historii z kilkudziesięciu różnych instytucji. Znalazły się na niej m. in.: akt unii polsko-litewskiej w Krewie z 1385 r., Złoty Kodeks Gnieźnieński, Kronika Galla Anonima, Konstytucja 3 Maja, akta Powstania Styczniowego, rękopis „Pana Tadeusza" Adama Mickiewicza, trylogia Henryka Sienkiewicza,

memoriał Ignacego Jana Paderewskiego o odbudowie państwa polskiego, rękopiśmienna spuścizna Juliusza Słowackiego, dzieła Jana Heweliusza, kolekcja utworów Fryderyka Chopina, kolekcja płyt gramofonowych Polskiego Radia z września 1939 roku, czy też dokumenty związane z drogą do odzyskania niepodległości przez państwo polskie.

Ogłoszona w czerwcu 2024 roku, jubileuszowa 5. edycja Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata objęła 17 nowych wpisów z 17 instytucji pamięci z całej Polski. Trafiły na nią dokumenty średniowieczne, zbiory fotografii, dzieła literackie i muzyczne, w tym m.in.: przywilej koszycki, psałterz floriański, metryki Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1642, księga zastępcy króla w Wielkopolsce, akt detronizacji cara Mikołaja, rękopis uhonorowanej Nagrodą Nobla powieści „Chłopi" Władysława Reymonta, rękopisy dzieł symfonicznych, kameralnych i filmowych Henryka Warsa, zbiór dokumentów pochodzących z masowych mogił w Katyniu, Charkowie i Miednoje.

Pełna lista i opis dokumentów uhonorowanych we wszystkich edycjach Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata prezentujemy na dalszych stronach tej publikacji jubileuszowej. Ma ona układ rzeczowo-chronologiczny. Ze względu na treść dokumentów została podzielona na 6 działów tematycznych ułożonych w kolejności alfabetycznej: geografia, gospodarka, historia i religia, literatura i sztuka, nauka i myśl polityczna oraz prawo i akty ustrojowe. Do każdego z nich przyporządkowane zostały obiekty bez względu na to, w której edycji zostały wpisane na listę. Każdy z rozdziałów został poprzedzony komentarzem wprowadzającym do danego zagadnienia. W dalszej części zamieszczono materiały ilustracyjne uszeregowane chronologicznie od dokumentów najstarszych poczynając. Starano się w ten sposób zobrazować nie tylko wartość historyczną materiałów źródłowych i przydatność do wielokierunkowych badań naukowych, ale też uwypuklić zróżnicowanie formy dokumentów stanowiących wytwór intelektualnej działalności ludzkiej w różnych epokach dziejowych.

Na końcu publikacji zamieszczono dodatkowo zestawienie 75 dokumentów wpisanych na listę krajową we wszystkich pięciu edycjach, podając nazwę dokumentu oraz nazwę instytucji zgłaszającej i przechowującej dokument. Obiekty zostały uporządkowane chronologicznie od najstarszych źródeł epoki średniowiecza do czasów współczesnych.

Publikacja powstała w celu podsumowania ostatnich 10 lat tworzenia Polskiej Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata i prezentacji

bezcennych świadectw historycznych najważniejszych wydarzeń i najwybitniejszych osiągnięć w polskiej historii. Pragnę podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do jej powstania, w tym szczególnie instytucjom (a zwłaszcza ludziom w nich pracującym), które od lat aktywnie włączają się w realizowane pod auspicjami Polskiego Komitetu Programu UNESCO Pamięć Świata inicjatywy, zadają sobie trud wypełniania wniosków zgłaszając kolejne propozycje wpisów, a następnie czynnie przyczyniają się do ich promocji i popularyzacji.

Zapraszając do lektury, jednocześnie zachęcam do refleksji nad różnorodnością i bogactwem polskiego dziedzictwa dokumentacyjnego oraz jego rolą w zachowaniu pamięci wspólnoty. Posłużę się w tym celu doskonałym w mojej ocenie fragmentem z artykułu jednego z bardziej zasłużonych, współczesnych archiwistów holenderskich Erica Ketelaara: „Wspólna przeszłość, pamiętana i rekonstruowana w czasie do chwili obecnej, jest czymś, co daje ciągłość, spójność i koherencję danej wspólnocie. Bycie wspólnotą oznacza zakorzenienie w przeszłości, a więc w tekstach historycznych, za pomocą których przeszłość jest przekazywana. Teksty mogą być krajobrazem, budynkiem, pomnikiem, upamiętnieniem, rytuałem i przedstawieniem, no i oczywiście archiwami. [...] Dokumenty archiwalne są obiektami granicznymi, współdzielonymi przez granice różnych wspólnot, chociaż każda z nich prawdopodobnie będzie starała się je wykorzystać w różnych, często sprzecznych celach”[11].

dr Paweł Pietrzyk

Przewodniczący Polskiego Komitetu UNESCO Pamięć Świata
Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych

11 E. Ketelaar, *Dokumenty jako pomniki*, Archeion, T. CXII, Warszawa 2011, s. 37–50.

Spis treści

Katalog obiektów 19

Geografia 21

Gospodarka 35

Historia i religia 57

Literatura i sztuka 99

Nauka i myśl polityczna 119

Prawo i akty ustrojowe 137

Wykaz dokumentów wpisanych na Listę Krajową 167

Katalog obiektów

Geografia

Zasób archiwów państwowych i innych instytucji pamięci obejmuje materiały będące unikalnymi dziełami polskiej kartografii, jak też dokumentujące udział Polaków w odkryciach geograficznych i poznaniu nowych regionów świata.

Najstarszym dokumentem w tej grupie, znajdującym się na Liście Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata jest siedemnastowieczna mapa Księstwa Pszczyńskiego, przechowywana od 1950 r. w Archiwum Państwowym w Katowicach. Wykonana w 1636 r. przez znanego projektanta twierdz śląskich Andreasa Hindenberga miała stanowić pomoc w inwentaryzacji dóbr pszczyńskich po przejściu na tym terenie wojny trzydziestoletniej (1618–1648) oraz w rozgraniczeniu terenów spornych między rodem Promnitz władającym Wolnym Stanowym Państwem Pszczyńskim a miejscową szlachtą. Mapa Hindenberga w zakresie skali, rozmiarów i szczegółowości zamieszczonych na niej treści jest unikatem na skalę europejską. Pokazuje krzyżowanie się na ziemi pszczyńskiej różnych wpływów europejskich, czeskich, węgierskich i polskich, silnych zwłaszcza w czasie panowania Jagiellonów w Czechach, Węgrzech i Polsce. Jej walory historyczne i poznawcze podnosi forma graficzna, a zwłaszcza ozdobne kartusze z herbami Panów na Pszczynie i szlachty pszczyńskiej.

Równie cennym zabytkiem polskiej kartografii jest tzw. Mapa Beniowskiego z 1772 r. znajdująca się w zbiorach Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Mapa przedstawia wybrzeża Azji i Ameryki Północnej oraz obszar Pacyfiku i pokazuje trasę ucieczki wielonarodowej grupy zesłańców politycznych z Kamczatki. Wykonana ręcznie przez Maurycego Augusta Beniowskiego, jedną z barwniejszych postaci XVIII wieku, uczestnika konfederacji barskiej i zesłańca politycznego, podróżnika i autora pamiętników. Dokument ten można uznać za polski wkład do historii odkryć geograficznych. Obecnie jest często wykorzystywana do celów edukacyjnych, badawczych i naukowych przez wielu zainteresowanych.

Unikalnym przykładem XVIII-wiecznej kartografii jest także powstały kilka lat później Atlas Hrabstwa Bialskiego, zwany także Atlasem Radziwiłłowskim. Przechowywane w zbiorach Towarzystwa Naukowego Płockiego od czasów II wojny światowej dzieło jest uważane za najbogatsze w treść i najdoskonalsze technicznie spośród wszystkich polskich map i planów majątkowych z drugiej połowy XVIII wieku. Stanowi bezcenne źródło kartograficzne dla rekonstrukcji XVIII-wiecznego kształtu przestrzennego południowego Podlasia. Obejmuje 50 map

z przedstawieniem układów urbanistycznych, kształtów wsi, zespołów pałacowo-parkowych, szlaków komunikacyjnych, rzek z groblami, mostami i młynami, lasów i pól, a nawet przydrożnych krzyży i kapliczek. Jego walory poznawcze podnoszą miniaturowe rysunki obiektów – pałaców, kościołów, młynów i cerkwi, ozdobione m.in. okazałymi panopliami i herbami Radziwiłłowskimi. Dzieła te własnoręcznie wyrysował i pokolorował Leonard Targoński, komornik ziemi łomżyńskiej i geometra królewski, tworząc bezcenne źródło informacji geograficznych i historycznych o mieście Biała, tamtejszym – nieistniejącym już – zamku i zamkowym folwarku, oraz rozległych przyległościach.

Polscy geografowie wnieśli znaczący wkład w odbudowę II Rzeczypospolitej po ponad 120 latach niewoli. Ten ważny moment dziejowy dokumentuje atlas, mapa i rękopisy Eugeniusza Romera (1871–1954), wpisane na Listę Krajową w 2018 r. w związku z obchodzonym wówczas 100-leciem polskiej niepodległości. Jeden z najwybitniejszych polskich kartografów, profesor Uniwersytetów we Lwowie i Krakowie był twórcą nowoczesnej kartografii polskiej. W 1916 r. wraz ze swymi współpracownikami opracował *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, w którym przedstawił podstawowe dane dotyczące ziem polskich z zakresu podziału administracyjnego, geografii fizycznej, gospodarki, rolnictwa i demografii, wykorzystane w późniejszych pertraktacjach pokojowych dotyczących ustalania granic odrodzonej po okresie zaborów Polski.

Ogromną rolę jako ekspert i znawca spraw geograficznych odegrał Romer podczas konferencji pokojowej w Paryżu, obradującej od stycznia do czerwca 1919 r. Ustalano na niej fundamentalne kwestie dotyczące kształtu Europy po zakończeniu I wojny światowej oraz zdecydowano o przebiegu granic odrodzonego państwa polskiego. Podobną rolę pełnił Romer na konferencji pokojowej w Rydze, zorganizowanej w 1921 r. po wojnie polsko-bolszewickiej. Mapa, będąca wynikiem rozmów pokojowych z przedstawicielami Rosji Radzieckiej w Rydze, jest jedynym zachowanym w zbiorach polskich dokumentem przedstawiającym dokładny, naniesiony czerwonym atramentem przebieg granicy polsko-rosyjskiej z 1920 r.

Romer jako bezpośredni świadek i uczestnik tych przełomowych wydarzeń w najnowszej historii Polski pozostawił po sobie znaczący dorobek kartograficzny, a także unikalne materiały wspomnieniowe w postaci pamiętnika pisanego w Paryżu oraz diariusza tworzonego w Rydze.

Inny charakter mają materiały tworzące spuściznę po wybitnym polskim himalaiście, Jerzym Kukuczce, drugim zdobywcy Korony Himalajów

i szczytu Karakorum. Dokumentują one złotą dekadę w polskiej wspinaczce wysokogórskiej, w której Polacy odnosili sukcesy i wyznaczali światowe standardy. Unikatową kolekcję, obejmującą ponad 10 tysięcy zdjęć, wykonanych przez Jerzego Kukuczkę podczas wypraw w najwyższe góry świata zabezpiecza od 2013 r. Fundacja Wielki Człowiek z Katowic. Fotografie Kukuczki dokumentują jego życie zawodowe i prywatne, zostały wykonane w krajach takich jak: Indie, Nepal, Afganistan, Pakistan, Chiny, Kanada, USA. Są zapisem wydarzeń i osób uczestniczących w polskich wyprawach zorganizowanych w latach 70. i 80. XX w. Obok licznych fotografii spuściznę tworzą nagrania z wyprawowej radiostacji, filmy kręcone przez himalaistów, pamiętniki, notatki, ówczesny sprzęt wspinaczkowy i wiele innych bezcennych obiektów. Jest to znakomite źródło wiedzy o samej postaci Kukuczki i środowisku polskich himalaistów, jak też o polskim wkładzie w zdobycie najwyższych szczytów Ziemi.

Mapa Księstwa Pszczyńskiego, 1636 r.

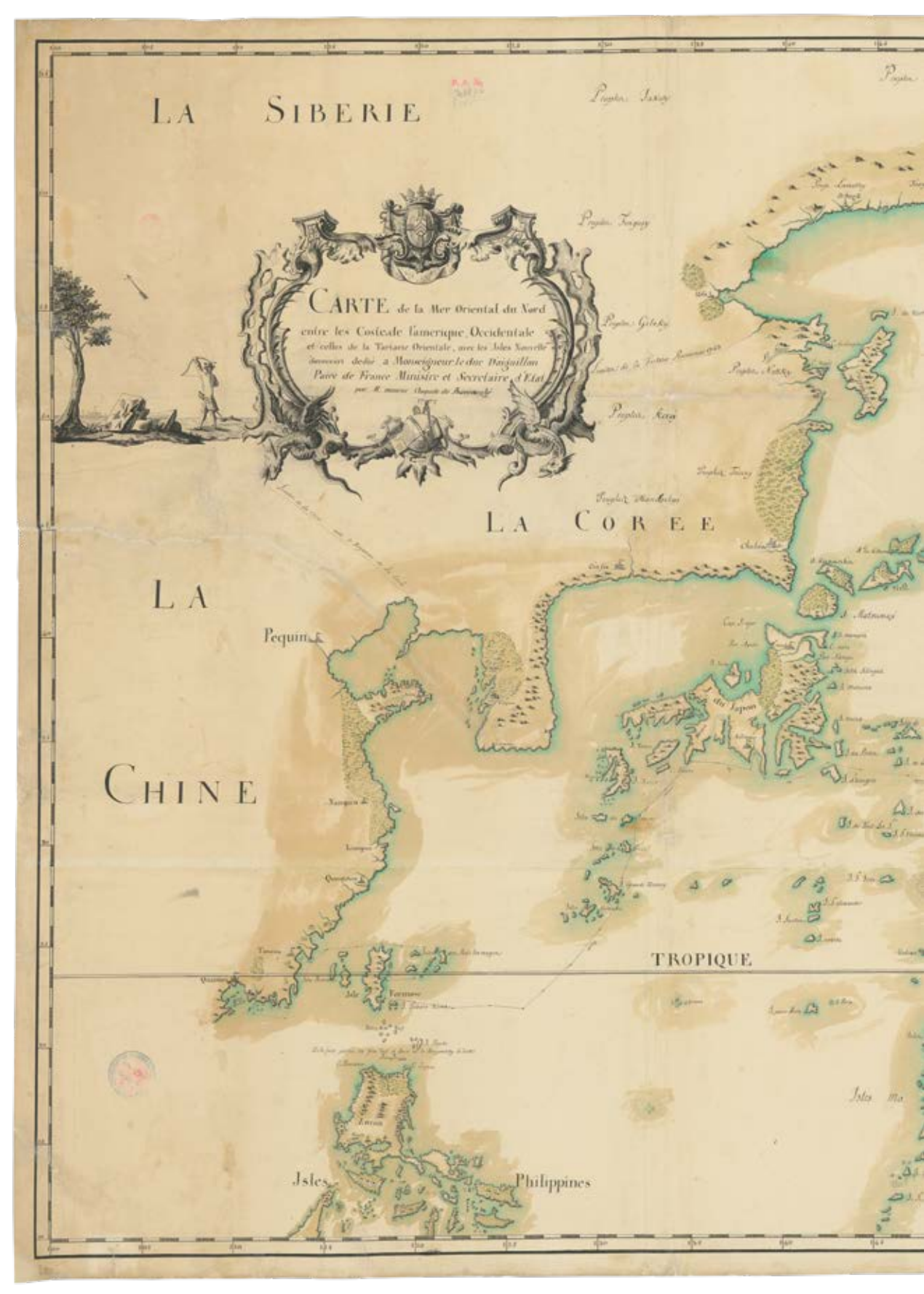
LA SIBERIE
CARTE de la Mer Oriental du Nord
entre les Costes de l'amerique Occidentale
et celles de la Tartarie Orientale, avec les Isles Nouvelle
Inuenteur dedié a Monseigneur le duc Daiguillon
Pair de France Ministre et Secretaire d'Etat
LA COREE
LA
CHINE
Pequin
TROPIQUE
Isles
Philippines

Iles Curilles
DU
CANCER
Longitude Orientale du Meridien de Paris

Nouvelle France

← Carte de la Mer Oriental du Nord entre les Costes de l'amerique, Occidentale et celles de la Tartarie Orientale, avec les Isles Nouvellemen decouvert – tzw. Mapa Beniowskiego, 1772 r.

Rękopiśmienny atlas Mappy Hrabstwa Bialskiego, 1781 r.

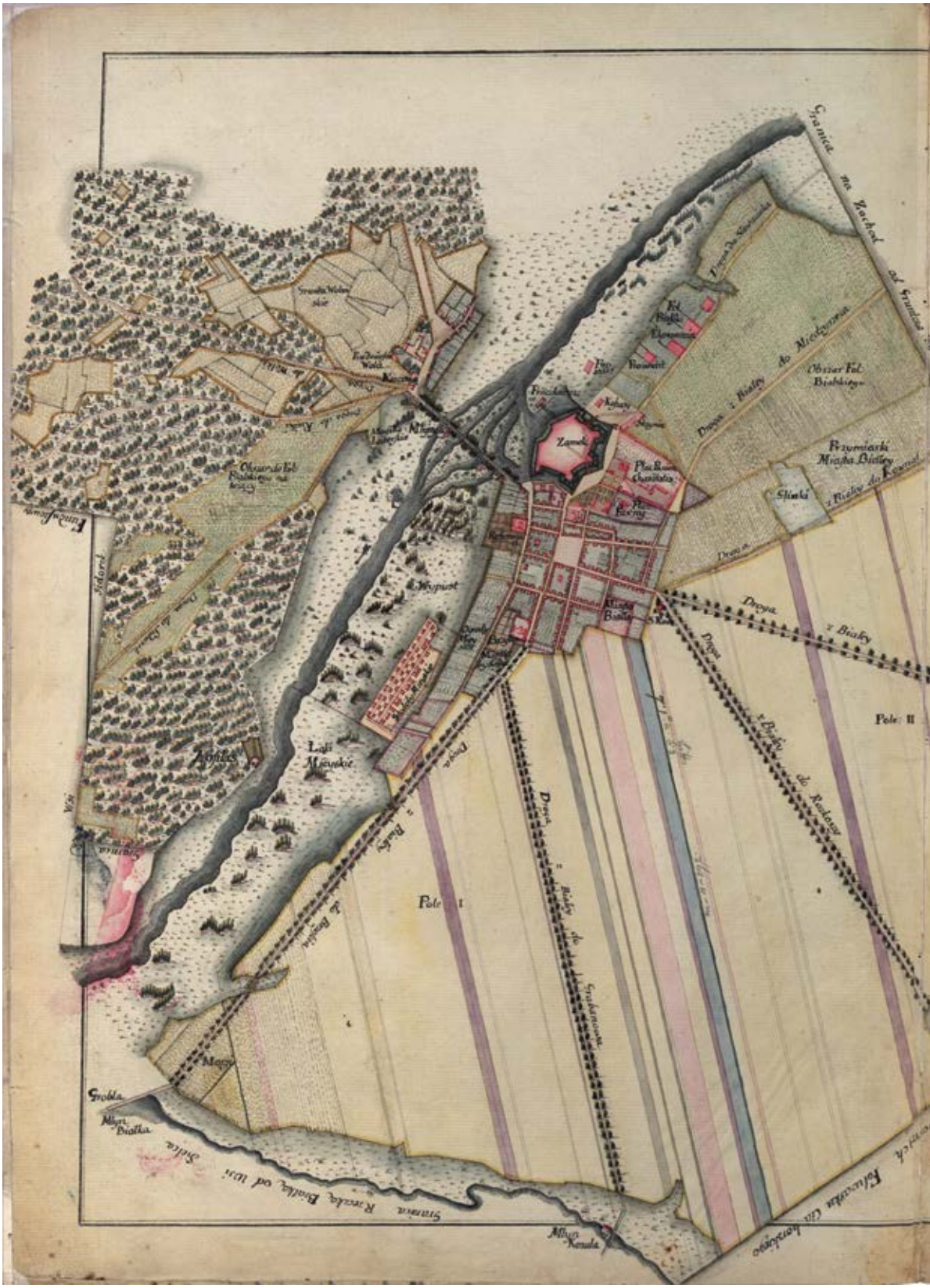
Zamek
Pole: II
Pole: I
Droga z Bielsko do Radlowy
Droga z Bielsko do Skoczowa
Droga z Bielsko do Niedzwiedzia
Droga z Bielsko do Kozmic
Przymiarki Miasta Bielsko
Obszar Fol. Bielskiego
Laski Miejskie
Grobla
Strumien Rzeczka Biadka od Ulic Sliska
Granica na Zachod od Grudzia

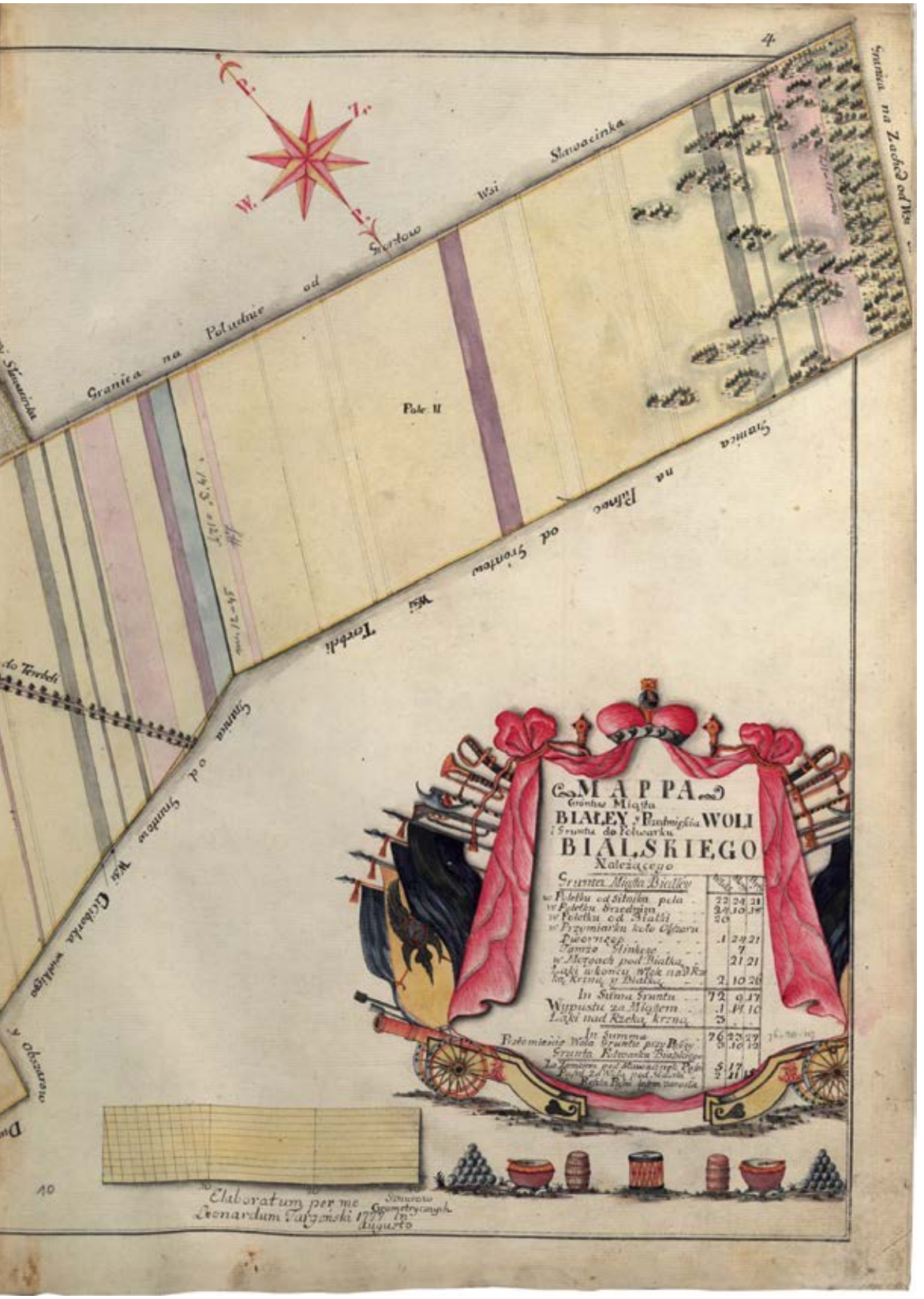
4
Granica na Południe od Sierkow Wsi Sławacinka
Granica na Północ od Sierkow Wsi Terebki
Granica od Sierkow Wsi Głoska wielkiego
Pole II
MAPPA
Gruntów Miasta
BIAŁEY z Przedmieścia WOLI
i Gruntu do Folwarku
BIAŁSKIEGO
Należącego
Gruntów Miasta Białey
Sum Całych Gruntów
Wypustu za Miastem
Łąki nad Rzeką, krzyż
Ir Summa
Elaboratum per me Leonardum Tarzynski Geometrycznych 1779 Augusto

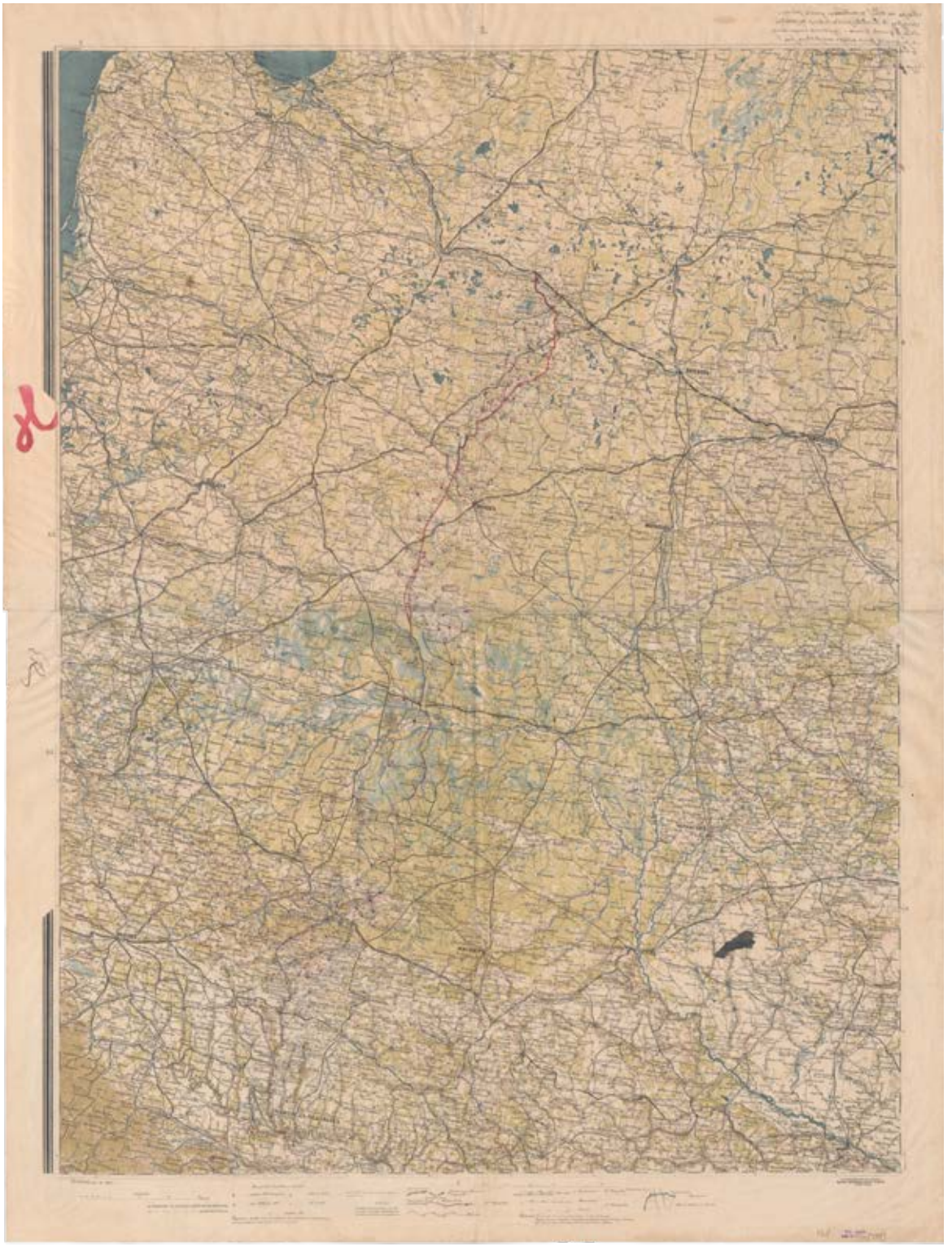

Atlas, mapa i rękopisy Eugeniusza Romera związane z jego działalnością w procesie kształtowania granic Polski, 1916–1920

→ Spuścizna Jerzego Kukuczki – dokumentacja fotograficzna, 1948–1989

RZECZPOSPOLITA POLSKA
100 ZŁOTYCH
1925

Gospodarka

Rozwój historii gospodarczej jako dziedziny wiedzy nastąpił w Polsce, podobnie jak w innych państwach europejskich po I wojnie światowej. Jednym z pierwszych polskich historyków dziejów gospodarczych i historii wsi był założyciel tzw. szkoły lwowskiej Franciszek Bujak, redaktor wydawanego od 1931 r. czasopisma pod tytułem „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych". Analizie stosunków gospodarczych na ziemiach polskich towarzyszył rozwój badań nad historią osadnictwa, klęskami elementarnymi, historią cen, wielką własnością ziemską, dziejami wsi i folwarku.

Na Liście Krajowej znalazły się dokumenty dotyczące tego ważnego aspektu historii Polski. Do niniejszego działu tematycznego zaliczono wpisane na Listę dokumenty lokacyjne trzech miast polskich: Torunia, Krakowa i Zamościa. Decyzję tę podjęto mając świadomość, że lokacja miasta oznaczała moment przełomowy zarówno dla jego dziejów i życia ekonomicznego mieszkańców, jak też była ważnym aktem ustrojowym, decydującym o kształcie i funkcjonowaniu władz miejskich oraz ustroju danego ośrodka miejskiego.

Wymienione dokumenty lokacyjne wydano w różnym okresie czasu, stąd też ich nieco odmienny charakter. Dwa pierwsze miały miejsce w średniowieczu i są jednymi z najstarszych tego typu dokumentów zachowanych w Polsce. Przywilej chełmiński wydany dla Chełmna i Torunia ustanawiał nowe prawo miejskie, łączące w sobie elementy prawa magdeburskiego i flamandzkiego oraz śląskiego prawa górniczego. Prawo chełmińskie wprowadzało nowatorskie zasady ustrojowe, prawne, gospodarcze i przestrzenne, powszechne na Zachodzie Europy. Ustanawiało nieznaną wcześniej instytucję rady miejskiej oraz liberalne przepisy dotyczące służby wojskowej i dziedziczenia (dopuszczało prawo dziedziczenia przez kobiety). Przywilej chełmiński stał się wzorcem ustrojowym dla ponad 220 innych miast zlokalizowanych na terenie państwa Zakonu Krzyżackiego oraz na Kujawach, ziemi dobrzyńskiej, Mazowszu (np. Warszawa i Płock), Podlasiu, a nawet w Siedmiogrodzie (miasto Kronstadt-Braŝow).

Aktem wprowadzającym miasto Kraków do środkowoeuropejskiego systemu prawa miejskiego jest dokument z 5 czerwca 1257 roku. Należy on do najstarszych i najcenniejszych zabytków piśmiennictwa z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie. Na mocy tego dokumentu, wystawionego przez księcia krakowskiego i sandomierskiego Bolesława Wstydliwego, Kraków został lokowany na prawie magdeburskim na wzór Wrocławia i zyskał status gminy samorządowej, na której czele stał dziedziczny wójt wraz z wybieraną wśród mieszczan ławą. W mieście funkcjonowała Rada Miejska kierowana

przez burmistrza wybieranego spośród jej członków. Władze nie tylko administrowały miastem, lecz także pełniły funkcje sądownicze. Lokacja wprowadziła nowe założenia urbanistyczne i architektoniczne. Wytyczono wówczas istniejący do dziś plan zabudowy Krakowa, z największym wśród miast średniowiecznych rynkiem pośrodku i odchodzącymi od niego szerokimi ulicami.

Możliwości rozwoju społecznego i gospodarczego miasta Zamościa stworzył z kolei dużo późniejszy niż omówione powyżej przywilej lokacyjny pochodzący z epoki renesansu. Nowoczesną organizację, opartą na wzorach włoskich zawdzięczało miasto kanclerzowi i hetmanowi wielkiemu koronnemu, Janowi Zamoyskiemu. Pod rządami rodu Zamoyskich przeżywało ono swój „zloty wiek", będąc ważnym ośrodkiem kultury i edukacji, a także myśli naukowej.

Z tej samej epoki pochodzi unikalny dokument opisujący jedno z największych przedsiębiorstw XVI-wiecznej Europy, jakim były żupy wielicko-bocheńskie. Opis ten, powstały z inicjatywy Jana Bonera – zarządcy skarbu Jagiellonów i administratora innych przedsiębiorstw królewskich (m. in. mennicy czy olbory olkuskiej) nie ma odpowiedników w zachowanej europejskiej literaturze ekonomicznej. Źródło to zawiera charakterystykę urzędów i kategorii pracowników, ich obowiązki i wynagrodzenie, system obliczania należności za pracę i towar, sposób zaopatrywania żup w niezbędne artykuły, a także omówienie rodzajów soli, ich cen i metod zbytu. Jego analiza pozwala na ocenę skali prowadzonej działalności i znaczenia żup krakowskich dla gospodarki ówczesnej Rzeczypospolitej. Powstałe pod koniec XIII w. kopalnie soli w Wieliczce i Bochni prowadziły ożywioną działalność przez kilka stuleci przynosząc ogromne dochody skarbowi państwa. W okresie ich rozkwitu przypadającym od XVI do połowy XVII wieku w żupie w Wieliczce pracowało ok. 2000 górników, a wydobycie przekraczało 30 000 ton soli na rok. Żupy krakowskie były nie tylko najdłużej działającym i najbardziej dochodowym przedsiębiorstwem w dziejach Polski, ale też miejscem narodzin polskiej przedsiębiorczości i myśli technicznej. Ich organizacja i prowadzone w nich prace górnicze były uwieczniane w sztuce, m. in. na obrazach Jana Matejki. Na szczególną uwagę zasługuje również komplet miedziorytów Wilhelma Hondiusa z najstarszymi planami kopalni z I połowy XVII w. ozdobionymi winietami – unikatowymi na skalę światową przedstawieniami prac górniczych na trzech poziomach kopalni i warzelniczych na powierzchni. Symbolem bogactwa kopalni w Wieliczce, jak też trudu pracujących w niej górników jest róg Bractwa Kopaczy z 1534 r. ufundowany przez żupnika Seweryna Bonera, arcydzieło wczesnorenesansowej sztuki złotniczej w Polsce.

Z rodem Zamoyskich związany jest też inny obiekt na Liście Krajowej, jakim jest Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca z lat 1581–1944. Dokumentuje ono kilkusetletni okres w dziejach potężnego kompleksu dóbr ziemskich obejmującego w szczytowym okresie funkcjonowania 371 tys. ha, w tym 8 miast (Zamość, Goraj, Janów, Kraśnik, Krzeszów, Szczebrzeszyn, Tarnogród, Tomaszów) i 157 innych miejscowości. Ordynacja przetrwała okres zaborów w XIX w. i została zlikwidowana dekretem Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 IX 1944 o reformie rolnej, przez co jej majątek został rozparcelowany. W ciągu czterech wieków istnienia Ordynacją Zamojską władało 16 ordynatów. Ostatnim z nich był Jan Tomasz Zamoyski (1939–1946). Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca to oryginalne, zachowane niemal kompletnie prywatne archiwum gospodarcze Zamoyskich, powstałe w ciągu prawie 400 lat jej istnienia. Obejmuje ono informacje dotyczące spraw gospodarczo-majątkowo-finansowych, ale także dziejów ziem, miejscowości a nawet pojedynczych obiektów wchodzących w skład Ordynacji. Jest materialnym dowodem na istnienie Ordynacji jako swoistego, magnackiego państwa w granicach I Rzeczypospolitej.

Rozbiory państwa polskiego pod koniec XVIII wieku i ponad 120-letni okres braku własnej państwowości spowodowały upadek nie tylko życia politycznego i społecznego, ale też przyczyniły się do długotrwałego kryzysu gospodarczego. W XIX stuleciu ziemie polskie podzielone między trzy państwa zaborcze stanowiły obszar eksploatacji gospodarczej i przedmiot polityki rabunkowej obcych mocarstw. Dopiero odrodzenie się państwa polskiego po I wojnie światowej dało impuls do nowych, rodzimych inicjatyw gospodarczych. Jednym z palących problemów po 1918 r. było ponowne scalenie w jeden organizm państwowy poszczególnych ziem polskich. W ramach prowadzonych działań integracyjnych w odradzającym się organizmie państwowym dokonano też ujednolicenia waluty używanej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. 28 lutego 1919 r. Sejm Ustawodawczy ustanowił jako obowiązującą jednostkę monetarną polski złoty. Trudna sytuacja gospodarcza i polityczna pierwszych lat niepodległości – w tym konieczność obrony suwerenności, organizowania sił zbrojnych i administracji, odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych – sprawiła jednak, że wstrzymano się z wprowadzeniem nowej waluty i do 1924 roku środkiem płatniczym pozostawały marki polskie. Równocześnie zlecono we Francji i Anglii druk nowych złotowych banknotów z datą 28 lutego 1919 r., na których jako emitent wskazany był nieistniejący jeszcze Bank Polski. Lata 1919–1923 były czasem przygotowań do emisji monet oraz organizacji mennicy państwowej. W styczniu 1924 roku rząd premiera Władysława Grabskiego przeprowadził reformy monetarną i skarbową. Jej najbardziej widocznym symbolem była wymiana marek polskich na złote.

Władze odrodzonej Rzeczypospolitej prowadziły konsekwentną politykę monetarną, umieszczając na znakach pieniężnych postacie symbolizujące walkę o niepodległość (Tadeusza Kościuszkę, księcia Józefa Poniatowskiego, Emilię Plater) i uwieczniając wydarzenia istotne dla polskiej historii (koronację Bolesława Chrobrego, uchwalenie Konstytucji 3 Maja, czy kolejne rocznice odzyskania niepodległości). Zarówno w dwudziestoleciu międzywojennym, jak i po wojnie, projektantami polskich monet i banknotów byli wybitni artyści: Józef Mehoffer, Wacław Borowski, Julian Pałka i Henryk Tomaszewski, Andrzej Heidrich, a także Edward Wittig, czy Stanisław Szukalski. Złoty polski utrzymał wartość do końca II Rzeczypospolitej, będąc świadectwem pomyślnie przeprowadzonych reform, skutecznej odbudowy gospodarki, a przede wszystkim faktycznego zjednoczenia ziem polskich.

Na Liście Krajowej znalazły się też materiały źródłowe dokumentujące inny sukces, a zarazem jeden z najważniejszych projektów gospodarczych odrodzonej Rzeczypospolitej, jakim była budowa niezależnego, nowoczesnego portu nad Bałtykiem. Inwestycję umiejscowiono nad Zatoką Gdańską. 23 września 1922 r. Sejm Ustawodawczy przyjął *Ustawę o budowie portu w Gdyni*, która zapoczątkowała proces inwestycyjny, zakończony powstaniem najnowocześniejszego na Morzu Bałtyckim portu morskiego oraz prężnie rozwijającego się miasta. W 1921 roku Gdynia liczyła niespełna 1300 mieszkańców, w 1939 było ich już 127 000. Inwestycja ta miała przede wszystkim ułatwić budującemu się krajowi rozwój gospodarczy (handel morski), ale również przyczynić się do zwiększenia zdolności obronnych państwa. Od początku wrażenie robiły rozmach samego przedsięwzięcia, jego ogromna skala i nowatorstwo, a także błyskawiczne tempo prowadzonych prac.

Dokumenty związane z budową portu w Gdyni to doskonałe źródło do badań nad historią gospodarki odradzającego się państwa polskiego, ale również historii politycznej i kształtowania polityki międzynarodowej. Wśród nich znajdują się dokumenty prawne, dające legislacyjne podstawy do rozpoczęcia inwestycji – ustawa o budowie portu w Gdyni, stenogram z posiedzenia Sejmu czy protokół z posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, podczas którego uchwalono wniosek o budowie portu.

Początki budowy odnotowane zostały w księdze pamiątkowej zwiedzających budowę portu w Gdyni, datowanej na lata 1921–1927, a także mają swoje odzwierciedlenie w planach budowy portu w Gdyni z lat 1924–1925. O randze inwestycji świadczą podpisy czołowych postaci życia politycznego,

gospodarczego i kulturalnego II Rzeczypospolitej, które odwiedziły budujący się port. Byli wśród nich m.in. prezydent RP Stanisław Wojciechowski, minister przemysłu i handlu Eugeniusz Kwiatkowski czy wybitny pisarz i noblista Stefan Żeromski.

Plany budowy z lat 1924–1925 obrazują skalę prac związanych ze stworzeniem od podstaw nowoczesnego portu i pokazują szczegółowo kolejne etapy przedsięwzięcia. Autorem technicznej koncepcji był Tadeusz Wenda, uznawany za jednego z „ojców Gdyni". To jego kunszt inżynierski sprawił, że nierealnym z pozoru wizjom i marzeniom udało się nadać jak najbardziej rzeczywisty kształt.

Przywilej chełmiński
z 1 października 1251 r.

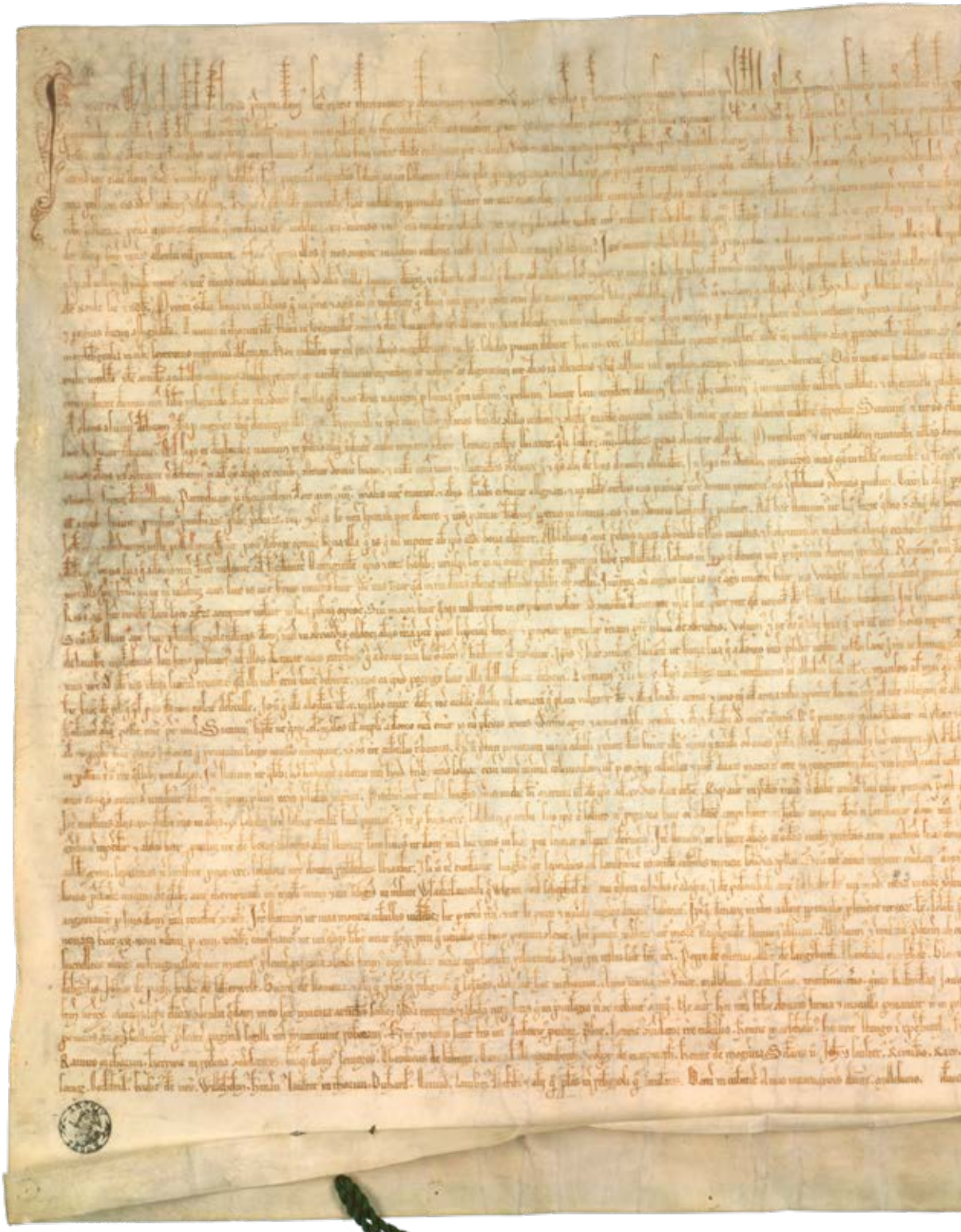

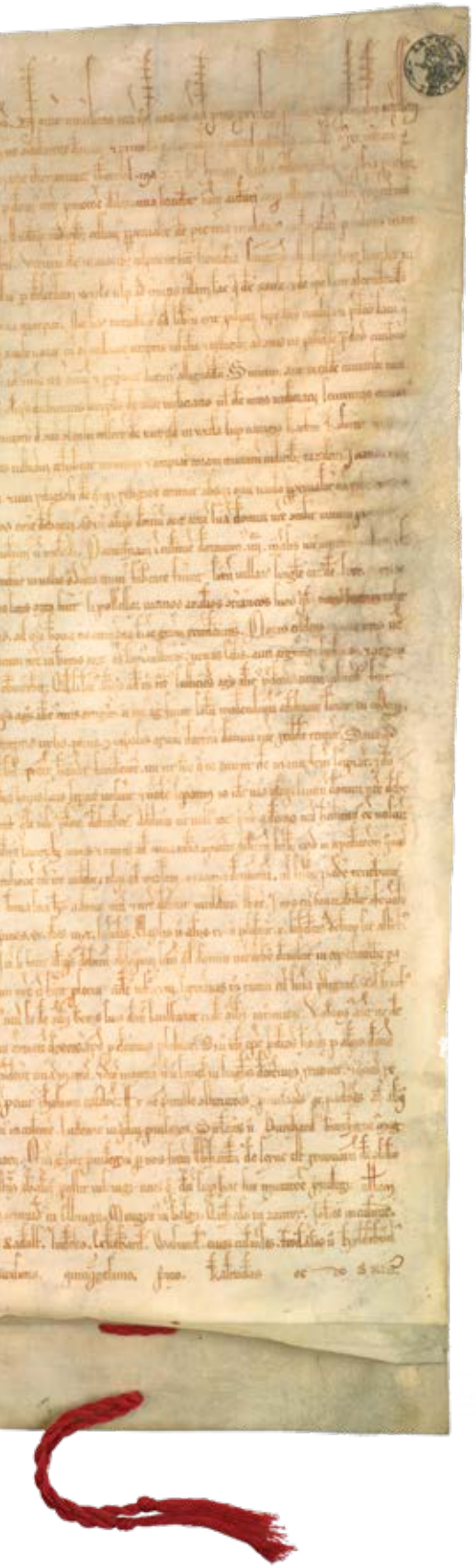

Przywilej chełmiński
z 1 października 1251 r.

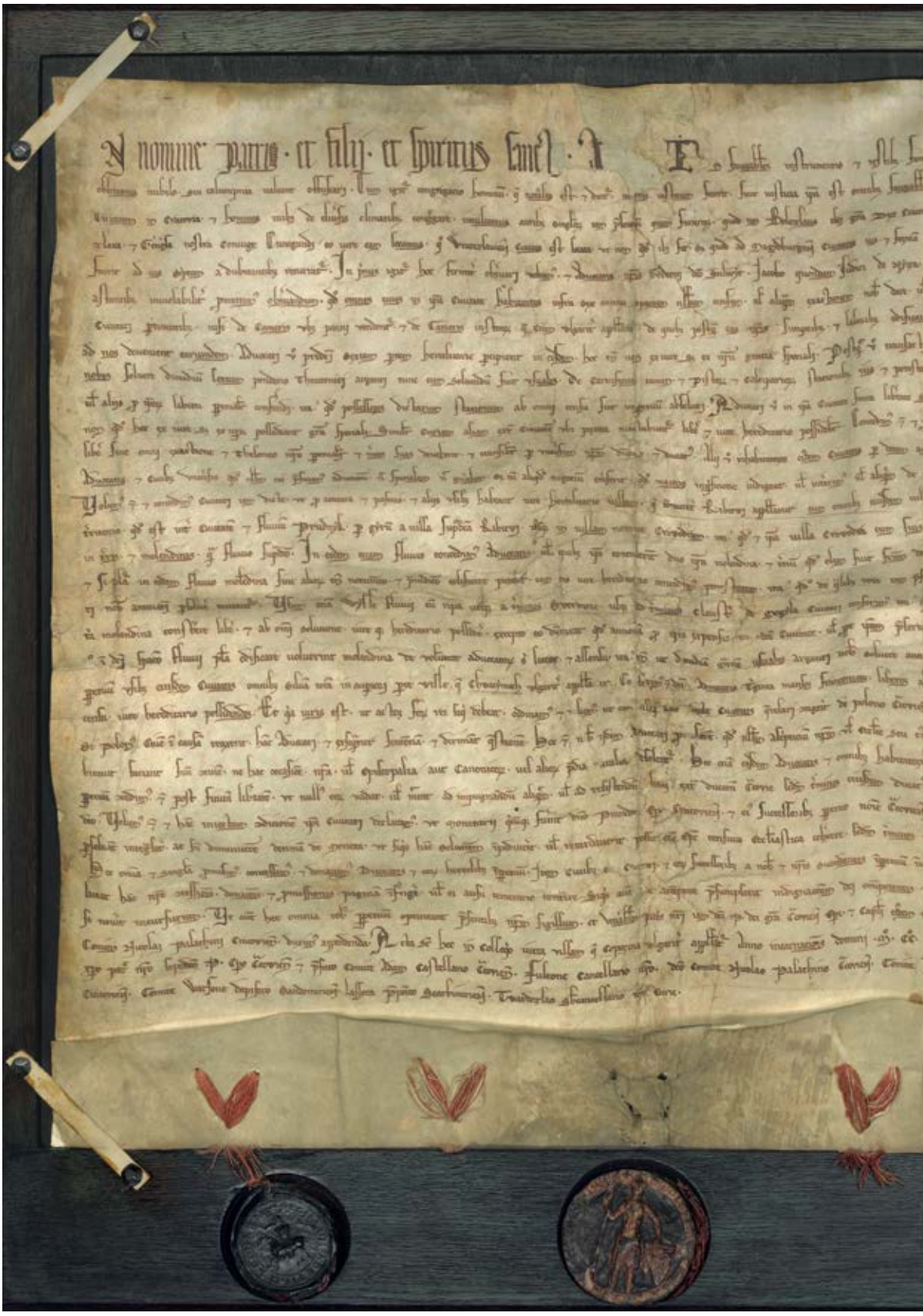

Dokument lokacyjny miasta
Krakowa z 5 czerwca 1257 r.

IOANNES ZAMOYS

Regni Poloniae Supremus Cancellarius Belzensis Kriszimensis et Capitaneus. Significo hisce literis quorum interest universis et singul
snostaviensi sibi commoditatis et malicis causa aliam novam Arcem exlapidea ac coelo latere incendendi terra ex adusto
bens non solum meae sed et amicorum meorum ac vicinorum sibi subditorum; vicinorum villarum meorum servitutis ac
vallo ac fossa sumptibus meis munivi, eique nomen cum ipsa Arce Zamoscie ad differentiam vicinae matrium me
Oppidum hoc ex facilius locaij et ad cultum humanitatemque produci possit permitto me consilium Oppidi facile ass
dorum peritum, et cum aliqua pecuniae summa ad laborem. Et illo in oppido ex facilius mercimonia et artificia inibilm
ni subditorum tamen pro sacrificio ipsorum victu reddendo ut et Theatro liberis et aliquid simile facere possint singulis Ci
personae ratione assignando pro iam assigno. et dono praesentibus. Commutem et omnes gratias illius et hoc etiam inhibitum
his ex in oppido unam tantum religionem Catholicam et Apostolicam Romanam Dei vel
tes ipsos et inter dictum meum mirandum; haereditam ac successorum dari ad judicia in eo more Civitatum Regalibus exercent
tendum ad haeredes ac successores meos eosque Officiales sed ad nos supremum Magdeburgense Ingrellum interpretatur, et
vocate quem ad praesens tenet, dominus ipse Civis Advocatum privatis temporibus sibi elaborant. Judicium Praeconsulum
vel eius delegati cum praedicti cives ac singuli Proconsul Consules Advocatus Scabini Civitatis dictam fidelitatem et quod
bunt, juramento se obstringent. Omnes vero incolae Oppidi ac subditi civitatis jurabit, qui interdictum praebunt, cive
qua conjuncte Eorum Ceremoniis alij nulli alij haeredibus et successoribus suis, legibus formulam supra scriptam. Incolae
et intra octo septimanas medium esse donationem praedicti juris quidem permittit cum exemplicat et in
quos ipsi Jurati esse [illegible]
petuis temporibus ab omnibus [illegible] et operibus [illegible] ac poloniae et alijs omnibus onoribus et p
haeredibus meis pendendis ad spatium annorum viginti quinque a data praesentium Literarum immunitate et subsequenti
Ingit domine Deus Arcem ad Ecclesiam Dei, de domibus praedictis ex solo per servi domine ad Ecclesiam pro diuos pi subvent
ostinat ad Contributiones Regales et publicas ab ijs ne quidem a Sacra Regia Majestate immunitate Imperio Statuq
anum praeter Capitalia et similia Regia maiestatis ac etiam [illegible] ad aliquod certum tempus certamque summam
iuxta mos publici depositionem. Obijciem me certum aliquem vicedum in separationem Civitatis perpetuo huic ipsi esse D
contrari possit, ne haeredibus et successoribus meis ac eorum officialibus quod absit iustitiam tuendi et dictam Civitatem
successoribus meis, et dictum oppidum certamque dicta immunitatis et exemptionis ab omnibus ni quem praedicti Oppidani consenti
dictum et immunitatem dictorum praeponam quinque modum ei necessitate [illegible] praesentibus etiam mea [illegible] dictum et
tum esse, ac eam privilegia quibus facilitatem confirmationem [illegible] Regia maiestate impetratum et ipsis [illegible]
Dat. Varsoviae hac Anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo. Nobilibus Generosis ac Nobilibus Domini

Przywilej lokacyjny miasta Zamościa
z 10 kwietnia 1580 r.

Dicariorum Solutio

Item: Carbi: dicit ele rotifirantio in corvulo extrusa secundū certum
nktū quantitatem numeri relati ad mensuras coetti salis
Quilibet ergo dicta ℔ uestori slezitū cum ob medio quarto et extinc-
ta ejusmodi ℔ ℔ 8 q quilibet patella relictū venit ℔ ℔ Mte
Exemplī grā vector poteris ad curvū 10 dicas q̄libet cum groso me
dio quarto it ꝓ erunt triginta grag Sed qa dicta mensura constitūt
dicas pattūas a quilibet ipsorū groſos octo habit dicū ergo ū groſ:
a triginta grag it remanēt ℔ ergo 19 q̄ it ꝓt de ubis et hic tabula indicat

Dicarum	Dicas	Groſ	Denarij
	10	19	
	12	22	
	15	28	9
	17	31	9
Vector imponet ad curvis	20	38	
	22	41	
	25	47	9

Solutio

dabit ad Castrum Regalem

Et hac dicas dicarij dicti slezitē solvit in zuppa antiqū accedunt
carbaria Quod intentis signa illis diminuta poteris dicū solvit carbario
et contra ad zuppa cū curvis et pretenuis sal solvere vectunt

Dicarij salis solutio

Primo vtag slezita venens cū dicis ex salis solvit mensuras tot q̄ minoti
fuerit quilibet groſis quinq denarius ſ
Secto solvit carbaria etiā secūm extensivē in tabulis mensurū ad si
dicta dabit groſis quatuor secta ꝓ tabella carbarū ante posita ostendit
Tertio solvit quartalia tres quotlibet groſo uno denarij ſ
Quarto ex hac mā addita q̄libet 30 groſis colligunt curvi et quod
minus q̄ 30 fuerit in pretenuis vecipit

Opis żup Bochni i Wieliczki z 1518 r.

Zupa Bochnensis Anno 1518

(1.)

Descriptio quatuor temporum pecuniis

Prebendarius zupe

Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie

942

Singulis quatuor tempibus habet z ß in mediis. ₰.
et z in altis grossis facit 4 ß 32 ₰.

Idem Prebendarius

Habet 12 ulnas panni Anglicii que libet ulna per 30 ₰.
Idem Machlicii panni 12 ulnas. Item Silesiaci panni 10 ulnas
Idem Wratislaviensis panni 10 ulnas Ratione quorum digeriorum
panni semel in Anno dari pro festo Pentecostes dant[ur]
sibi de consuetudine 21 flores per mediam Lyagenam
facit ß 13 ₰.

Idem Prebendarius

Pro festo Sancti Martini semel in Anno habet pelliceum
ventrinum pro qua dat[ur] sibi ß 6 12 ₰

Idem prebendarius

Habet quolibet die 12 quartas cerinas et candellas
ratione quorum digeriores dant[ur] sibi prebendario a quarta
ad quartam 1 ß 30 ₰

Monasterium Nove civitatis Corczyn

Habet pro toto Anno 10 flores ß 30 ₰ facit ß 6 12 ₰

Piwniczna Sbia

Plebanus ex eadem singulis quatuor tempibus habet
1 ß 32 ₰ facit ergo pro toto Anno 6 ß 32 ₰.

Idem Plebanus

Pro toto Anno vehit panni coltricii vel ß 2 4 ₰.

Plebanus in Niepolomice

Habet singulis temporibus per 1 ß 16 ₰ facit ergo
pro toto Anno 5 ß 16 gros

Plebanus in Niepolomicze

Pro toto Anno habet carra 4 lapides deficiente carra

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

PRATA LUTOSA VILLE SYTNO
CAMPI VILLE HORYSLOW
FUNDUS VILLE ORDINATIONIS STABROW VOCITATE
CAMPI VILLE OLESNIKI
CIRCA POSSESSIONEM
EXPLICATIO TERRARUM IN MAPPA EXPRESSARUM
EX MENTE ORDINATIONIS LANDSCROK REDUCTUS

Archiwum Ordynacji Zamojskiej
ze Zwierzyńca, 1581–1944

Polska jednostka monetarna – złoty (zespół monet, ich prób oraz wzorów banknotów), 1919–1924

→ Dokumenty związane z budową portu w Gdyni, 1921–1927

DZIENNIK USTAW

RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ.

25 października | № 90. | Rok 1922.

Treść:

821. Dekret z dnia 9 października 1922 r. o wywłaszczeniu gruntów na rzecz budowy państwowej kolei wąskotorowej Staszów—Szczucin 1544

822. Ustawa z dnia 21 września 1922 r. w przedmiocie ochrony drobnych dzierżawców rolnych, b. czynszowników oraz „wolnych ludzi" na obszarze województw: nowogródzkiego, poleskiego, wołyńskiego i powiatów: grodzieńskiego, wołkowyskiego, wołożyńskiego, wilejskiego, wileńskiego, oszmiańskiego, trockiego, święciańskiego, brasławskiego, dunilowickiego, dziśnieńskiego, lidzkiego i gmin: białowieskiej, masiewskiej oraz suchopolskiej powiatu bielskiego. 1546

823. Ustawa z dnia 21 września 1922 r. w przedmiocie tytułu inżyniera 1547

824. Ustawa z dnia 23 września 1922 r. o budowie portu w Gdyni 1548

825. Ustawa z dnia 25 września 1922 r. w przedmiocie nadania wierzytelnościom b. rosyjskiego Banku Włościańskiego i b. rosyjskiego Państwowego Ziemskiego Banku Szlacheckiego na terenie Ziemi Wileńskiej województw: nowogródzkiego, poleskiego, wołyńskiego i powiatów: białostockiego, sokólskiego, bielskiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego w województwie białostockiem prawa przywilejów, obciążających dobra nieruchome 1548

826. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. w przedmiocie umów przyrzeczenia sprzedaży nieruchomości ziemskich na terenie b. Królestwa Kongresowego 1549

827. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. w przedmiocie skutków prawnych zatajenia części ceny w umowach o sprzedaż lub zamianę 1549

828. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminarjach nauczycielskich państwowych i prywatnych . . 1551

829. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego 1553

830. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. w sprawie częściowego zawieszenia art. 47 ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich 1555

831. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. o zmianie ustawy z dnia 20 grudnia 1905 r. o pobieraniu na obszarze b. Galicji opłat szynkarskich oraz ustawy z dnia 13 lutego 1903 r. o pobieraniu na tymże obszarze opłaty konsumcyjnej od piwa 1555

832. Nowela z dnia 23 września 1922 r. do ustawy z dnia 27 stycznia 1922 r. w przedmiocie upoważnienia osób, uprawiających działki ziemi na cudzych gruntach na obszarze województw nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego oraz powiatów: grodzieńskiego, wołkowyskiego i białowieskiego województwa białostockiego do czasowego użytkowania uprawianych przez nich gruntów i zajętych pomieszczeń 1556

833. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń 1556

834. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 października 1922 r. w przedmiocie właściwości sądu dla uznania zaginionego za zmarłego. 1558

Statek pasażerski s/s „Kościuszko” widoczny od strony dziobu podczas przeładunku. Widoczne portowe urządzenia przeładunkowe oraz wagony kolejowe.

KOSCIUSZKO

Historia i religia

Najobszerniejszą grupą tematyczną unikalnych dokumentów wpisanych na Listę Krajową są źródła dotyczące wydarzeń politycznych w różnych okresach historycznych, w tym związane z historią Kościoła stanowiącą integralną część dziejów Polski. Są to materiały archiwalne wytworzone przez różne instytucje kościelne lub dla nich wydane. Uwagę zwraca znaczna ilość bezcennych zabytków piśmiennictwa z okresu średniowiecza, które stanowią aż połowę obiektów dotyczących tej tematyki (13 pozycji na Liście Krajowej).

Najstarszym dokumentem w tej grupie są kazania (*prædicationes*) powstałe około 800 r. prawdopodobnie w skryptorium w północnych Włoszech, a następnie przewiezione do Krakowa, gdzie były wykorzystywane przez miejscowe duchowieństwo. Znacząca rola Kościoła w pierwszych wiekach istnienia państwa polskiego, w tym także kulturotwórcza znajduje odzwierciedlenie w kolejnych najstarszych zabytkach piśmiennictwa polskiego, takich jak: *Złoty kodeks gnieźnieński* z końca XI wieku – unikatowa księga liturgiczna używana podczas wielkich wydarzeń kościelnych i państwowych, *Rocznik świętokrzyski dawny*, (spisany w 1120 lub 1122 r.), Dokument papieża Innocentego II dla arcybiskupa gnieźnieńskiego z 1136 r. (zwany złotą bulla języka polskiego), Dokument Zbiluta z 1153 r., Średniowieczne rotulusy z klasztoru premonstratensów na Ołbinie we Wrocławiu, (z lat 1257, 1305–1370), Dokument króla Przemysła II z 15 sierpnia 1295 r. z zachowaną pieczęcią, która stała się pierwowzorem godła polskiego, *Kazania świętokrzyskie* (pierwsza połowa XIV wieku), czy *Psałterz floriański* z XIV–XV w.

Wśród unikatowych dzieł polskiego średniowiecza znajduje się Kronika tzw. Galla Anonima, powstała w latach 1112–1116 na dworze Bolesława Krzywoustego. Zawiera ona panoramę najstarszych dziejów Polski od czasów legendarnego księcia Popiela aż do roku 1114. Jest ona wysoko oceniana nie tylko jako podstawowe źródło historyczne, lecz także interesujące dzieło literackie, ze względu na przemyślaną kompozycję i formę: została spisana prozą rymowaną, z dołączonymi wierszami rytmicznymi i metrycznymi.

Wyjątkowym dziełem jest *Banderia Prutenorum* Jana Długosza z 1448 r., najstarsza w Europie księga chorągwi. Rękopis powstał w Krakowie w 1448 roku podczas trwającego od lat konfliktu polsko-krzyżackiego i jest świadectwem triumfu oręża polskiego odniesionego w walce z zakonem krzyżackim. Zawiera podobizny 56 chorągwi krzyżackich zdobytych pod Grunwaldem i Koronowem w 1410 roku oraz Nakłem w 1431 roku, a także trofeów, które prawdopodobnie aż do roku 1603 wisiały przy grobie św. Stanisława w Katedrze na Wawelu, a później zaginęły w nieznanych

okolicznościach. Inicjatorem i fundatorem rękopisu był najprawdopodobniej historyk Jan Długosz, który zlecił wykonanie iluminacji krakowskiemu malarzowi Stanisławowi Durinkowi. Komentarze historyczne sporządził Długosz, bardziej szczegółowych uzupełnień opisów dokonał nieznany autor. *Banderia Prutenorum* była pierwszym i jedynym wykonanym w średniowieczu prawie kompletnym zestawieniem chorągwi całej armii, a zarazem pierwszym dziełem historycznym Jana Długosza.

Świadectwem życia religijnego i kulturalnego Pomorzan w okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych jest XV-wieczny mszał krzyżacki wykorzystywany do celów liturgicznych w Kościele Najświętszej Marii Panny w Gdańsku.

Unikalnymi źródłami do życia intelektualnego i roli nauki w Polsce doby średniowiecza i odrodzenia jest Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1642, która zawiera prowadzone przez rektora wykazy ogólne studentów, bez podziału na wydziały, nacje czy kolegia. W najstarszej księdze zamieszczono także notę o odnowieniu fundacji Uniwersytetu przez Władysława Jagiełłę, wykaz fundatorów i dobrodziejów oraz spis profesorów.

„Złoty wiek" w polskich dziejach dokumentują Teki Karola Górskiego. W połowie XVI stulecia państwo polsko-litewskie osiągnęło swój maksymalny rozwój terytorialny, obejmowało prawie 1 mln km² powierzchni i liczyło około 11 milionów mieszkańców. Stawiało to ówczesną Rzeczpospolitą wśród największych państw Europy (wraz z Rosją i Imperium Osmańskim). O potędze ekonomicznej decydował rozwój handlu (dostawy drewna i produktów rolnych do zachodniej Europy przez port w Gdańsku). Rzeczpospolitą nazywano z tego powodu spichlerzem Europy. Produkty były dostarczane przez rozrastające się folwarki pańszczyźniane. Rozwijało się także rzemiosło i handel, wzrastała liczba i wielkość miast, następował dynamiczny rozkwit kultury, sztuki i nauki. Twórcą obszernego zbioru rękopisów (w 29 tomach), obejmującego podstawowe źródła historyczne do historii Polski i krajów sąsiednich w pierwszej połowie XVI wieku był kanonik Stanisław Górski (1497–1572), który zebrał papiery kancelaryjne pozostałe po śmierci swojego pracodawcy i opiekuna – podkanclerzego i biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego (1464–1535). Jako sekretarz królowej Bony Sforzy uzupełnił i poszerzył Teki o dodatkową dokumentację. Na zbiór składa się korespondencja króla Zygmunta Starego i przedstawicieli elity możnowładczej, w tym podkanclerzego Piotra Tomickiego. Zachowały się też oryginalne listy monarchów europejskich (m.in. Ferdynand I Habsburg, Franciszek I Walezy, Henryk VIII Tudor, Ludwik Jagiellończyk),

papieży (Leon X, Hadrian VI), dostojników polskich i węgierskich oraz uczonych, w tym Erazma z Rotterdamu. Zawiera on unikalne dokumenty dotyczące polityki wewnętrznej i międzynarodowej, w tym układów polsko-krzyżackich, polsko-tureckich czy polsko-mołdawskich. Na podstawie czystopisowych kopii w połowie XIX w. zaczęto wydawać fundamentalną dla historiografii epoki serię wydawniczą pt. *Acta Tomiciana*.

Okres zmagań o niepodlegle państwo polskie znajduje odzwierciedlenie w dokumentacji ostatniego z XIX-wiecznych powstań narodowych, zarazem najbardziej tragicznego w skutkach, jakim było powstanie styczniowe. Akta polskiego państwa podziemnego z lat 1861–1864 odnoszą się do wydarzenia o szczególnym znaczeniu dla dużej części Europy i mają wartość społeczną przekraczającą granice kultury narodowej. Obrazując działania polskiej Organizacji Narodowej, ukazują fenomen tworzącego się tajemnego państwa polskiego oraz odtwarzają ważny fragment historii Polski pod zaborami, a także przekazują istotne informacje na temat miejsca wydarzeń, które opisują.

Pokaźną ilościowo grupą akt są różnego typu dokumenty z najnowszej historii Polski odzwierciedlające skomplikowaną drogę do odzyskania niepodległości, czy też związane z dramatycznymi wydarzeniami dwóch wojen światowych. Obok tradycyjnej dokumentacji aktowej znajdują się wśród nich nagrania dźwiękowe oraz audiowizualne, jak też plakaty i druki ulotne.

Z okresu I wojny światowej zachowały się trzy obszerne zbiory akt: dokumenty Naczelnego Komitetu Narodowego utworzonego w Krakowie w 1914 r. i stanowiącego zaplecze polityczne i gospodarcze Legionów Polskich, dokumentacja Polskiej Organizacji Wojskowej z lat 1914–1920 oraz akta Wydziału Narodowego Polskiego z lat 1917–1918 r., ukazujące udział Polonii amerykańskiej w odbudowie polskiej niepodległości. Jedną z ważniejszych form angażowania się Polonii w sprawy krajowe było zorganizowanie w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie – za zgodą rządu USA – akcji rekrutacyjnej ochotników do tworzonej we Francji Armii Polskiej, tzw. Błękitnej Armii (nazywanej tak od koloru mundurów francuskich). Od października 1917 do lutego 1919 roku do centrów rekrutacyjnych zgłosiło się ponad 38 tys. ochotników, z których większość po przeszkoleniu w obozach wojskowych skierowana została do Europy, gdzie wzięła udział w walkach u boku armii Ententy (pierwsze grupy polskich ochotników odpłynęły do Europy w grudniu 1917 r.).

Historyczny moment przejęcia władzy przez Józefa Piłsudskiego dokumentuje afisz Rady Regencyjnej z odezwą skierowaną do narodu polskiego 11 listopada 1918 roku. Z kolei długotrwały proces walki o granice i odbudowę niepodległego państwa ukazują dokumenty Powstania Wielkopolskiego z lat 1918–1919 r., które przesądziło o włączeniu Wielkopolski do odradzającego się państwa polskiego, akta Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza z lat 1918–1922 oraz plakaty z okresu wojny polsko-bolszewickiej. Autorami plakatów z lat 1919–1920 byli wybitni artyści (m.in. Edmund Bartłomiejczyk, Bogdan Nowakowski, Edmund John, Kamil Mackiewicz, Stanisław Sawiczewski, Felicjan Szczęsny Kowarski), zajmujący się nie tylko grafiką projektową, ale także malarstwem, ilustratorstwem czy architekturą wnętrz. Ich praca jest dowodem na zaangażowanie środowiska artystycznego w wysiłek całego społeczeństwa na rzecz obrony niepodległości.

W 10. rocznicę odzyskania niepodległości w 1928 r. nakręcono film dokumentalny pt. *Polonia Restituta*. Wyprodukowany z inicjatywy Józefa Błeszyńskiego miał duże znaczenie propagandowe – ukazywał wysiłek Polaków walczących o odrodzenie swojego państwa. Film wyświetlano w kinach w Polsce, a także w Stanach Zjednoczonych dla Polonii. Wykorzystano w nim oryginalne materiały z lat 1917–1921 (m.in. Centralnego Urzędu Filmowego) oraz rekonstrukcje z lat późniejszych. *Polonia Restituta* ukazuje m.in.: niemiecką okupację Warszawy, walki z Ukraińcami o Galicję Wschodnią, wyzwolenie Wilna, wojnę polsko-sowiecką, sojusz polsko-ukraiński i zdobycie Kijowa, kontrofensywę polską w sierpniu i wrześniu 1920 r., zawarcie pokoju ryskiego. W filmie widoczne są znane postaci tego okresu, m.in.: Józef Piłsudski, premier Leopold Skulski, gen. Edward Rydz-Śmigły, gen. Lucjan Żeligowski, Józef Beck.

Równie interesującym materiałem dźwiękowym jest kolekcja płyt gramofonowych Polskiego Radia z września 1939 roku, wpisana na Listę Krajową w 2021 r. Nagrana w pierwszym miesiącu II wojny światowej w atakowanej przez wojska niemieckie Warszawie obejmuje 93 płyty gramofonowe. Utrwalono na nich przemówienia, komunikaty i pieśni, wykonywane w studio przy ul. Zielnej lub nadawane przez radiostację „Warszawa II" na terenie byłego Fortu Mokotowskiego. Wśród przemówień szczególną wartość historyczną mają utrwalone wystąpienia prezydenta miasta Warszawy Stefana Starzyńskiego, ministra spraw zagranicznych Józefa Becka, reportera amerykańskiego Juliena Bryan'a adresowane do prezydenta Stanów Zjednoczonych czy szefa Biura Propagandy Sztabu Generalnego Naczelnego Wodza płk. dypl. Romana Umiastowskiego.

Wiedzę na temat okupacyjnej rzeczywistości w Polsce uzupełniają: dziennik Zygmunta Klukowskiego z lat okupacji Zamojszczyzny – wstrząsająca relacja o codzienności wojennej wielokulturowego i wielowyznaniowego miasteczka na Zamojszczyźnie – Szczebrzeszyna i okolic, poddawanego szczególnym represjom w ramach Generalnego Planu Wschodniego (Generalplan Ost).

Działania na rzecz ratowania Żydów w okupowanej Polsce i Europie, podejmowane przez polskich dyplomatów wspólnie z organizacjami żydowskimi dokumentują depesze Poselstwa RP w Bernie oraz szyfrogramy przesyłane z i do Poselstwa w Bernie w latach 1940–1945. Ukazują one główne obszary działań pomocowych, m.in. w zakresie: wytwarzania fałszywych paszportów państw Ameryki Południowej i Środkowej dla Żydów z gett okupowanej Polski; interweniowania na całym świecie (m.in. w Londynie, Waszyngtonie, Watykanie) w sprawie ratowania przed deportacją osób z paszportami latynoamerykańskimi, przebywających w obozach dla internowanych, po odkryciu przez Niemców fałszywych paszportów; pośredniczenia Poselstwa RP w Bernie w przekazywaniu pieniędzy dla uchodźców z Polski – Polaków i Żydów, znajdujących się nie tylko w krajach europejskich (Rumunia, Węgry, Jugosławia, Francja, Grecja), ale także w innych miejscach na świecie (m.in. w Chinach i Japonii); pośredniczenia Poselstwa RP w Bernie w przekazywaniu na tereny okupowanej Polski lekarstw i paczek, a także współpracy z Międzynarodowym Czerwonym Krzyżem w ramach pomocy uchodźcom.

27 obiektów tworzących ten dział tematyczny stanowi swoistą panoramę dziejów Polski od wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych, ukazaną poprzez momenty przełomowe w naszej historii, utrwalone w źródłach historycznych.

→ *Prædicationes*
(Kazania), ok. 800 r.

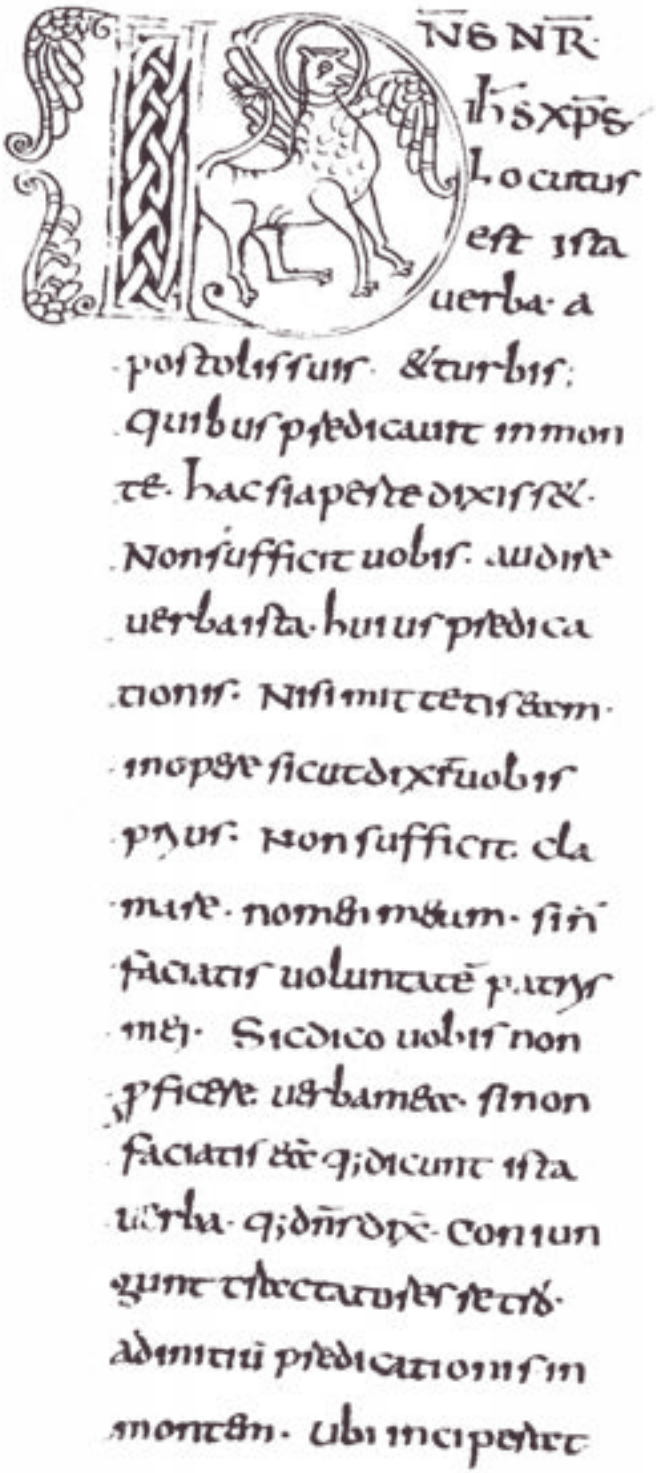

Prædicationes (Kazania), ok. 800 r.

→ Złoty kodeks gnieźnieński, koniec XI wieku

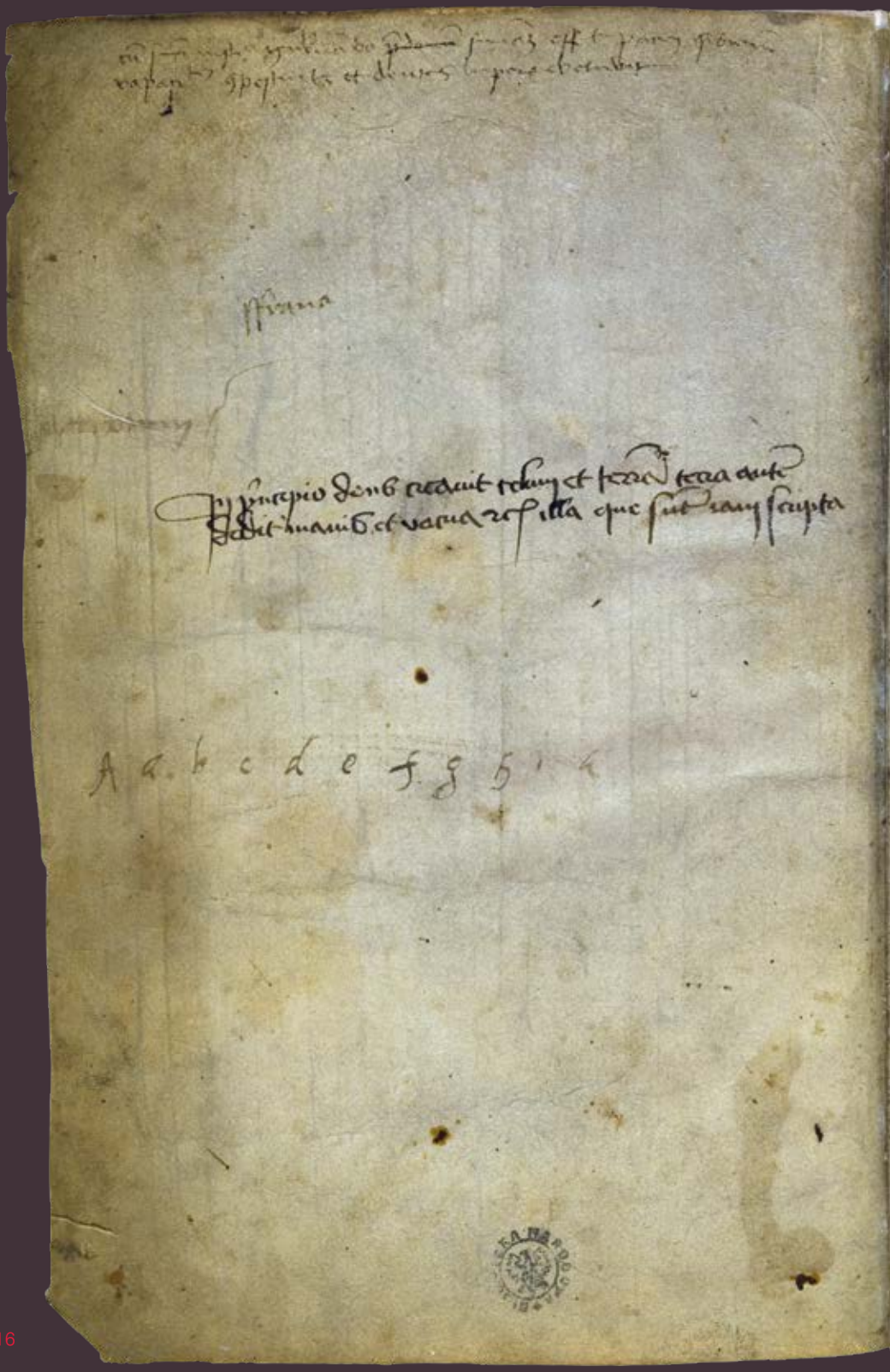

Kronika Galla Anonima – Kodeks zamojski, 1112–1116

Incipit principio sancta maria mecum

Incipit prologus in lib. de vita sanctitudine atque morte potentissimi regis alexandri magni filii philippi ut primo datur in oli magdis filius macedonius xxxiii regnauit annis xii sic adhuc stante regno parentum potestate idem rex qui in ordine tyrannidum uidetur. Hic primus statura sexor uita fuit magni animi quietis impatiens. ad altiora ascendens crudelis sanguinem sitiens. Vnde in solium deerfectis fratribus suis multo quoque occidit. Aut quos amuitum solebat quoque amicis gaudere amicitia. misitum aristotelem in philosophum. quem aristoteles disciplinis principibus regum plurimis. Hic regnum adeptus prima experientia animum iuuenis sine ipsis celeriter gaudere modum dedit. quibus ut ab impetu maleficiorum deficient demosthenes. oratorem exulem fecit auctorem. sed totis graecis athenienses deletis thebanis cetis urbibus graecie et thesalie vectigalibus fratribus uiriis et fratribus omnibus. plerique adpetiti bellum contra darium regem quem potentissimum fuisse tum graecie latinique narrant historie. Nunc autem alexandri mecum suo xxxiii milia peditum. iii equitum et omnes naues cxxx. et etiam prima manu vnius ciuitatis vrbis mirabilium

que uidebat. an ne aggredi ausus fuit ictum est. In primo eius igitur bello sexcenta milia persarum in acie fuerunt. qui si numerum aceie alexandri superauerint. quinque macedonum ergo interimere debuerunt. sed ceteros persae fuit. Inuenitur uero alexandri cxx equites. iii. ii peditum fuit. Deinde quotidiem multitudine frugie que nisi sudis noctem obsedit et expugnauit. Interea dari dec. peditum. xc milibus eiusdem adiuerunt. Tunc igitur illi cecidit in gentibus vnique ais pugnam est. Inque pugnam ambo reges victi sunt. at tandem antiquus dari fuit quo adusque liget dari. In ea expulsis here. milia peditum et equitum cesa sed. xl. ca primum. et macedonibus cecidit peditum. cxxx. equitum. cl. Post hi alexandri ad indiam tendens uiso limina adiit. Ciu laudans sacerdos natiuitatem aurea stola hius sicut aput hydarum et lamnuam aure sed ceti uero sacerdotes cum bissinis stolis et ois multitudo cum uestibus albis perstitit. Alexandri uero solus accessit et nomen dei apud eum qui lamnuam aurea super eat adorauit principem qui sacerdotum primum uenerat esse. Deinde astrudes ad terplum sacrificium ut do sacerdotis mos obtulione. Ipse qui sacerdotes cerisque sacrificis minna do nauit. De qui ius omnibus stupentibus parthenius princeps cecidit in triogum et adorasti sacerdotem quibus inde.

Sed hunc magnum adoratum et dum esset sacerdotis principatus fuit esse. Iam esset obiit erat in macedonia et tota

Gordia ciuitas Frigie

Alexandre Tetrarch ego pro eodem Dominum

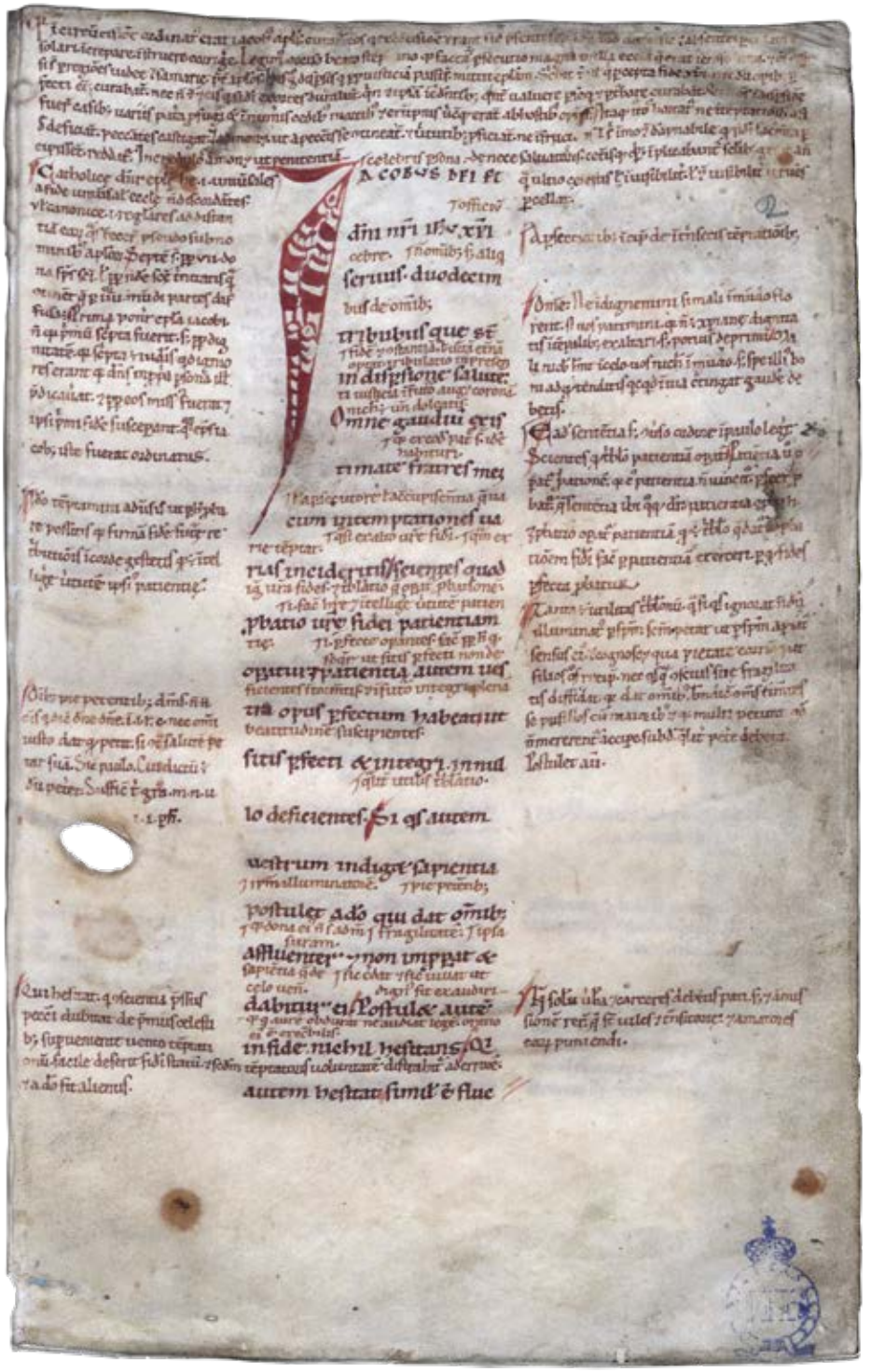

Rocznik świętokrzyski dawny, 1120 lub 1122 r.

→ Dokument papieża Innocentego II dla arcybiskupa gnieźnieńskiego, 1136 r.

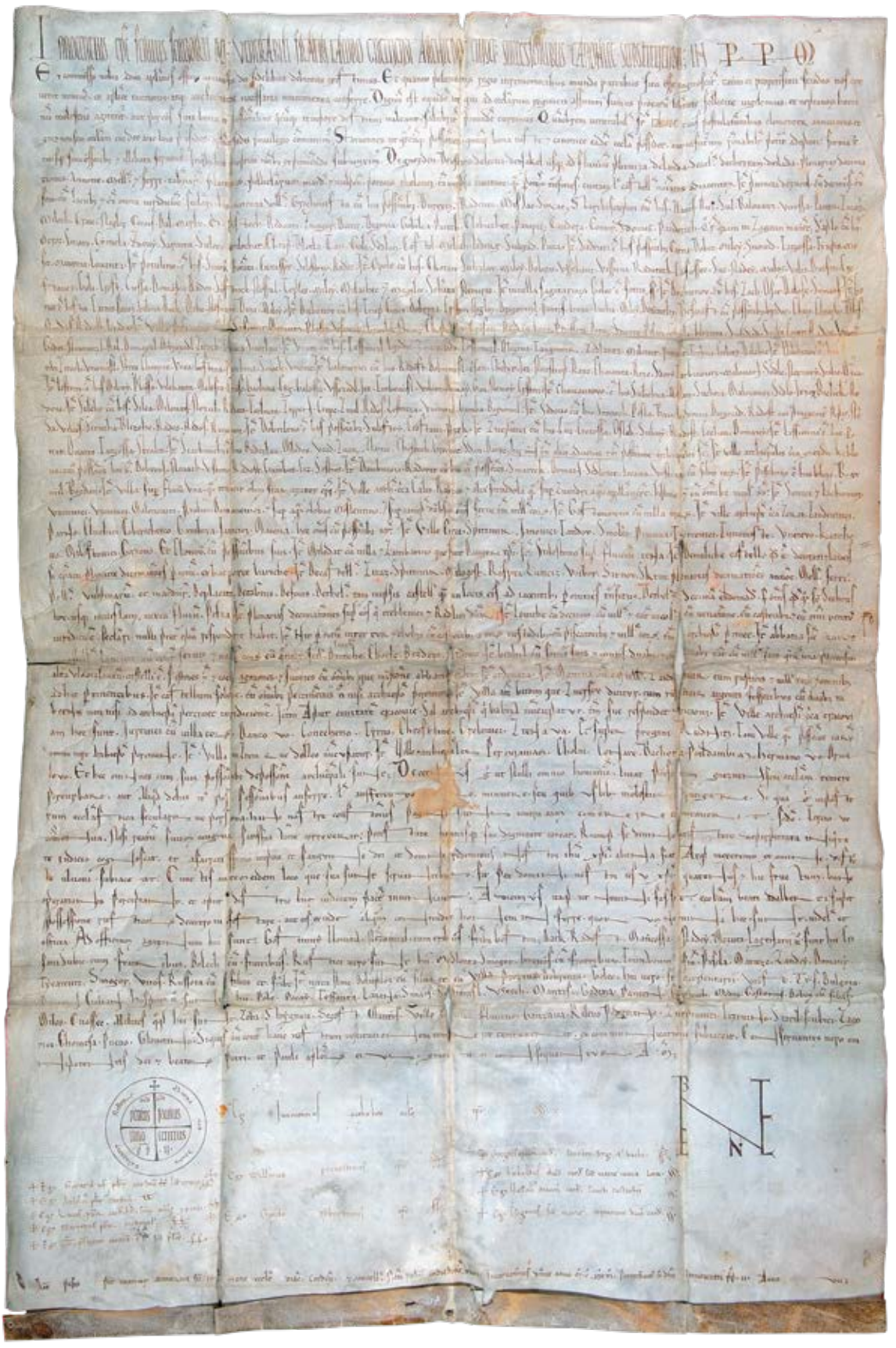

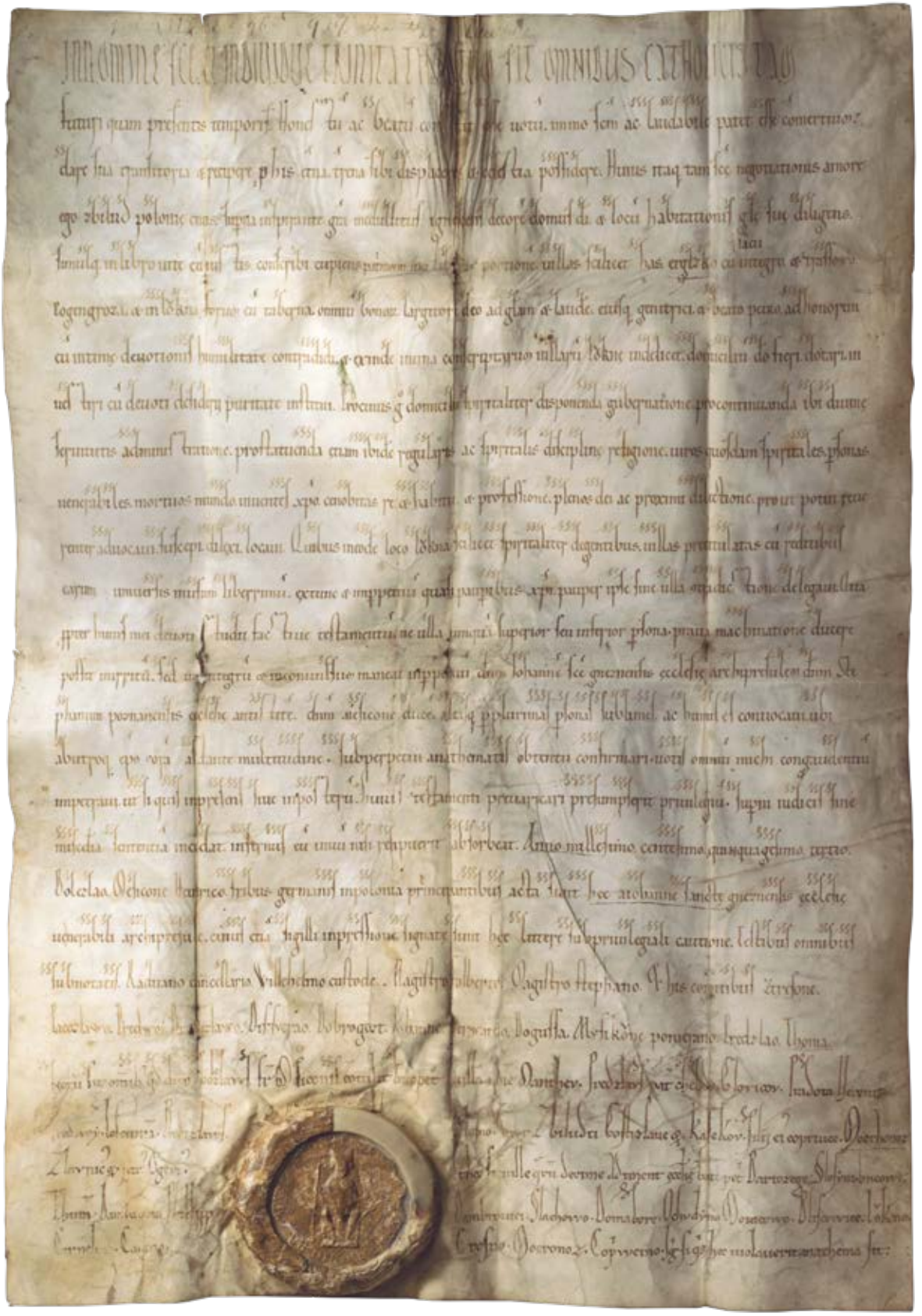

In nomine sce et individue trinitatis. Fit omnibus catholicis tam
futuris quam presentibus universis honestum ac beatum et valde utile, immo sem ac laudabile putet esse commertium
dare sua quantulcumque pauper, plus enim tuta sibi disponere de ea tua possidere. Hunc itaque tam sce negotiationis amore
ego Abbiud volens cuius supra imperante qui moderatur regimen decore domus dei et loci habitationis ecclie sue diligens
familiaq in libro urte cum his conscribi cupiens pariter in hac [illegible] portione illas terras has ecclesias cum integra et traditione
Rogengrozi et in Ldkau forste cum taberna omnia bona largitori deo ad gloriam et laudem eius genitrici et beato petro ad honorem
cui intime devotionis humilitate contradidi et quinde iniuria consequentium nullam Ldkne indicere domicilium do tegi dotari in
uel tigi cui devoti delidem puritate instituit. Locemus et domnicis temporalibus disponendi gubernatione procuranda sibi diuine
seruitutis administratione profitenda etiam iuxte regularis ac spiritalis discipline religione, uires custodiam spiritales, pomas
uenerabiles mortuos mundo uiuentes xpo consecratas per salutem et professionem plenos dei ac proximi dilectione, pro ut potui fecere
pater advocatum suscepi diligere locum. Cunctis modo loco Ldkna habitare spiritaliter degentibus illas predictas res cum pertinentibus
easdem omnibus mihi liberrimi, certum et integrum quam pauperibus xpi pauper ipse sine ulla contradictione delegam. Hanc
igitur huius mei decreti tradidi tale testamentum ne ulla umquam superior seu inferior persona prauis machinationibus ducere
posset irritum. Sed ut integrum et inconuulsum maneat inpresentiarum domno Johanne sce quemadmodum ecclesie archipresulem domnum de
planum ponentis ecclesie antistite domno Aschione duce et cum plurimis personis laicalibus ac bonis et continuam uobis
abiurpo ego eorum altante multitudine subpercam anathematis obtentu confirmari uobis omnibus mihi congaudentibus
impetrauimus ut si quis imperiosus huic impositum testamenti preuaricari prechumpserit priuilegio superni iudicii sine
medela sententia incidat instituimus et omnis ratio reputetur absorbeat. Anno millesimo centesimo quinquagesimo tertio.
Boleslao Aschione Henrico tribus germanis imperantibus acta sunt hec. Ego Johannes sancte quemadmodum ecclesie
uenerabilis archipresulis, omnia ea sigilli impressione signare fecimus hec sancte subpriuilegiali cautione. Testibus omnibus
subnotatis. Radmano cancellario Vulcheimo custode. Magistro Volgero. Magistro Stephano. Hiis coniuribus certione.
[illegible] Hadwico [illegible] Dietrico. Volwogert. Johanne [illegible] Dogulfa. Mstikone ponciano. Boleslao. Thoma.
[illegible] Hadwico [illegible] Dietrico [illegible] Dankher. [illegible] Boleslao. [illegible] Hadwico [illegible]
[illegible] Johanne [illegible] Boleslao [illegible] Hadwico [illegible] Aschione [illegible]
[illegible] Dietrico [illegible] Dietrico [illegible] Dietrico

← Dokument Zbiluta, 1153 r.

Średniowieczne rotulusy z klasztoru premonstratensów na Ołbinie we Wrocławiu, 1257, 1305–1370

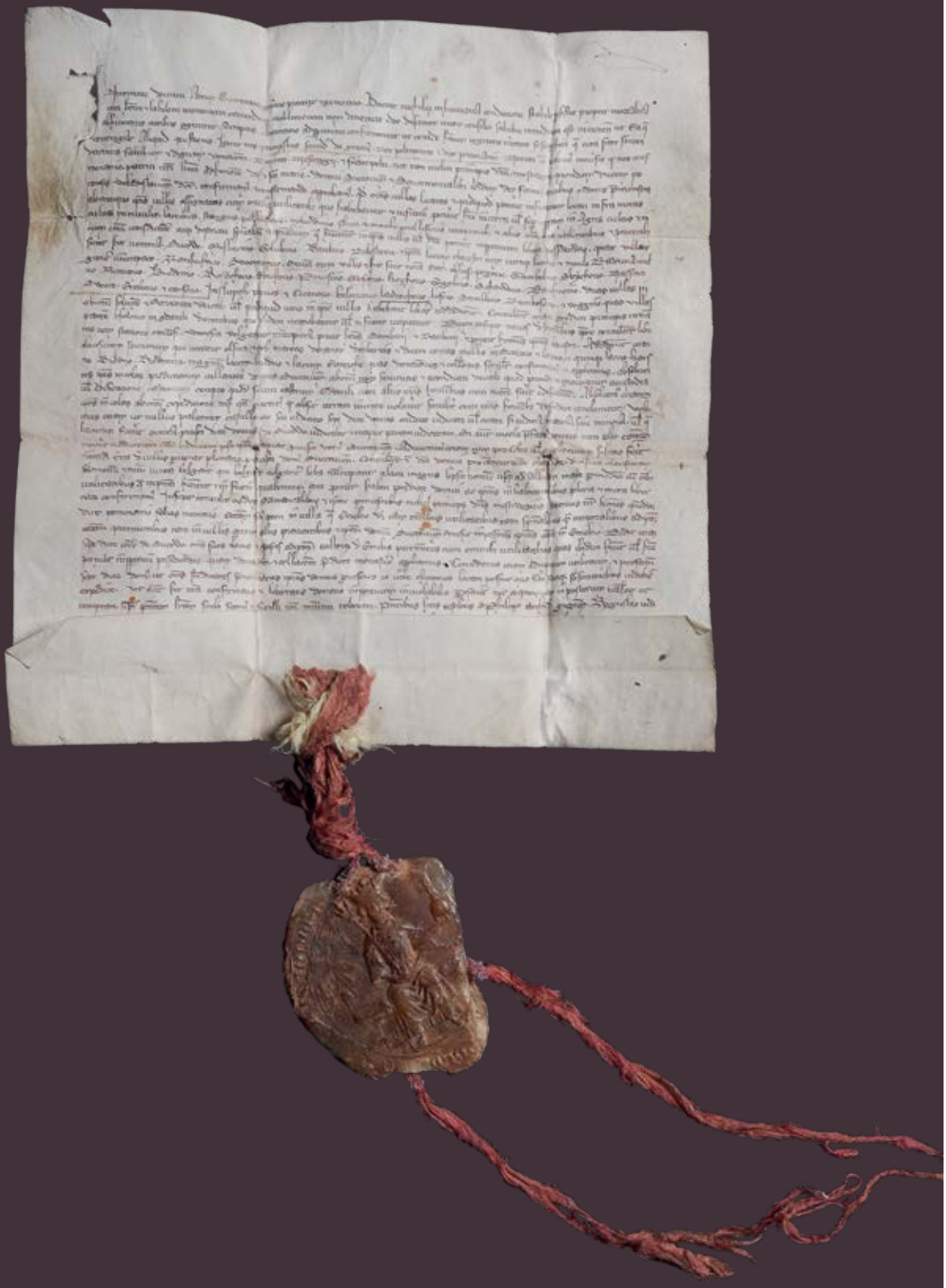

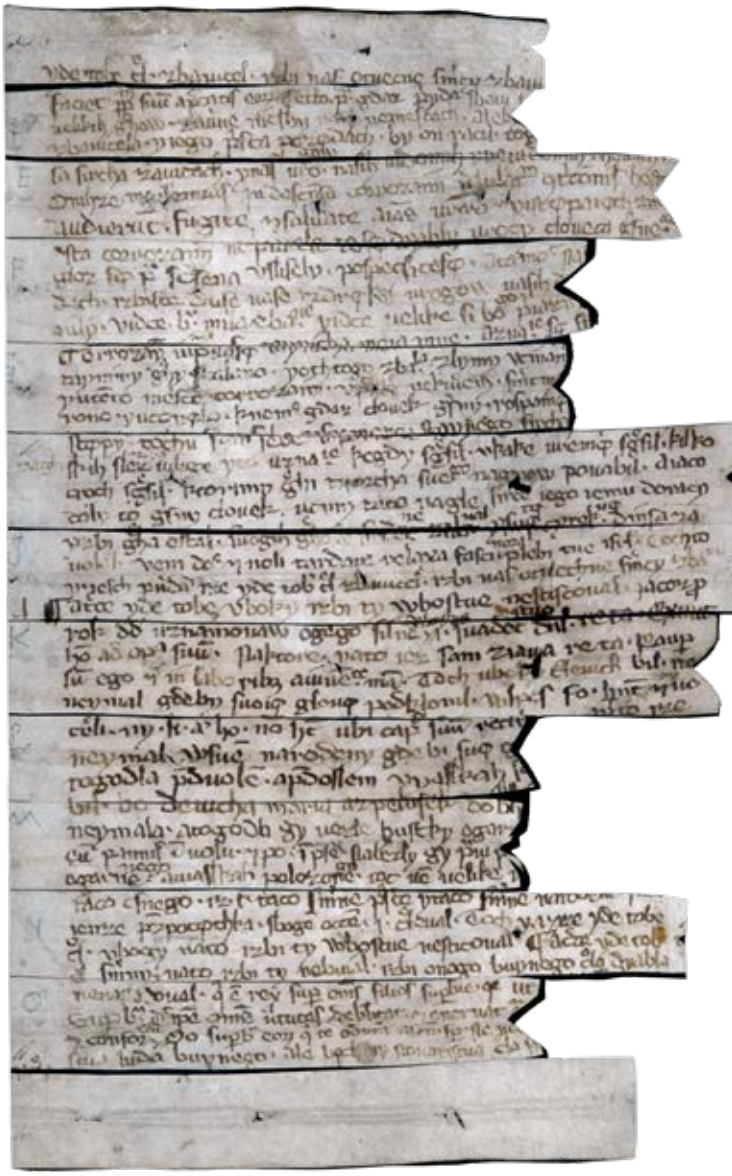

← Dokument króla Przemysła II, 15 sierpnia 1295 r.

Kazania świętokrzyskie, pierwsza połowa XIV wieku

forchtinden ni· vnde vnden
dv do hoffin vf syne barme
hertzikeyt

Ut eriat amore animas
eorum· et alat eos in fame

Abi wirangl zelmertzi dri
tze gich· vkammi ie wglodze

Oas her beneme von tode
re zelen· vnde futerze sy in
dem hungir

Anima nostra sustinet
dominum· quoniam adiu
tor et protector noster est

Onsza nasza entpi gospo
dna· bo pomocznik vod
gniczia nasz iest

Unsir zele vf hilt got wen
her ist vnsir hilfer vnde
vnsir beschirmer ist her

Ma meo letabitur cor
nostrum· et in nomine s
sancto eius speraiimus

Bo wnem weselicz se bo
dze serdze nasze· ywiego s
swote ymo pwah iesum

Wen in ym irfrewit wir
vnsir herze· vnde in sy ne
name den heyligen hosse
wir

Fiat misericordia tua
domine super nos· quemad
modum speraiimus in te

Bodz in loserdze twoye
nad nami· iacobz pwaly
iesmy wero

Is werde dine barmheri
tzikeyt got vf vns· gluchir
wise als wir gehoffir ha
bin indich

Benedicam dominum
in omni tem
pore· semper laus eius in
ore meo

Ich walicz bodz gospodna
wkaldy czas· wezdi chwa
la iego wuszezch mogich

Ich lobe gote in allir czit·
allis ist syn lop immimem
munde

In domino laudabitur
anima mea· audiant ma
nsueti et letentur

W gospodne bodze chwalo
na duszа moia·slusze sin
ern vweselcze se
I ngotc wnt gelobt m
ne zele·is horm dv sentv
gmige·vnde weidm erfre
wnt
M agnificate dominum
mecum·et exaltemus no
men eius nidipsum
W elicayce gospodna se
mno·ypowiszayum ymo
iego wnem samem
G rolit got mir mir·vnde
wir hoen smen nam m
das selbe
E xquisiui dominum et
exaudiuit me·et exomn
bus tribulacombus me
is eripuit me
S zukal iesm gospodna v
wslusz me iest·v zewszech
zamotkow mogich wtangl
mne iest
I ch suchte got vnde her
nhorte mich·vnde vs alle
my nem betrubnisse be
nam her mich
A ccedite ad eum et illu
minamini·et facies iestre
non confundentur
P rzichodzice kniemu y
oswecze se·a oblicza waszа
nebodz zasromana
G et czu ym vnde nlucht
sy·vnde ewir antlicze m
cht werdm gescham
I ste pauper clamauit et
dominus exaudiuit eum·
et ex omnibus tribulacio
nibus suis saluauit eum
T en vbogi wolal iest a
gospodzm wschuszal gy·y
zewszech smotkow iego i
zbawil gy
O ccurrite ad eum vnde got
nhorte yn·vnde vs alle sy
nem betrubnisse nlost e
her yn
I mmittit angelus dom
ni mediantes timentem
eum·et eripiet eos

Psałterz floriański, XIV–XV w.

Anno Domini M.D.XCI. Commutatione æstiuali Rectoratus Venerandi Domini Doctoris Martini Pilsnensis Ecclesiarum Collegiatarum Omnium Sanctorum Præpositi Cathedraliũ Cracouien & Wratislauien Canonici Vniuersitati hi sunt incorporati

Georgius Dominici German Wartenburgen	Diœcesis Warmien 3
Andreas Stanislai Lyss Blonen	Diœ Posnanien 2
Albertus Joanis Glebinica Warcensis	Diœ Posnan 2
Laurentius Joannis Giga Warcen	Diœ Posnan 2
Andreas Pauli Pomnichowij Zacrozimen	Diœ Plocen 2
Matthias Jeronymi oldakowski de oldaky	Diœ Plocen 10

← Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, [1400] 1404–1642

„Banderia Prutenorum" Jana Długosza, 1448 r.

Mszał Zakonu Krzyżackiego
z Biblioteki Mariackiej, XV w.

Te igitur clementissime
pater per iesum xpm
filium tuum dominum nrm
supplices rogamus ac
petimus uti accepta ha
beas et benedicas. Hec ✠ dona. hec
✠ munera. hec ✠ sancta sacrificia
illibata ✠ in primis que tibi offeri
mus pro ecclesia tua sancta catholi
ca. quam pacificare. custodire. adunare
et regere dignaris toto orbe terra
rum. una cum famulo tuo papa nro.
N. et antistite nro N. ✠ rege nostro.
N. ✠ omnibus orthodoxis atque catho
lice ✠ apostolice fidei cultoribus.
Memento domine famulorum famula
rumque tuarum. N. et omni circumstantium
quorum tibi fides cognita est et nota

HISTORIA I RELIGIA

62 Reka 1512

Cimibus Gedanen

Sigismundus

Tom. I. Nr. 1.

Fama ut fidelis dilecti [illegible] est inan pius nobis negotium hanc
Imperialis quo ad presens in moratus esse. Contra vos et Ellingen
ex [illegible] illis inferimus, quod nobis profecto molestum est
et [illegible] in difficultates controversiae habet in et antiquis, optamus
et quaimus remedia quomodo ab eo impedimento et vos et
alios subditos vestros liberemus, de quo quia negotio ad modum et
officium vestrum et providas petimus sit conversi generali
pax nunc futuro, pro isto tamen summis et Iudex deputatum
ad quem et vos nuntios vestros mittetis. In quo consultemus pro
et quietis vestri, Interim vos sub hac brevitate [illegible] vos
gestis et negotiationes et vos alias vestros [illegible] negotiis, nec forte
vobis aliquam de improviso vobis et vestris vestris insultare [illegible]
Illustris princeps dominus Dux Pomeranie affinis noster charissimus
respondit nobis ad vos litteras quas de vestra hanc pro serenitate vestra
ad eius Illustrem Dominum [illegible] accepimus ita ut in exemplo eius
[illegible] vestrum [illegible] vestrum itaque sit ut diximus et [illegible]
et secundum [illegible] et ipsius ad [illegible] vos in vestris
actibus [illegible] [illegible] nobis idem Illustris dominus
Dux de Captivis nobis quos [illegible] liberare [illegible] ad eius
Illustrem Dominum et [illegible] et [illegible] interpositis [illegible]
videmus tu in eo negotio [illegible] difficultatem si petebat
vellet eum ut pro eo in [illegible] quam sibi et vos illatam esse
queritur, aliquo modo satisfiat prout ex vestris ipsius litteris [illegible]
vestra in eo [illegible] quid facere [illegible] nobis significa
bitis [illegible] alte pro nobis ratione petimus id quod [illegible]
erit pro consequendo tanto aliquo bono finem [illegible] pre
dictos vestros Captivos vestros liberetur et [illegible] Cracovie
[illegible] Augusti Anno domini M o 12 Regnorum nostro

Ad mandatum proprio
Regis Augustini

Sygn. 52

Powstanie Styczniowe – Portret arcybiskupa Zygmunta Szczęsnego Felińskiego

← Teki Górskiego – zbiór rękopisów do historii Polski i krajów sąsiednich w XVI w.

↘ Powstanie Styczniowe – Akta Organizacji Narodowej, 1861–1864

Во Имя Отца и С

ЗОЛОТАЯ ГРАМОТА ДО СЕЛСЬКОГО НАРОДА.

Піднявшись разомъ зъ Польшею и Литкою противъ московського панованя, виковуватя вѣчнѣ свободѣ и щастливѣ долю для цїлого нашого краю, объявляємъ передъ цѣлимъ свїтомъ и народомъ, що іншого щастя не хочемъ для дорогої нашої, окрашбъемъ его нїгде кїльки якъ тїлькї къ волї, свободї, рівности и щастю всїхъ мірн вірн и стиѣ. А желаючи найкїльки щастя для сельского людѣ, на вічні часъ постан

1. Сельскій народъ въ селахъ и хуторахъ панськихъ и казенныхъ, однодворцы, жинкї и одкольнані люде кїдъ сегодня будуть войстиѣ вільні, свободні и рівні въ съ іншими обывателями нашого краю.

2. Можуть и мають право, до свободѣ переселятися зъ місця на місце и въ томъ перешкажати не буде.

3. Можуть и мають право, обучатися во всякихъ школахъ и сл въ служкї тикъ якъ и іньші обывателї.

4. Всякій дозрілъ чи зъ панського, чи зъ казенного селу, кожнки чиншо дтичъ и однодворець достає на вічні и не одімлеть відмітно той грунтъ, що до держакъ, разомъ съ садибою, городомъ и цїлимъ обістьомъ безъ жадной за вс покинности, паньщини анї чиншѣ. Будуть тїлькї платити подимельні податї и одк жинѣ народню службѣ. Відичамъ за тї громадські поля буде заплачено зъ великого го Скарбѣ.

5. Велика Народня Управа назначить для сельскихъ скарбниковъ до грунтів дбшївъ грекцинних платѣ грішми, щобъ они нехрали кїдъ людей гроші за дбро

6. Бѣдникї, кобзарї, дворові люде, котірникї, одставні солдати и всї ті що з го жівуть зарібкѣ, которни тїлькї разомъ съ нами піде щобъ оуцільнити крин підъ московського панованя, чи вернется зъ війни здоровъ, чи раненнимъ бу на вічні часи три морги грунтѣ на королевськихъ земляхъ.

7. Надаючи сельскомѣ людови просказані вище права, вільности, обыва и земської власности, рівчаемъ и ко вікі обіцяемъ свободѣ правъ, віри, якої кто пр и оужиманя своєї мови въ школахъ, судахъ и всїхъ земськихъ распорядкахъ.

Єсли вище писане оглашаючи сельскомѣ людови Волини, Подоля и України, и обороні правъ названныхъ цею грамотою передъ народомъ, цїлимъ свїтомъ и Е Господомъ Богомъ присягаемъ.

Да буде щастьем и мірѣ намъ и всїмъ нашїмъ одъ нинї и до віка! Въ Госп чиніе віддаючи долю Народа, вічного щастьа людямъ желаемъ и цю грамотѣ в Волостної Управи кожної волости.

НАРОДНЯ УПРАВА.

Въ Карашкі въ Воскресеніе Спасителя дня 31. Марта (12. Апрілїа)

0404

Сына и Святаго Духа

ЗЛОТА ХРАМОТА ДО ВІЕЗКІЕГО ЛУДУ!

Powstawszy razem z Polską i Litwą przeciw moskiewskiemu panowaniu, aby zyskać wieczną swobodę i szczęśliwą dolę całej naszej Ojczyźnie, objawiamy przed Bogiem, całym światem i narodem, że dla drogiej naszej Ojczyzny nie żądamy innego szczęścia i nie szukamy go w niczem więcej, jak tylko w wolności, swobodzie, równości i szczęściu wszystkich ludzi, jakiejby wiary i stanu nie byli. A najwięcej żądając dla wiejskiego ludu szczęścia na wieczne czasy, postanawiamy:

1) Lud wiejski po wsiach i folorach pańskich i rządowych, jednodworcy, czynszownicy i tak nazwani wolni ludzie, od niniejszego dnia są rzeczywiście wolni, swobodni i równi, co do praw, reszcie obywateli Ojczyzny.

2) Mogą i mają prawo przechodzić według upodobania z miejsca na miejsce, i nikt im w tem przeszkadzać nie będzie.

3) Mogą i mają prawo uczyć się we wszelkich szkołach i być w krajowej służbie na równi z innymi obywatelami Ojczyzny.

4) Wszelka posiadłość ziemska, jaką każdy gospodarz dotąd, czyto włościanin ze wsi pańskiej czy rządowej, czy to jednodworzec, czy szlachcic czynszowy posiadał, wraz z należnemi do niej ogrodami, zabudowaniami mieszkalnemi i gospodarskiemi, tudzież prawami i przywilejami do niej przywiązanemi — od dziś dnia staje się wyłączną i dziedziczną dotychczasowego posiadacza własnością, bez żadnych jakichkolwiekbądź obowiązków, danin, pańszczyzny lub czynszu, z warunkiem jedynie opłacania przypadających z niej podatków i odbywania należnej służby krajowej. Dziedzice za swoje ziemie będą mieli zapłatę ze skarbu Narodowego.

5) Wiejskim księżom prawosławnym naznaczy Rząd Narodowy do gruntów i funduszów erekcyjnych płacę pieniężną taką, aby nie potrzebowali datków i zapłat od ludu za duchowne posługi.

6) Budnicy, bobyle, chałupnicy, ludzie dworscy, dymissyonowani żołnierze i w ogóle wszyscy obywatele z zarobku jedynie utrzymanie mający, którzy z nami podnoszą oręż przeciw panowaniu moskiewskiemu i albo zdrowi z powstania wyjdą albo rannymi zostaną, otrzymają z ziem koronnych dział gruntu, najmniej morgów trzy przestrzeni zawierający.

7) Nadając ludowi wiejskiemu wskazane wyżej prawa wolności, obywatelskiej równości wszystkich wobec każdego i ziemskiej własności, zaręczamy i wiecznie obiecujemy swobodę praw, wiary jakiej się kto trzyma, i używania swojej mowy w szkołach, sądach i innych ziemskich urzędach.

Całe powyższe pismo ogłaszając wiejskiemu ludowi Podola, Wołynia i Ukrainy, zachowanie i obronę praw, w tej hramocie podanych, zaprzysięgamy wobec Wszechmocnego Boga, całego świata i narodu. Oby było szczęście i mir nam i wszystkim naszym, od dzisiaj po wieki!

Boskiej opiece polecając dolę narodu, oddajemy tę oto hramotę do Wołosnej Uprawy na każdą włość.

RZĄD NARODOWY w Warszawie dnia 12. Kwietnia (31. Marca) 1863 r.

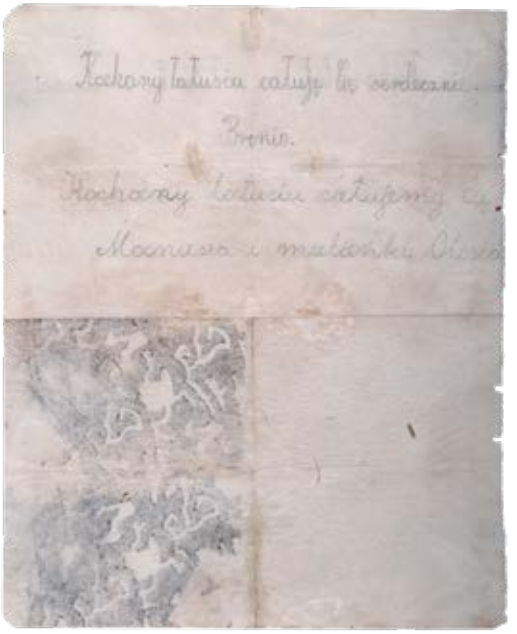

Oficer rezerwy pospolitego rozesłania który otrzymał dodatek na wyekwipowanie winien posiadać:

1) czapkę,
2) furażerkę,
3) kurtkę,
4) spodnie do butów,
5) czarne buty z cholewami (nielakierowane) z ostrogami, które się należy,
6) oficerski pas polowy z paskiem przez ramię,
7) żabkę do noszenia szabli (szyletu)
8) rękawiczki brązowe,
9) płaszcz sukienny,
10) płaszcz od deszczu,
11) szablę (szylet) z temblakiem,
12) rewolwer w futerale,
13) lornetkę polową,
14) torbę oficerską,
15) busolę.

13

KSIĄŻECZKA

STANU SŁUŻBY
OFICERSKIEJ

Zbiór dokumentów pochodzących z masowych mogił w Katyniu, Charkowie i Miednoje, 1900–1940

.861

Kraków
Kołłątaja 9.

Pr
P. Środoń

10/IX 1914

Odpisz
opowiadowie.
13/9

Deklaracja na 2000 Kor.

Na Legjony Polskie przeznaczam 50% ze sprzedaży pozostałego nakładu (800 egz.) II-go wydania (w Rosji skonfiskowanego) dzieła mojego p.t. „Precz z mięsożerstwem!" (str. LII + 576). Cena egzemplarza zniżona na Kor. 5.- (zamiast Kor. 9.-)

Główny skład w księgarni B. E. Friedleina

Kazimierz Jastrzębski

Ocena prasy fachowej:

„Jedna z najciekawszych książek ostatnich czasów — ciekawych nie tyle może z tytułu, ile

Akta Naczelnego Komitetu Narodowego [1911] 1914–1920 [1930]

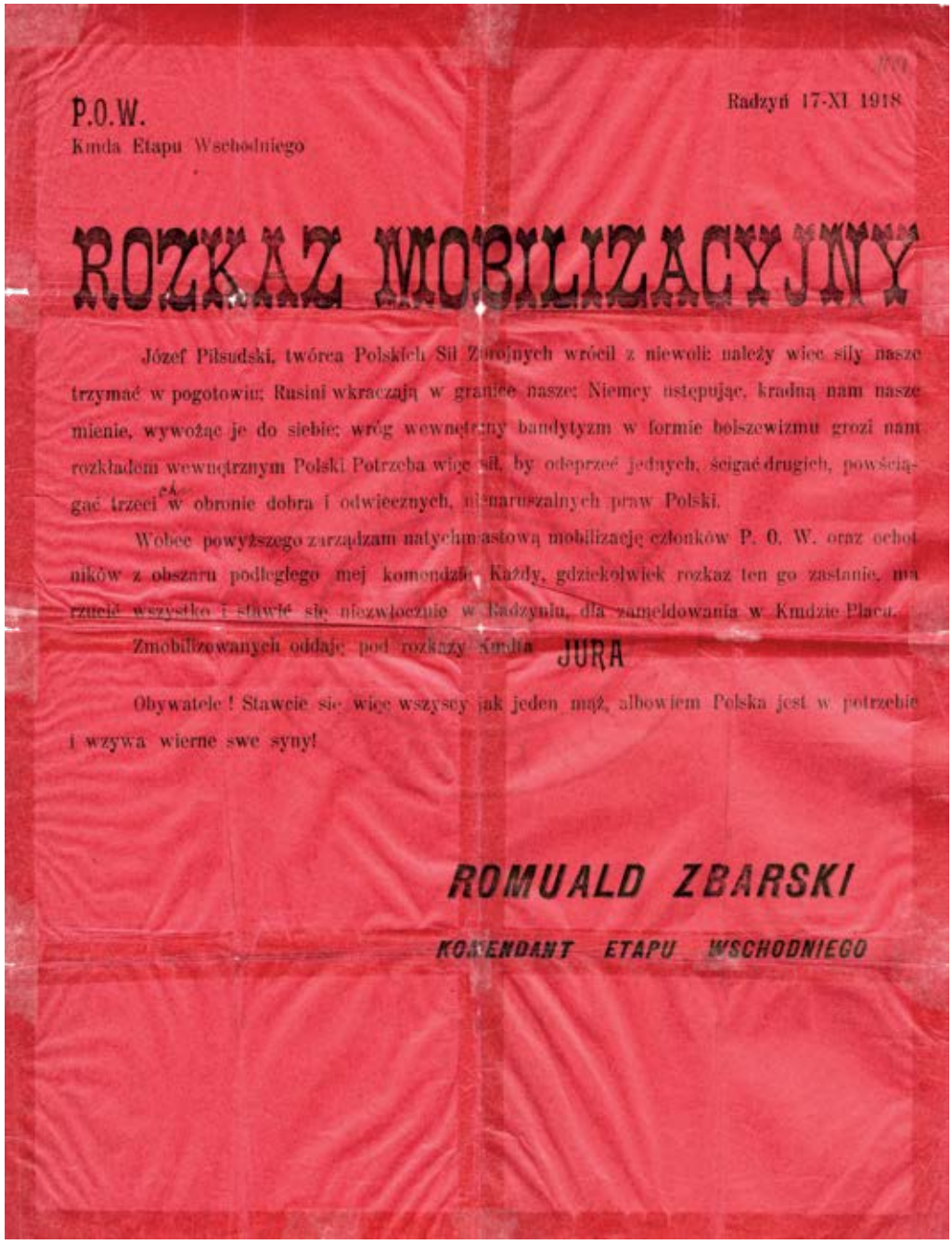

P.O.W.
Kmda Etapu Wschodniego

Radzyń 17-XI 1918

ROZKAZ MOBILIZACYJNY

Józef Piłsudski, twórca Polskich Sił Zbrojnych wrócił z niewoli: należy więc siły nasze trzymać w pogotowiu; Rusini wkraczają w granice nasze; Niemcy ustępując, kradną nam nasze mienie, wywożąc je do siebie; wróg wewnętrzny bandytyzm w formie bolszewizmu grozi nam rozkładem wewnętrznym Polski. Potrzeba więc sił, by odeprzeć jednych, ścigać drugich, powściągać trzecich w obronie dobra i odwiecznych, nienaruszalnych praw Polski.

Wobec powyższego zarządzam natychmiastową mobilizację członków P. O. W. oraz ochotników z obszaru podległego mej komendzie. Każdy, gdziekolwiek rozkaz ten go zastanie, ma rzucić wszystko i stawić się niezwłocznie w Radzyniu, dla zameldowania w Kmdzie Placu.

Zmobilizowanych oddaję pod rozkazy Kmdta JURA

Obywatele! Stawcie się więc wszyscy jak jeden mąż, albowiem Polska jest w potrzebie i wzywa wierne swe syny!

ROMUALD ZBARSKI

KOMENDANT ETAPU WSCHODNIEGO

Dokumentacja Polskiej Organizacji Wojskowej, 1914–1920

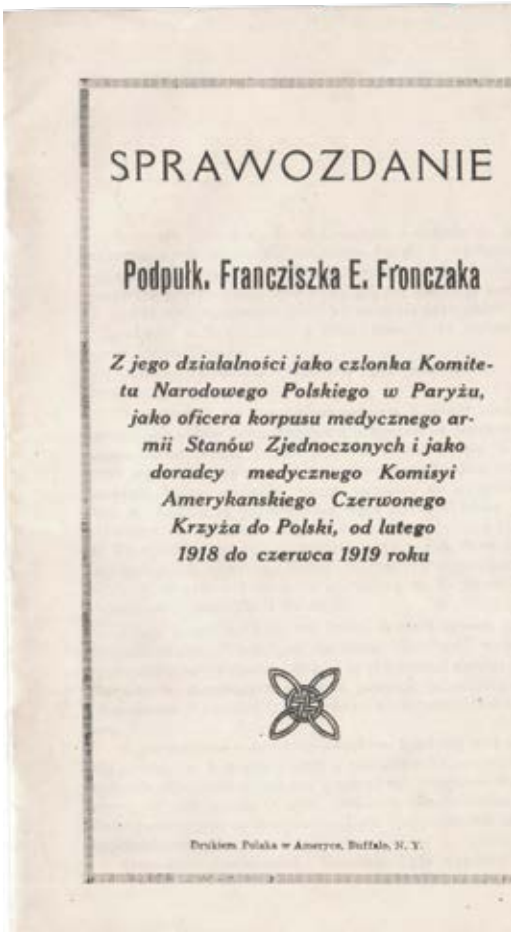

SPRAWOZDANIE

Podpułk. Franciszka E. Fronczaka

Z jego działalności jako członka Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, jako oficera korpusu medycznego armii Stanów Zjednoczonych i jako doradcy medycznego Komisyi Amerykanskiego Czerwonego Krzyża do Polski, od lutego 1918 do czerwca 1919 roku

Drukiem Polaka w Ameryce, Buffalo, N. Y.

Akta Wydziału Narodowego Polskiego, 1917–1918

Dokumenty Powstania Wielkopolskiego, 1918–1919

→ Afisz „Rada Regencyjna do Narodu Polskiego!", Warszawa, 11 listopada 1918 r.

I 45
1918
4-49

Rada Regencyjna
do Narodu polskiego!

Wobec grożącego niebezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, dla ujednostajnienia wszelkich zarządzeń wojskowych i utrzymania porządku w kraju, Rada regencyjna przekazuje władzę wojskową i naczelne dowództwo wojsk polskich, jej podległych, brygadyerowi

Józefowi Piłsudskiemu

Po utworzeniu Rządu narodowego, w którego ręce Rada regencyjna — zgodnie ze swojemi poprzedniemi oświadczeniami — zwierzchnią władzę państwową złoży, brygadyer Józef Piłsudski władzę wojskową, będącą częścią zwierzchniej władzy państwowej, temuż narodowemu Rządowi obowiązuje się złożyć, co stwierdza podpisaniem tej odezwy.

Dan w Warszawie, 11 listopada 1918.

Aleksander Kakowski
Józef Ostrowski
Zdzisław Lubomirski
Józef Piłsudski

Zarząd Archiwalny D.O.K. Nr. V. w Krakowie

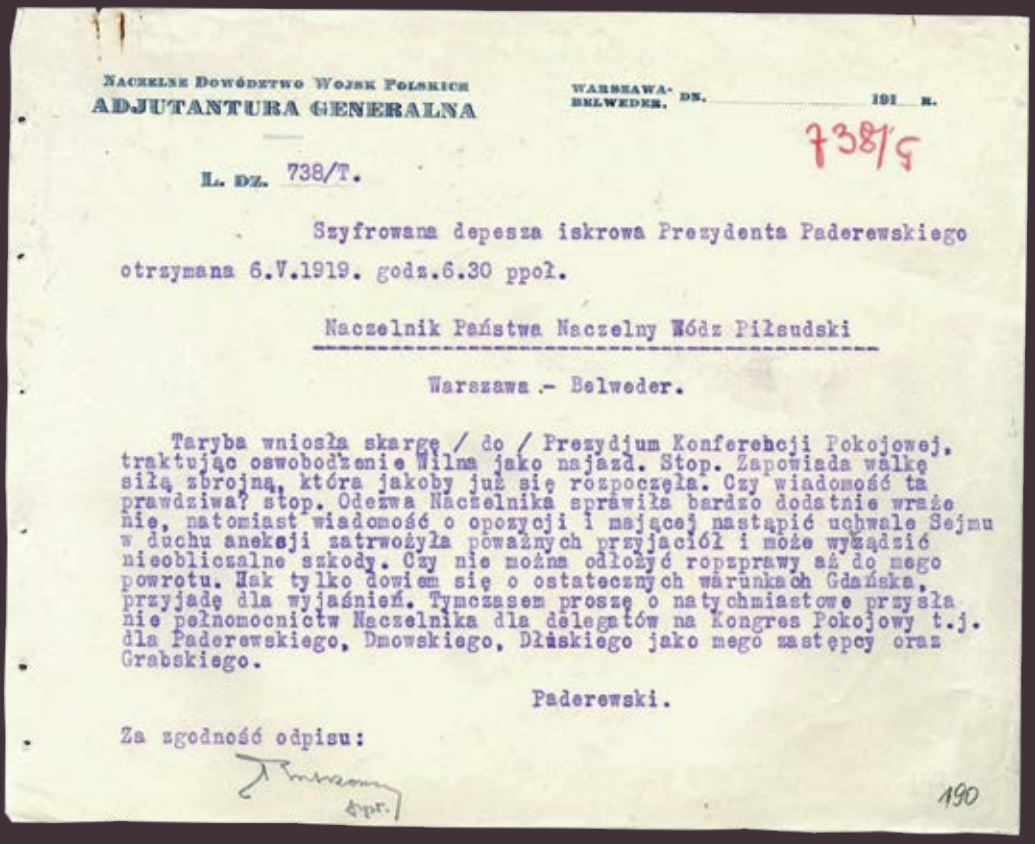

NACZELNE DOWÓDZTWO WOJSK POLSKICH
ADJUTANTURA GENERALNA

WARSZAWA-BELWEDER, DN. ..... 191 R.

738/5

L. DZ. 738/T.

Szyfrowana depesza iskrowa Prezydenta Paderewskiego otrzymana 6.V.1919. godz.6.30 ppoł.

Naczelnik Państwa Naczelny Wódz Piłsudski

Warszawa - Belweder.

Taryba wniosła skargę / do / Prezydjum Konferencji Pokojowej, traktując oswobodzenie Wilna jako najazd. Stop. Zapowiada walkę siłą zbrojną, która jakoby już się rozpoczęła. Czy wiadomość ta prawdziwa? stop. Odezwa Naczelnika sprawiła bardzo dodatnie wrażenie, natomiast wiadomość o opozycji i mającej nastąpić uchwale Sejmu w duchu aneksji zatrwożyła poważnych przyjaciół i może wyządzić nieobliczalne szkody. Czy nie można odłożyć rozprawy aż do mego powrotu. Nak tylko dowiem się o ostatecznych warunkach Gdańska, przyjadę dla wyjaśnień. Tymczasem proszę o natychmiastowe przysłanie pełnomocnictw Naczelnika dla delegatów na Kongres Pokojowy t.j. dla Paderewskiego, Dmowskiego, Dłuskiego jako mego zastępcy oraz Grabskiego.

Paderewski.

Za zgodność odpisu:

190

Akta Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza, 1918–1922

→ Plakaty z okresu wojny polsko-bolszewickiej, 1919–1920

JAK NA OPOCE
OPRZE SIE
PANSTWO POLSKIE
NA POZYCZCE ZŁOTEJ!

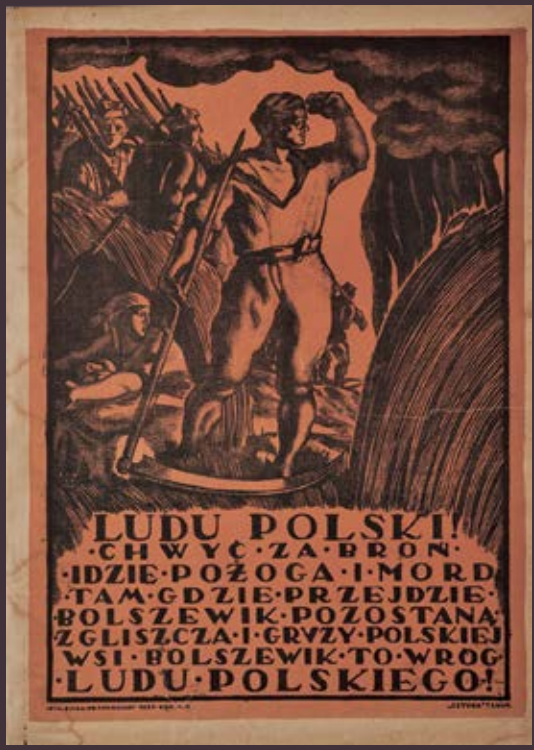
LUDU POLSKI!
·CHWYĆ·ZA·BRON·
·IDZIE·POŻOGA·I·MORD
·TAM·GDZIE·PRZEJDZIE·
BOLSZEWIK·POZOSTANA
ZGLISZCZA·I·GRUZY·POLSKIEJ
WSI·BOLSZEWIK·TO·WROG
·LUDU·POLSKIEGO!

NA POMOC!
WSZYSTKO DLA FRONTU!
WSZYSCY NA FRONT!

DO BRONI!
OJCZYZNA
WAS WZYWA!

Film Polonia Restituta, 1928 r.

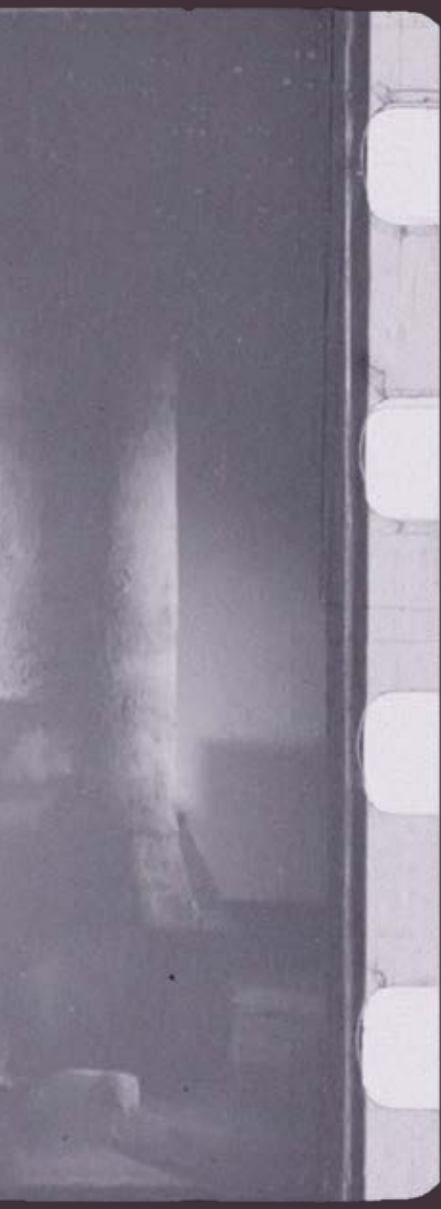

Kolekcja płyt gramofonowych
Polskiego Radia z września 1939 r.

Zygmunt Klukowski przed Biblioteką Wojewódzką im. H. Łopacińskiego w Lublinie

1 czerwca 1941

Znowu przeżyłem jeden dzień pełny wrażeń, uczuć i wzruszeń i emocji.

W nocy przed 4tą obudziła mnie żona, bo przyszli Niemcy do szpitala i żądają, żebym do nich wyszedł. Spiesznie się ubrałem, na wszelki wypadek pożegnałem się z żoną, powiesiłem śpiewczy ptaka i wyszedłem z mieszkania. Na korytarzu natknąłem się na Niemców, którzy już szli do mnie. Grupa ich składała się z jednego z krzyżą głową na czapce, kilkuset żandarmów i dwu wysokich żandarmów w hełmach z karabinami. Najpierw przegadywali kilkanaście jakiś pytań w celu wyjaśnienia mnie o Józefa Wszechsta, ~~który~~ zwanego tamtejszego fotografa szpitalnego, który rzekomo mieszka w szpitalu, pytali o Mikołaja Krukowskiego. Wyjaśniłem, że takiego u mnie nie ma i wogóle ja nie znam. Zaczęli obrzucać pośmiertnymi wyrzutami personalnych i kazali iść za sobą szukać wraz z nimi Mikołaja Krukowskiego.

Dziennik Zygmunta Klukowskiego z lat okupacji Zamojszczyzny, 1939–1954

Budapeszt-prowizja
interesy polskie we włoszech

- 26 -

Nr.34 z dnia 5.2.1943 (statim)

Receptus 314.

Ministerstwo Skarbu prosi wyjaśnić u Meysnera czy ~~XXXX~~ 3,1 % od pengo otrzymane w dniu 24.X.1942 dostał w całości Dr.Loew i czy całość tego potrącenia winna obciążyć K. Podać również jaki odsetek został wypłacony L.od pengo otrzymanych 22 grudnia.

M.S.Z.

odp. 97.

Nr.35 z dnia 5.2.1943 (statim)

Rząd Chile zwrócił się do Szwajcarii o objęcie opieki nad jego interesami we włoszech. Ze względu na dotychczasową opiekę Chile nad naszymi interesami we Włoszech proszę Pana Posła o pilne poczynienie kroków, by Szwajcaria wraz z interesami Chile przejęła również jako ich część składową interesy polskie.

Gdyby oficjalne objęcie interesów było całkowicie niemożliwe, proszę uzyskać przynajmniej opiekę nieoficjalną.Poza opieką nad obywatelami polskimi chodzi o lokal Ambasady R.P.w Rzymie i zawarte w nim ruchomości.

Proszę o telegraficzne sprawozdanie.

(-) RACZYŃSKI

wiadomość wobec wniosku do. 27.

Gabriele a Loric pod wsią Hrupów:

Literatura i sztuka

W kolejnych edycjach Listy Krajowej nie zabrakło materiałów wytworzonych przez wybitnych artystów. Znaczącą część wpisów stanowią dzieła literackie i muzyczne. Ponad połowa z nich powstała w XIX stuleciu, w warunkach braku własnej państwowości, co świadczy o sile polskiej kultury funkcjonującej w trudnych czasach niewoli narodowej. Utwory te pisane „ku pokrzepieniu serc" weszły do kanonu literatury polskiej, a niektóre z nich są do dzisiaj obowiązkowymi lekturami w polskich szkołach.

Ten dział tematyczny otwiera jednak nietypowe dzieło powstałe we wschodnich rejonach wielokulturowej i wielowyznaniowej I Rzeczypospolitej – w okolicach Nowogródka, który znacznie później stanie się miejscem urodzin jednego z największych polskich poetów doby romantyzmu, Adama Mickiewicza. Rękopiśmienny kodeks o znamiennym tytule: *Białoruski Tristan* to nie tylko najstarszy zabytek literatury świeckiej tego kręgu kulturowego, lecz także jedyna zachowana słowiańska wersja legendy o rycerzu Tristanie napisana prozą. Stanowi ona część kodeksu, w którym znalazły się też inne opowieści, kroniki i wypisy z dokumentów, a także różnej treści notatki, rodowody i dokumenty szlacheckiej rodziny Uniechowskich, pierwszych właścicieli księgi, mających swoje dobra na Nowogródczyźnie (obecnie Białoruś). Manuskrypt jest datowany na lata 80. XVI w. Z archiwum rodzinnego Uniechowskich trafił w posiadanie książąt Radziwiłłów w ich Archiwum w Nieświeżu. Kolejnym właścicielem był prawdopodobnie Julian Ursyn Niemcewicz, który w 1835 roku sprzedał swoje zbiory Konstancji Raczyńskiej, żonie Edwarda Raczyńskiego, fundatora poznańskiej książnicy publicznej. Dzięki temu kodeks znajduje się obecnie w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, która w 2021 r. wydała rękopis drukiem w tłumaczeniu na język polski.

Kodeks jest ważnym przykładem tradycji kulturowej, w której powstał. Stanowi on źródło historyczne i unikat o szczególnej wartości dla kultury Polski i Europy Wschodniej. Przetłumaczenie legendy o Tristanie na język starobiałoruski jest świadectwem głębokich więzi łączących ten obszar z tradycją zachodnią, europejską i chrześcijańską.

Powieści historyczne i romanse rycerskie jako gatunek literacki zyskały nową popularność w epoce romantyzmu. Na Listę Krajową trafiły rękopisy klasyków tego typu utworów, autorstwa polskich wieszczów narodowych – Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. Zarówno autograf polskiego eposu narodowego „Pana Tadeusza", jak i rękopisy dzieł Słowackiego zachowały się w zbiorach wrocławskiego Ossolineum. Zakład Narodowy

im. Ossolińskich jest też skarbnicą najcenniejszego i najbardziej kompletnego zbioru autografów Juliusza Słowackiego, jego poematów, utworów lirycznych, dramatów oraz pism filozoficznych i politycznych. Począwszy od lat międzywojennych Ossolineum nazywane było „Domem Słowackiego" ze względu na ilość i wartość posiadanych manuskryptów, a także rolę w zabezpieczaniu i upowszechnianiu ocalałej spuścizny. Obejmuje ona 27 utworów poety, w tym znane z lektur szkolnych dramaty (m. in.: *Mazepa, Lilla Weneda, Konrad Wallenrod, Horsztyński, Samuel Zborowski*).

Z kolei rękopis *Balladyny* przechowuje Biblioteka Narodowa w Warszawie. To arcydzieło polskiego dramatu epoki romantyzmu stanowi jedyny znany i kompletny autograf tego utworu. Łączy w sobie tragedię i komedię, fantastykę i ludowość oraz podejmuje tematykę zbrodni, sprawiedliwej kary i niszczącej siły władzy. Od ponad 150 lat pozostaje jednym z najczęściej wystawianych na polskich scenach tekstów dramatycznych. Utwór stanowi też obowiązkową pozycję na listach lektur szkolnych. W 2020 roku *Balladyna* była lekturą Narodowego Czytania. Dramat tłumaczono na kilkanaście języków obcych: angielski, bułgarski, czeski, fiński, francuski, gruziński, litewski, łotewski, niemiecki, rosyjski, rumuński, słowacki, tatarski, ukraiński.

Muzykę tego okresu reprezentują zachowane w rękopisie zapisy nutowe utworów Fryderyka Chopina, jednego z najsłynniejszych pianistów swoich czasów, określanego mianem „poety fortepianu". Przebywając znaczną część swojego życia za granicą, wśród polskich emigrantów we Francji, tworzył dzieła wyrażające głęboki smutek za utraconą ojczyzną.

Unikalny charakter ma dzieło historyka i twórcy podstaw numizmatyki epoki średniowiecza Kazimierza Stronczynskiego. Jest on autorem dokumentacji dotyczącej pomników historii w XIX-wiecznym Królestwie Polskim, która stanowi przykład pierwszej w Polsce i Europie państwowej inwentaryzacji zabytków. Co interesujące, opracowanie powstało za wiedzą i zgodą rosyjskich władz zaborczych. Wyjątkowe dzieło, mające nie tylko walory praktyczne, ale też pomagające zachować świadomość narodową i wiedzę o przeszłości w czasach zaborów składa się z 5 tomów tekstu oraz 7 albumów, obejmujących ponad 400 akwarel i gwaszów autorstwa wybitnych artystów. Zamieszczona w nim dokumentacja rysunkowa stanowi w wielu przypadkach jedyne źródło ikonograficzne do nieistniejących już zabytków.

Inwentaryzację opisanych obiektów przeprowadzono w dwóch etapach, w latach 1844–1846 oraz 1851–1854. Powstałe materiały złożono w Bibliotece Głównej, obecnie Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. W 1815 roku

opracowanie Stronczyńskiego, wraz z cenniejszymi zbiorami bibliotecznymi, wywieziono do Rosji, skąd wróciło w 1923 roku na mocy traktatu ryskiego. Egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie jest jedynym zachowanym. Jego karty stanowią zabytek XIX-wiecznej kaligrafii, zaś oprawę uważa się za wyjątkowy przykład warszawskiego introligatorstwa z połowy XIX wieku.

Na Liście Krajowej Programu Pamięć Świata znalazły się też rękopisy powieści znanych polskich pisarzy, uhonorowanych wieloma literackimi nagrodami. Należą do nich autografy Trylogii Henryka Sienkiewicza (powieści: *Ogniem i mieczem*, *Potop*, *Pan Wołodyjowski*), rękopis powieści *Chłopi* Władysława Reymonta oraz *Przedwiośnia* Stefana Żeromskiego. Wszystkie z nich weszły do kanonu lektur szkolnych, czytanych do dnia dzisiejszego, podobnie jak utwory poetyckie Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, najważniejszego poety Pokolenia Kolumbów, poległego tragicznie w czwartym dniu Powstania Warszawskiego. Jako autor ponad 500 wierszy oraz opowiadań i poematów stał się inspiracją dla wielu twórców kolejnych pokoleń, m. in. Ewy Demarczyk, która spopularyzowała jego utwory, takie jak: *Elegia o chłopcu polskim*, *Z głową na karabinie*, *Na moście w Awinion*. Na Listę Krajową wpisany został rękopis zbioru wierszy poety zatytułowany *W żalu najczystszym*, dedykowany ukochanej żonie Baczyńskiego, Barbarze Drapczyńskiej, będący dziełem literackim, ale też plastycznym, dzięki wielu elementom graficznym wykonanym własnoręcznie przez poetę.

Wybitną postacią świata muzyki, której twórczość znalazła się na Liście Krajowej był Henryk Wars, polski kompozytor żydowskiego pochodzenia (właść. Henryk Warszawski), twórca wielu niezapomnianych szlagierów przedwojennej Polski oraz autor muzyki do ponad 50 filmów, m.in. *Szpieg w masce*, *Manewry miłosne* oraz pierwszego polskiego filmu dźwiękowego – *Na Sybir* (1930 r.). Po wojnie osiadł w Stanach Zjednoczonych, gdzie komponował utwory muzyki poważnej, ale też piosenki filmowe i rewiowe. Stał się rozpoznawalnym i ważnym kompozytorem w Hollywood, współpracując z takimi gwiazdami jak Doris Day, Jimmy Rogers, Bing Crosby, Mel Tormé, czy Brenda Lee, którzy wykonywali jego piosenki.

Wszystkie prezentowane w tym dziale tematycznym utwory są niekwestionowanym świadectwem siły literatury i sztuki, które miały szczególne znaczenie i wyjątkową rolę w trudnych momentach dziejowych. Cechuje je ścisły związek z kulturą i tradycją Polski, ukazują zmiany we wzorcach życia i kultury społeczeństwa oraz wiążą się z punktami zwrotnymi w historii naszego kraju. Są zatem unikalnymi świadectwami wspólnej przeszłości i wartości duchowych tej części Europy.

Białoruski Tristan z XVI–XVII w.

Autograf „Pana Tadeusza” Adama Mickiewicza, 1832–1834

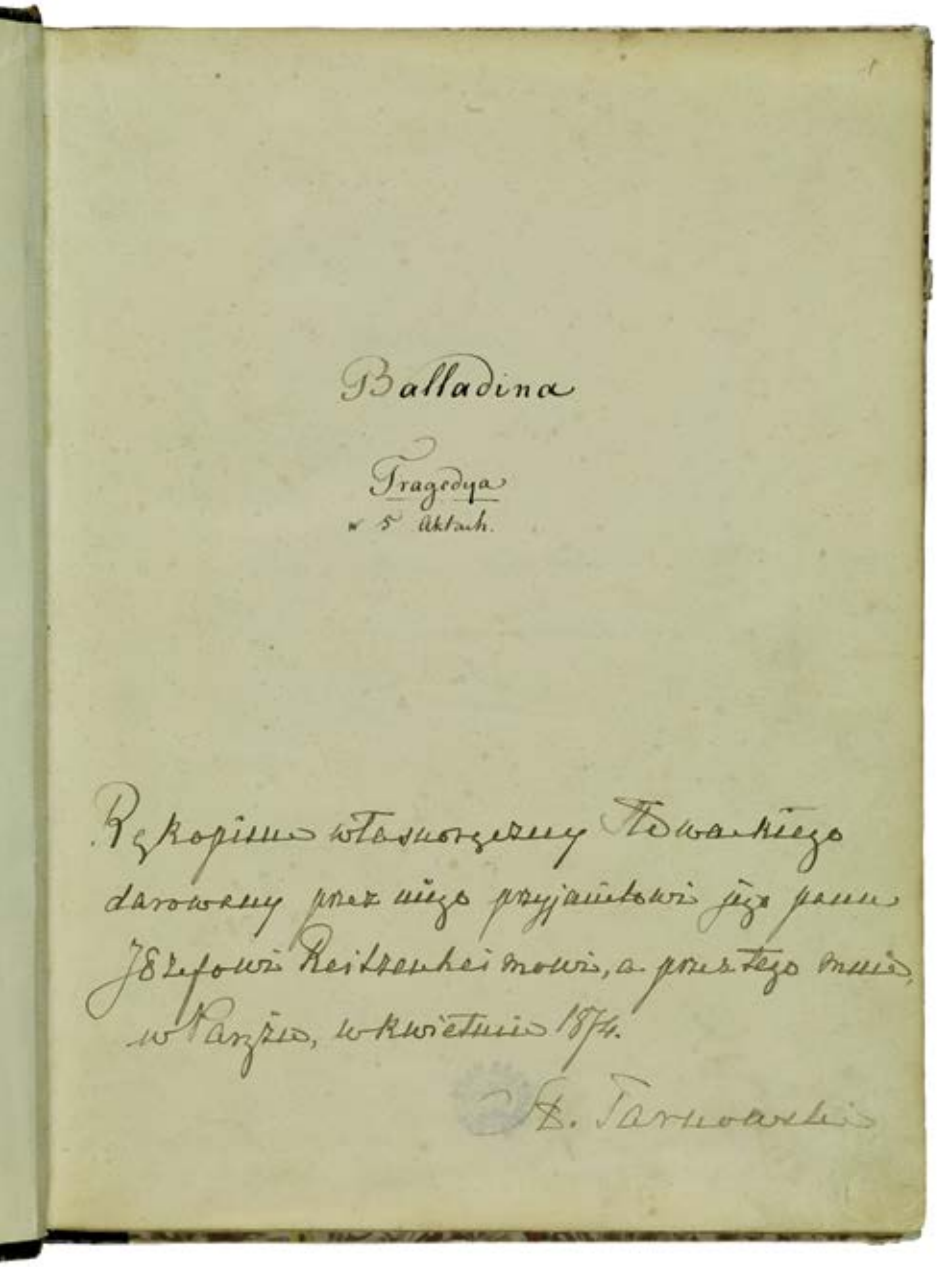

Balladina

Tragedya
w 5 Aktach.

Rękopismo własnoręczny Słowackiego
darowany przez niego przyjaciołowi jego panu
Józefowi Reitzenhei mowi, a przez tego mnie,
w Paryżu, w kwietniu 1874.

K. Tarnowski

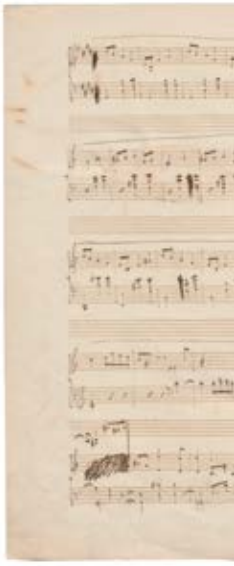

Rękopis „Balladyny" Juliusza Słowackiego, 1834–1838

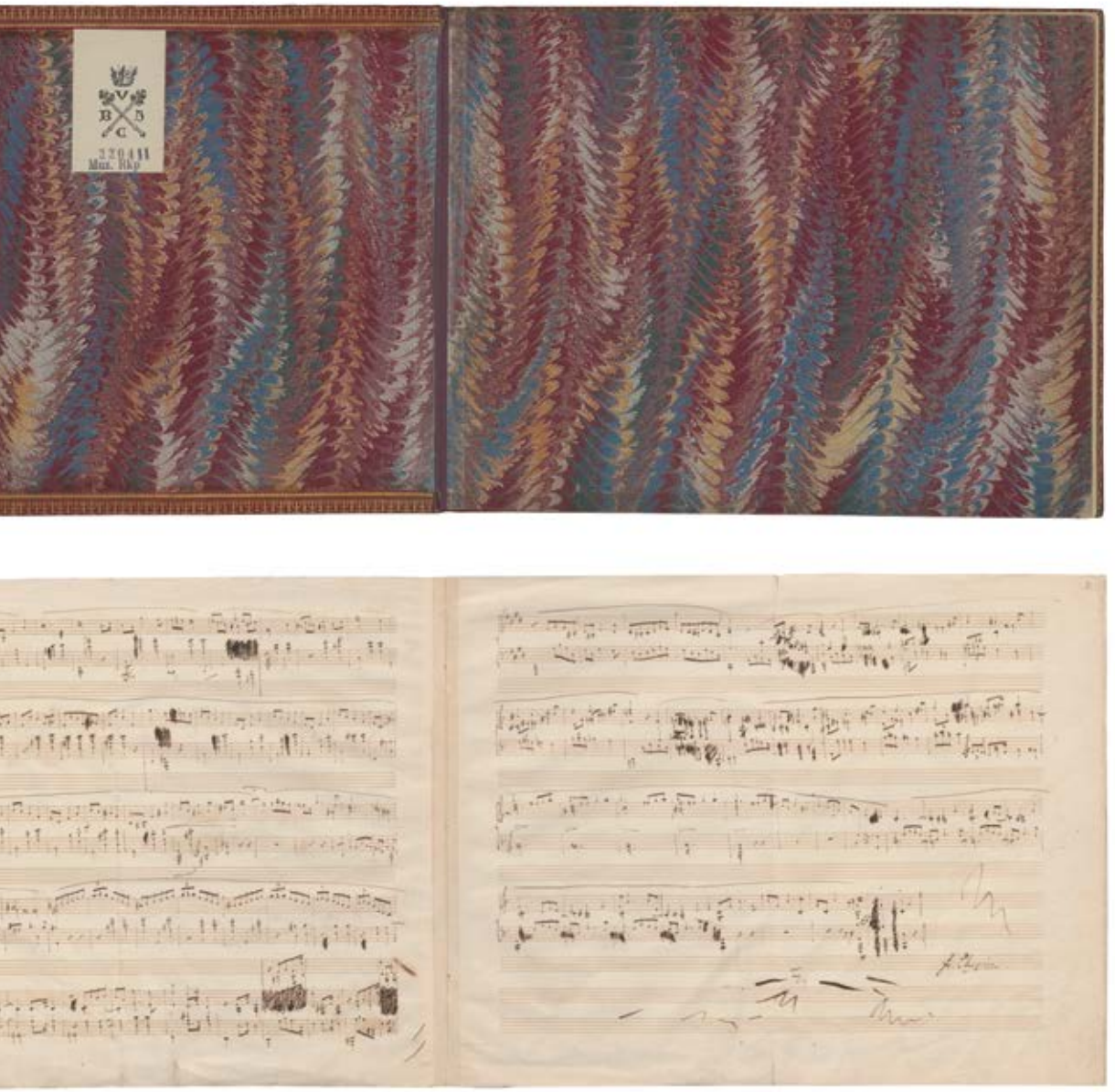

Kolekcja utworów Fryderyka Chopina,
lata 30. i 40. XIX w.

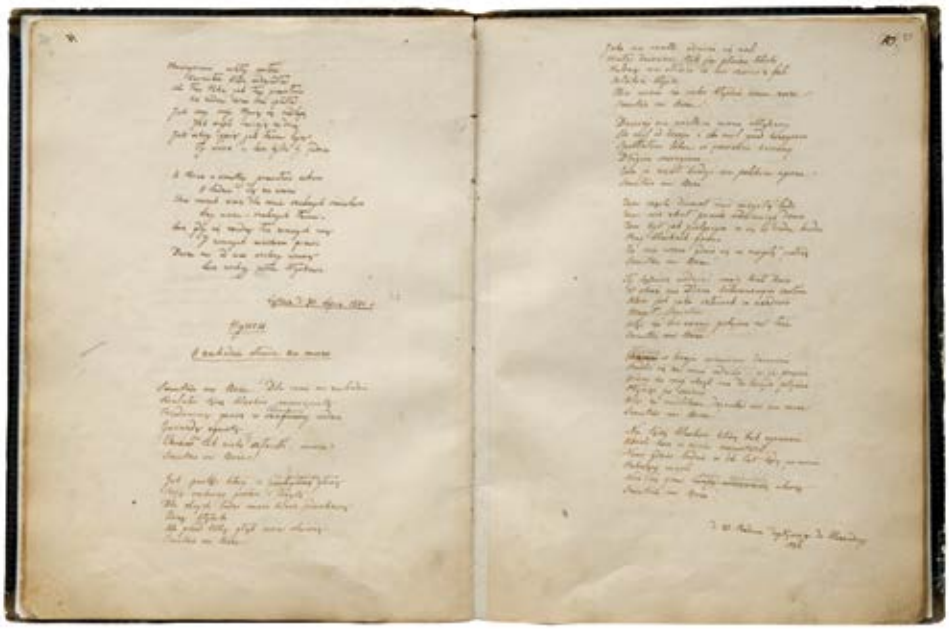

Rękopiśmienna spuścizna Juliusza Słowackiego, 1835–1865

WIDOKI
ZABYTKÓW STAROŻYTNOŚCI
W KRÓLESTWIE POLSKIEM
służące
do objaśnienia opisu tychże Starożytności
sporządzonego przez Delegacyę wysłaną z polecenia
RADY ADMINISTRACYJNÉJ KRÓLESTWA
w latach 1844 i 1846 zebrane!
ATLAS IV.
GUBERNIA WARSZAWSKA
POWIATY:
KALISKI, KONIŃSKI, SIERADZKI, PIOTRKOWSKI i WIELUŃSKI.
1851.

Kazimierza Stronczyńskiego zabytki starożytności w Królestwie Polskim, 1844–1855

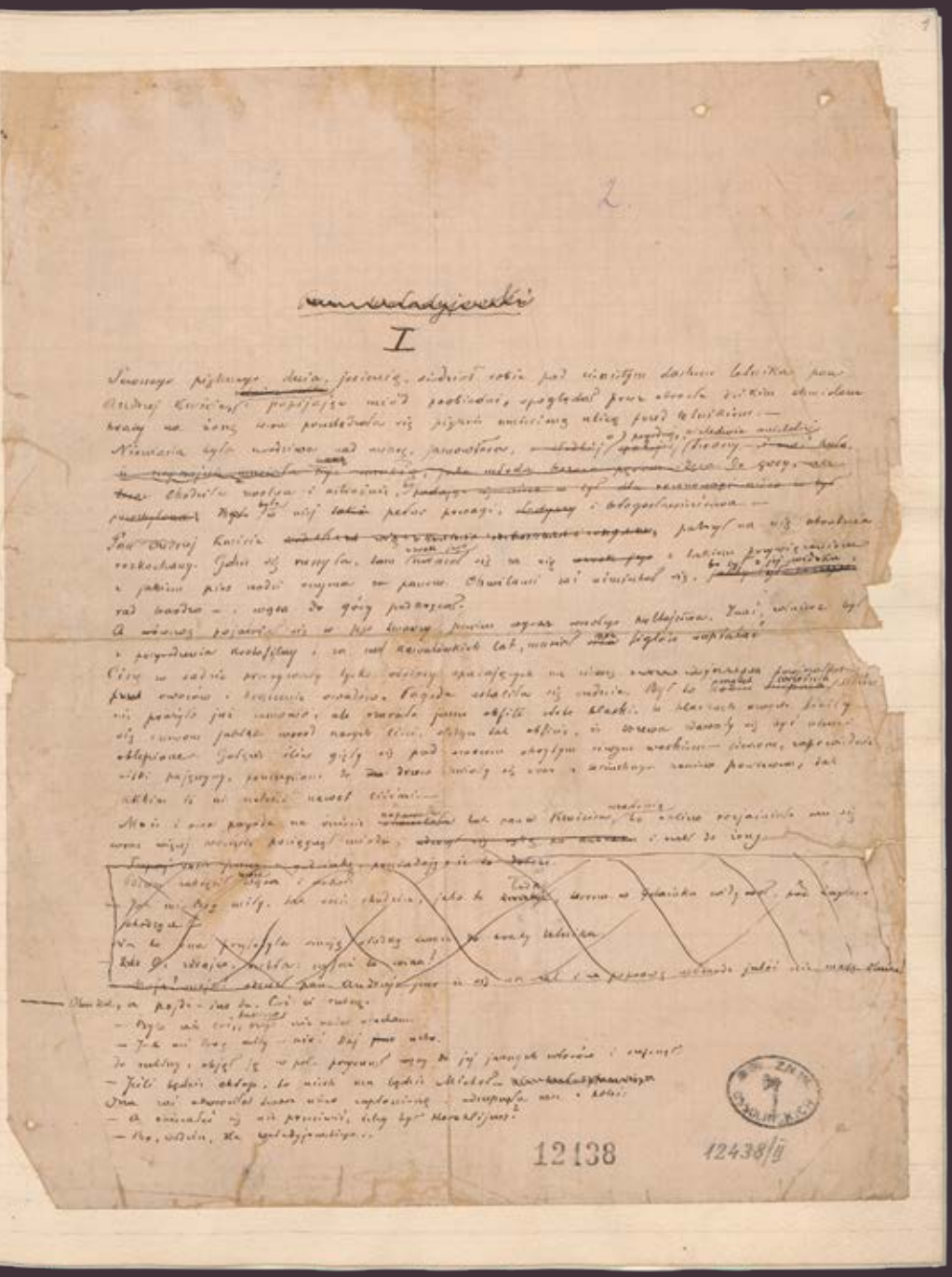

Henryk Sienkiewicz Trylogia – autografy powieści Ogniem i mieczem, Potop, Pan Wołodyjowski, 1882–1888

Chłopi. Powieść współczesna,
1901–1905

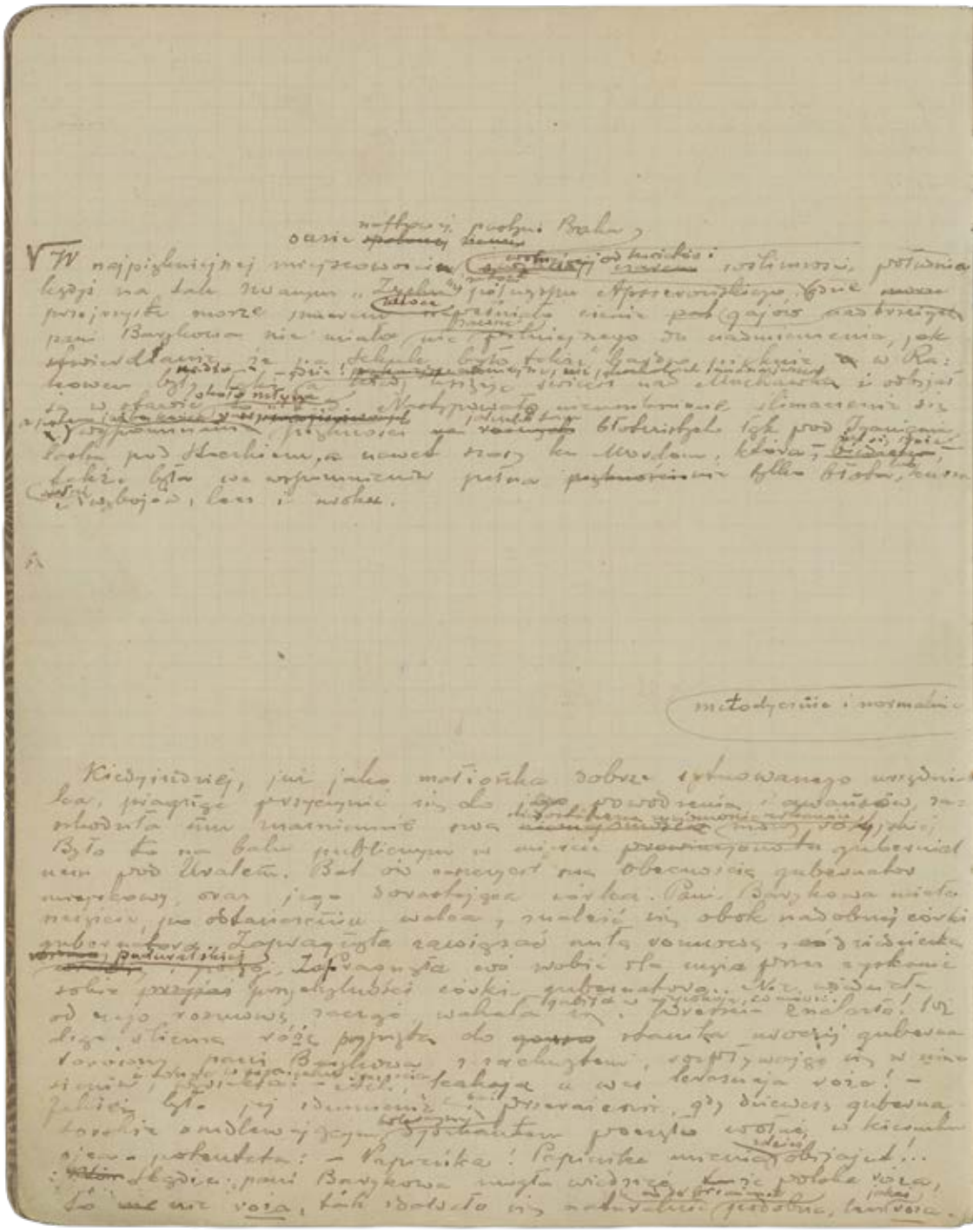

Stefan Żeromski Przedwiośnie –
rękopis oprawny, autograf, 1921–1924

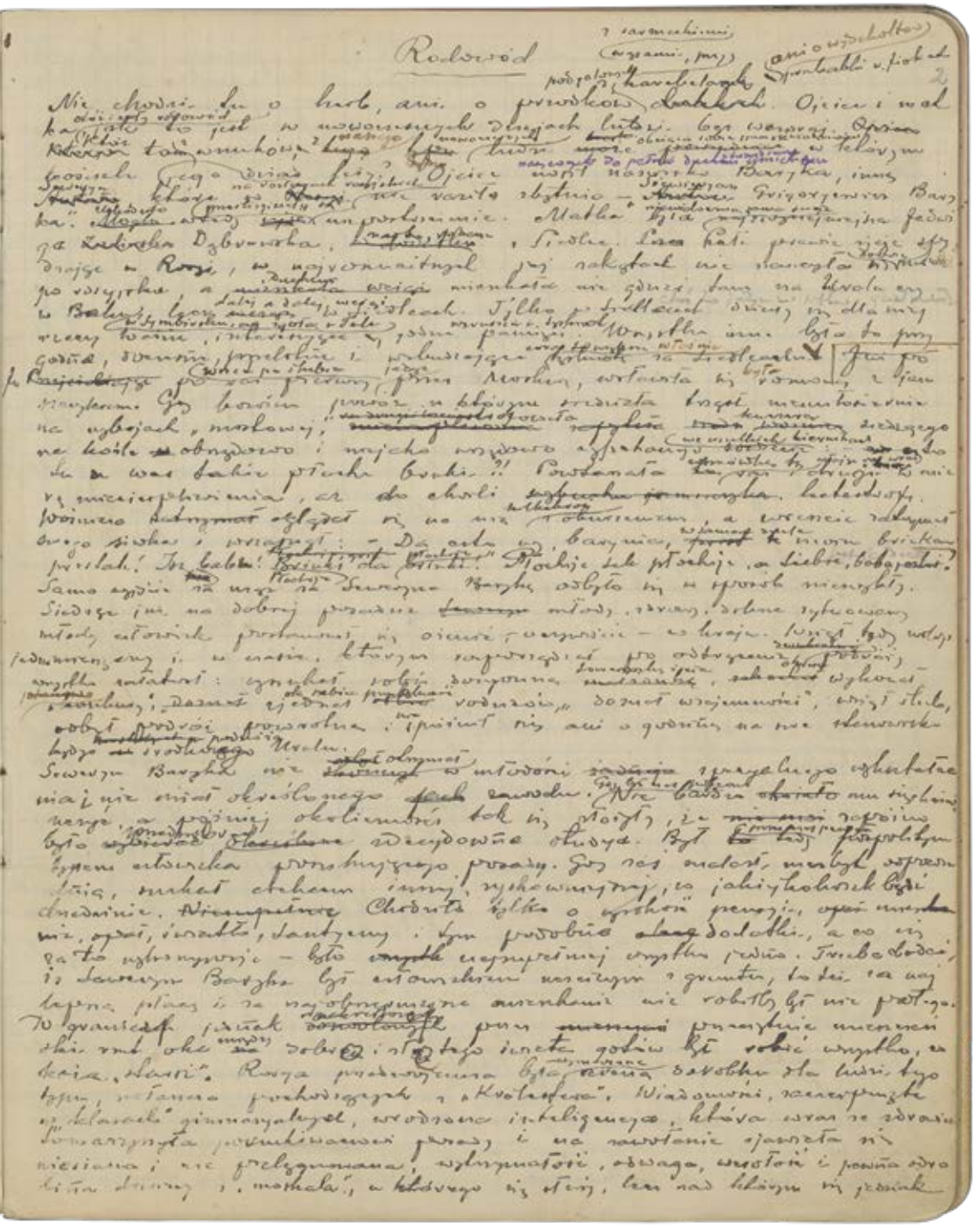

Rodowód

Nie chodzi tu o herb, ani o przodków szlacheckich. Ojciec i wszyscy dziadowie, o ile jest w wspomnieniach dziejów lubiany, bez wątpienia. Ojciec [illegible] w [illegible] Barbara, inny [illegible] Grzegorzem Barbara. Matka była [illegible] Sidlec. Lata [illegible] po rozbiorze, a [illegible] nie gdzieś tam na Wołyniu [illegible] Wszystko inne było to przy [illegible] Pan Norbert, wstawia się [illegible] na wybojach, [illegible] na koźle obnażonego i najcho wszystko [illegible] Pan Norbert [illegible] Sewerynowi Barbie odbyło się w sposób niezwykły. Siedząc [illegible] na dobrej posadzce [illegible] młody, zdrowy, dobrze wychowany młody człowiek [illegible] – [illegible] wszystko [illegible] odbyć podróż [illegible] Wielu. Seweryn Barbie nie [illegible] w młodości [illegible] wykształcenia i nie miał określonego [illegible] zawodu. Nie bardzo [illegible] na myślenie [illegible] o przyszłości, tak się stało, że [illegible] było [illegible] zdecydowane [illegible]. Był [illegible] typem człowieka poruszającego prawy. Gdy raz [illegible] [illegible] inny, wykształcony, [illegible] [illegible] Chodziło [illegible] o [illegible] pensji, [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] i [illegible] podobno [illegible] dodatki, a co się [illegible] – było [illegible] wszystko [illegible]. Trzeba dodać, że Seweryn Barbie był człowiekiem [illegible] i gruntu, [illegible] na [illegible] plan i na najobszerniejsze [illegible] nie robił [illegible] nie [illegible]. W gruncie [illegible] pan [illegible] [illegible] [illegible]

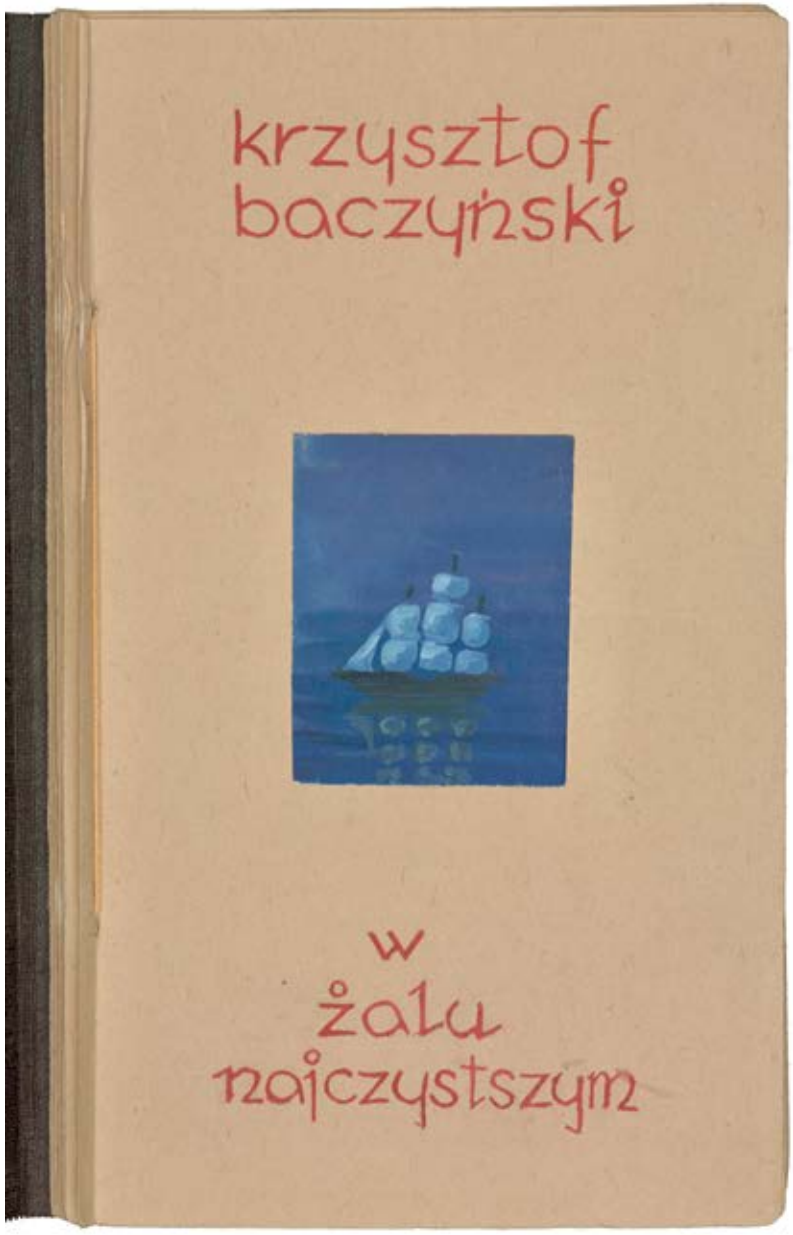

Rękopis zbioru wierszy Krzysztofa Kamila Baczyńskiego pt. „W żalu najczystszym", 1942 r.

→ ↘ Rękopisy dzieł symfonicznych, kameralnych i filmowych Henryka Warsa, 1947–1974

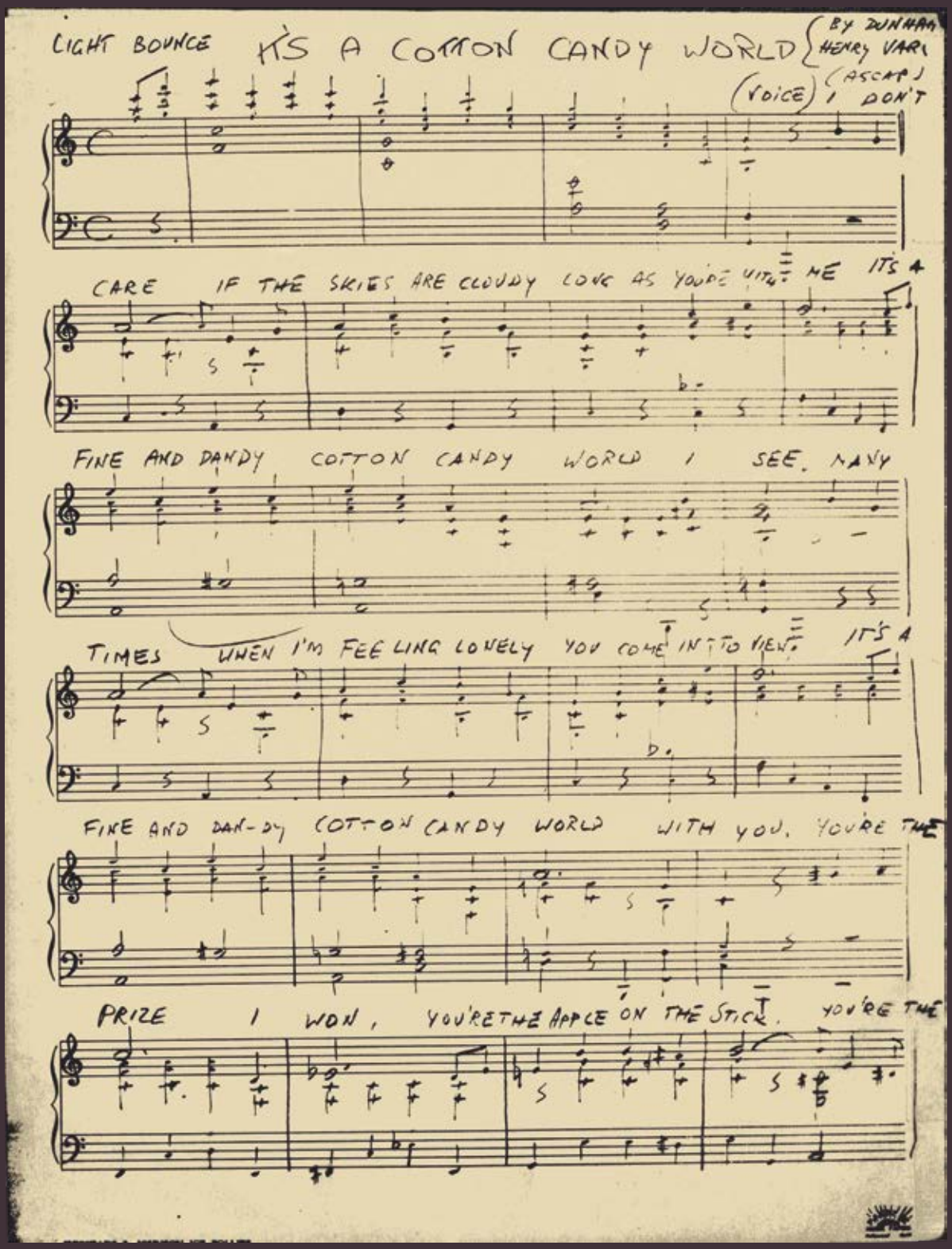
LIGHT BOUNCE
IT'S A COTTON CANDY WORLD
BY DUNHAM
HENRY VARI
(ASCAP)
(VOICE) I DON'T
CARE IF THE SKIES ARE CLOUDY LONG AS YOU'RE WITH ME IT'S A
FINE AND DANDY COTTON CANDY WORLD I SEE. MANY
TIMES WHEN I'M FEELING LONELY YOU COME INTO VIEW. IT'S A
FINE AND DAN-DY COTTON CANDY WORLD WITH YOU. YOU'RE THE
PRIZE I WON, YOU'RE THE APPLE ON THE STICK. YOU'RE THE

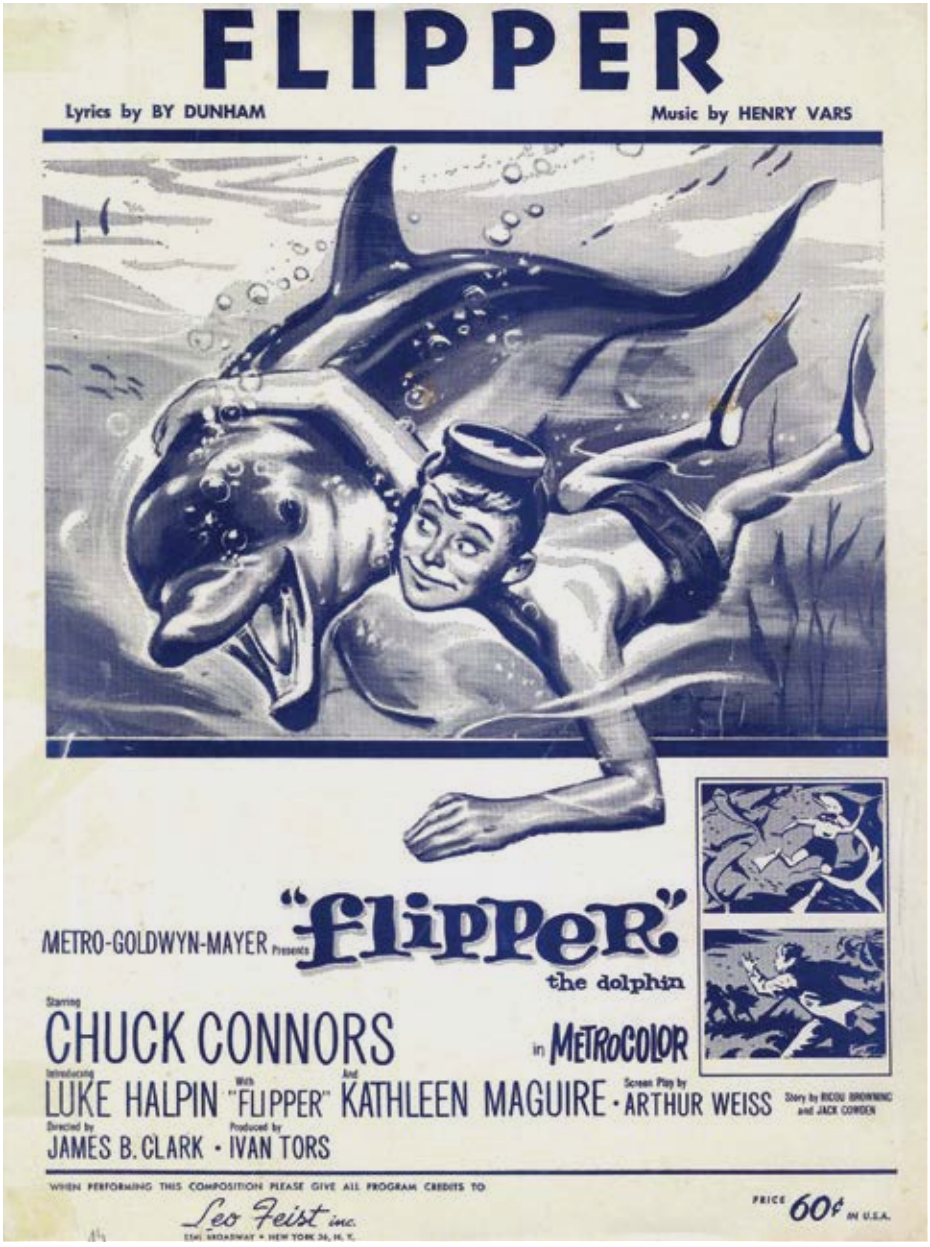
FLIPPER
Lyrics by BY DUNHAM
Music by HENRY VARS
METRO-GOLDWYN-MAYER Presents
"flipper"
the dolphin
Starring
CHUCK CONNORS
in METROCOLOR
Introducing
LUKE HALPIN
With "FLIPPER"
And
KATHLEEN MAGUIRE
Screen Play by
ARTHUR WEISS
Story by RICOU BROWNING and JACK COWDEN
Directed by
JAMES B. CLARK
Produced by
IVAN TORS
WHEN PERFORMING THIS COMPOSITION PLEASE GIVE ALL PROGRAM CREDITS TO
Leo Feist inc.
1540 BROADWAY • NEW YORK 36, N. Y.
PRICE 60¢ IN U.S.A.

IT'S A
STARRING
LUKE HALPIN
WHEN PERFORMING THIS COMPOSITI
Leo

COTTON CANDY WORLD
rds and Music by BY DUNHAM and HENRY VARS
etro-
Goldwyn-
yer presents
an Tors
luction
ipper's
adventure"
HEAR
in METROCOLOR
AMELA FRANKLIN · TOM HELMORE · GUEST STAR BRIAN KELLY · AND FLIPPER
USIC BY HENRY VARS · SCREEN PLAY BY ART ARTHUR · DIRECTED BY LEON BENSON
ON PLEASE GIVE ALL PROGRAM CREDITS TO
Feist inc.
PRICE 60¢ IN U.S.A.

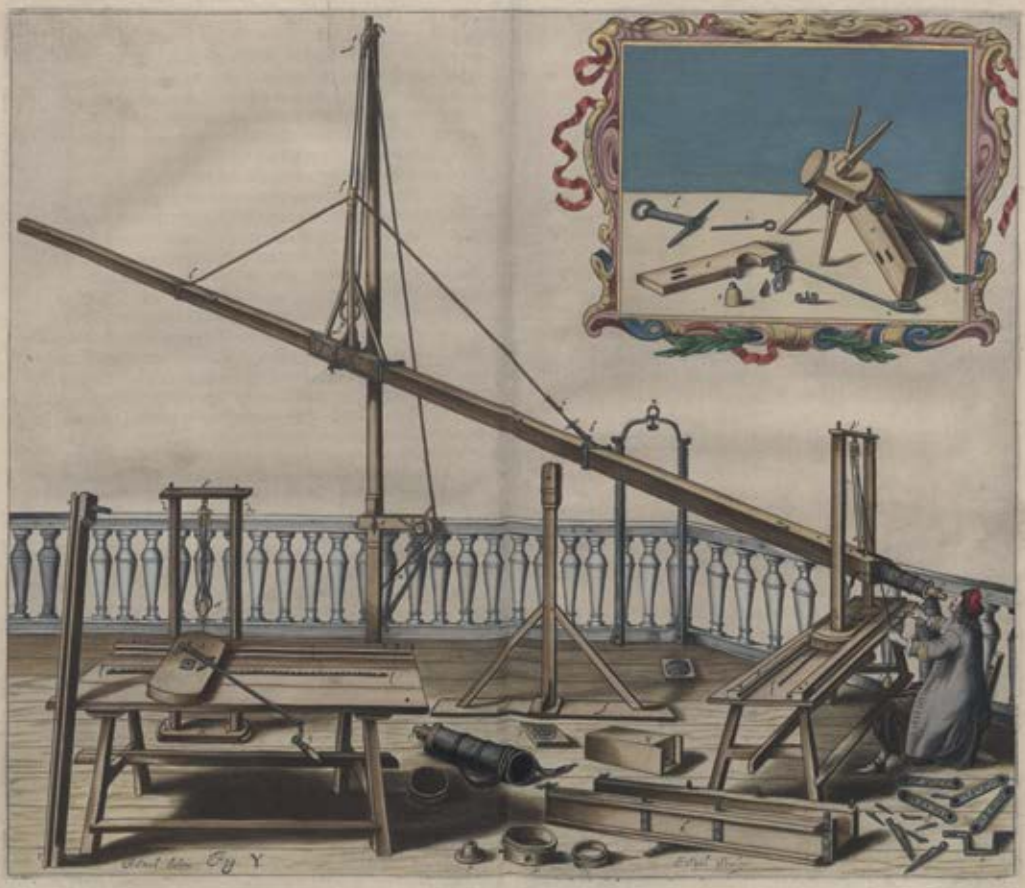

Nauka
i
myśl polityczna

Jednym z ważniejszych celów Programu UNESCO Pamięć Świata jest ochrona i popularyzowanie wiedzy o wyjątkowych wytworach ludzkiego umysłu, jakimi są m. in. dokumenty wpisywane na listę światową oraz listy narodowe. Polska Lista Krajowa obejmuje również obiekty, które są świadectwem nowatorskich koncepcji wyprzedzających niejednokrotnie czasy, w których żyli ich twórcy. Inne stanowią przykład oryginalnej myśli politycznej, która wywarła istotny wpływ na przebieg różnych wydarzeń dziejowych. Niektóre z nich zapoczątkowały też rewolucyjne przemiany w historii nauki i badań naukowych.

Epoką sprzyjającą krzewieniu nowych prądów intelektualnych był okres renesansu, który w Polsce zbiegł się z pomyślną sytuacją polityczną i gospodarczą. XVI stulecie nie bez powodu określane jest w naszych dziejach mianem „złotego wieku". W powszechnym odczuciu był to okres potęgi państwa, spokoju, bezpieczeństwa i dostatku. Stabilizacja w życiu politycznym i gospodarczym oraz silna pozycja Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej ułatwiły otwarcie się na nowe poglądy i rozwój życia umysłowego. Przeniesienie na grunt polski idei renesansowego humanizmu i reformacji umożliwiło osiągnięcie europejskiego poziomu w nauce i sztuce. Wśród znanych postaci tego okresu znajdowali się pisarze polityczni: Andrzej Frycz Modrzewski, Piotr Skarga, poeci Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki, Jan Dantyszek, Mikołaj Rej, który pierwszy porzucił łacinę na rzecz języka polskiego, oraz uczeni, w tym Mikołaj Kopernik, który udowodnił prawdziwość heliocentrycznej budowy Układu Słonecznego.

W tej atmosferze powstało dzieło życia pisarza politycznego, myśliciela i moralisty Andrzeja Frycza Modrzewskiego, zawierające wizję idealnej Rzeczypospolitej zapewniającej harmonijny rozwój społeczeństwa. Autor dokonał dogłębnej analizy ustroju Rzeczypospolitej oraz przedstawił koncepcję wszechstronnej reformy kraju w dziedzinie życia politycznego, prawodawstwa, szkolnictwa i stosunków z Kościołem. Wizja przedstawiona przez Modrzewskiego była próbą wskazania właściwego postępowania osobom sprawującym władzę. Opowiadał się on między innymi za silną władzą królewską podporządkowaną prawu, równością wszystkich wobec prawa oraz sprawiedliwymi sądami. Ważne miejsce w rozważaniach zajmowała moralność społeczna, przejawiająca się w postawach jednostek, rzutująca na porządek prawny oraz pomyślność państwa. Modrzewski krytycznie oceniał moralność swoich współczesnych i piętnował nierówności społeczne. W swoich rozważaniach odwoływał się do tradycji starożytnych filozofów, m.in. Arystotelesa i Platona, do myśli św. Augustyna

i św. Tomasza z Akwinu, a także nauk płynących wprost z Biblii. Wykorzystał też dorobek współczesnych sobie humanistów renesansu, z Erazmem z Rotterdamu na czele.

Śmiałe idee wyprzedzały swoją epokę, dlatego też jego dzieło znalazło się na indeksie ksiąg zakazanych, a autorowi zarzucano herezję. Jego przekonania dotyczące obrony wolności i godności jednostki oraz postulaty tolerancji i ekumenizmu stały się inspiracją dla kolejnych pokoleń, znajdując urzeczywistnienie w późniejszych czasach. Pełne wydanie dzieła ukazało się w Szwajcarii. Wydano przekłady na język niemiecki, francuski, a także hiszpański i rosyjski. Dzieło w wersji ocenzurowanej na język polski przetłumaczono w 1577 roku, a pełny tekst polski ukazał się w 1953 roku. Egzemplarz z 1551 roku, przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej, zawiera własnoręczną dedykację Andrzeja Frycza Modrzewskiego dla króla Zygmunta Augusta.

W osiągnięcia nauki nie tylko polskiej, ale też europejskiej i światowej w XVII stuleciu wpisuje się na trwałe dorobek naukowy pochodzącego z Gdańska astronoma Jana Heweliusza. Do jego odkryć należało ustalenia topografii Księżyca, wyznaczenie kilku gwiazdozbiorów, w tym *Tarczy Sobieskiego (Scutum Sobiescianum)* nazwanej w ten sposób na cześć Wiktorii Wiedeńskiej z 1683 r. Wyjątkowa kolekcja dzieł pozostałych po astronomie obejmuje pięć drukowanych traktatów astronomicznych jego autorstwa. Tworzy ją pięć unikatowych na światową skalę egzemplarzy: *Selenographia i Cometographia* – obie z odręczną dedykacją astronoma dla Biblioteki Rady Miasta Gdańska oraz *Selenographia, Machinæ coelestis pars prior i Machinæ coelestis pars posterior* z ilustracjami ręcznie kolorowanymi przez samego astronoma.

Astronom był też twórcą największego w jego epoce teleskopu o 50-krotnym powiększeniu, a także pomysłodawcą i wykonawcą pierwszego na świecie peryskopu. W uznaniu jego zasług dla europejskiej i światowej nauki w 1664 r. został pierwszym w historii zagranicznym członkiem Towarzystwa Królewskiego w Londynie (Royal Society). Pracom naukowym Heweliusza patronował król Jan III Sobieski, który przyjaźnił się z astronomem i udzielał mu finansowego wsparcia. Potwierdzeniem tych bliskich relacji było zatytułowanie przez astronoma atlasu nieba *Firmamentum Sobiescianum* (*Firmament Sobieskiego*). Spuścizna po Heweliuszu jest świadectwem silnych związków Gdańska z Rzeczpospolitą, miasta, którego obywatele w XVII wieku czuli się obywatelami Korony. Sam Heweliusz zwykł mówić o sobie, że jest obywatelem polskiego świata – *civis Orbis Poloniæ.*

Upadek I Rzeczypospolitej i rozbiory państwa polskiego zapoczątkowały trudny okres dla polskiej nauki i kultury. Szczególnie ziemie zaboru rosyjskiego doświadczały bolesnych ograniczeń w kultywowaniu polskich tradycji, języka i dorobku naukowego w różnych dziedzinach wiedzy. Podstawowym dylematem w kolejnych latach były próby odzyskania niepodległości i odbudowy własnej utraconej państwowości. Nastroje i problemy tej epoki znakomicie odzwierciedla wpisana na Listę Krajową odezwa polityczna zatytułowana: *Czy Polacy wybić się mogą na niepodległość?* Po dłuższych sporach dotyczących autorstwa tego opracowania przypisano je Józefowi Pawlikowskiemu – prawnikowi, publicyście, pamiętnikarzowi epoki rozbiorów, a na emigracji – sekretarzowi i bliskiemu współpracownikowi Tadeusza Kościuszki. Główna myśl polityczna zawarta w broszurze, mówiąca o tym, że niepodległość należy odzyskać w drodze walki w oparciu o własne siły towarzyszyła kolejnym generacjom Polaków aż do odzyskania niepodległości w 1918 r.

Stosunkowo najlepsza sytuacja panowała na ziemiach polskich pod zaborem austriackim, zwłaszcza od drugiej połowy XIX w., gdy monarchia habsburska przekształciła się w monarchię konstytucyjną i pozwoliła zamieszkującym ją narodowościom, w tym Polakom w Galicji na dość szeroką autonomię. Efektem tego było powstanie wielu polskich instytucji kultury i nauki, które prowadziły działalność w oparciu o polskie kadry i zasoby intelektualne. Dowodem tego są obszerne akta Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i Polskiej Akademii Umiejętności, obejmujące niemal cały okres istnienia Galicji – od 1815 do 1918 r. Towarzystwo Naukowe Krakowskie było instytucją, która w warunkach braku własnego państwa podjęła się budowania i rozwijania polskiej nauki – między innymi poprzez inicjowanie i kształtowanie badań naukowych, podejmowanie inicjatyw wydawniczych oraz przewodzenie życiu naukowemu. Szeregi towarzystwa zasilali przez lata najwybitniejsi przedstawiciele polskiej nauki i kultury, tacy jak: książę Adam Jerzy Czartoryski, Ignacy Domeyko, Aleksander Fredro, Oskar Kolberg, Joachim Lelewel, Jan Matejko, Adam Mickiewicz, Jan Śniadecki. Towarzystwo, związane u zarania swej działalności z Uniwersytetem Jagiellońskim, dało w 1872 roku początek Akademii Umiejętności, obecnie Polskiej Akademii Umiejętności.

Podobne cele – odbudowę struktur polskiego życia naukowego, popieranie badań naukowych i ogłaszanie ich wyników w języku polskim stawiało sobie założone w 1907 r. Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Przed I wojną światową było ono największą instytucją naukową na obszarze zaboru rosyjskiego. W czasie II wojny światowej działało w konspiracji, a po wojnie na jego bazie utworzono Polską Akademię Nauk. Towarzystwo zostało

reaktywowane w 1981 roku i działa do chwili obecnej. Dokumentacja Towarzystwa to unikatowe materiały świadczące o aspiracjach polskich uczonych w zaborze rosyjskim, którzy czuli się moralnymi spadkobiercami i kontynuatorami prac Towarzystwa Przyjaciół Nauk, założonego w 1800 roku, a rozwiązanego w 1832 roku w następstwie upadku powstania listopadowego. Wśród dokumentów znajdują się protokoły zebrań, dokumentacja działalności wydziałów i komisji oraz bogate materiały wydawnicze.

Interesującym przejawem myśli politycznej polskiej emigracji w XIX w. jest z kolei Testament Polityczny księcia Adama Czartoryskiego, przywódcy monarchistycznego obozu konserwatywno-liberalnego polskich emigrantów we Francji. Według Czartoryskiego podstawą ładu międzynarodowego powinny być suwerenność narodów i zasada federalizmu. Dokument stanowi wkład Polski w myśl europejską, książę pragnął bowiem Europy jako dobrowolnego związku państw narodowych, co było wówczas nadzwyczaj śmiałą koncepcją. Jego zdaniem każdy naród posiada naturalne prawo do niepodległości. Żywił przekonanie, że Polska powinna odrodzić się w granicach przedrozbiorowych jako monarchia konstytucyjna. Testament powstał w ostatnich dniach życia księcia Czartoryskiego, uważanego za największego polskiego męża stanu doby porozbiorowej oraz jedną z najwybitniejszych osobistości w całym ówczesnym świecie dyplomatycznym.

Wybitną postacią w świecie dyplomatycznym, która podjęła się starań o odbudowę niepodległego państwa polskiego w okresie I wojny światowej był światowej sławy pianista i kompozytor oraz polityk i dyplomata Ignacy Jan Paderewski. Przygotowany przez niego w 1917 r. memoriał adresowany do Thomasa Woodrowa Wilsona, prezydenta Stanów Zjednoczonych uzasadniał konieczność odbudowy niepodległej Polski z dostępem do morza i wywarł znaczący wpływ na politykę amerykańską w tej sprawie. W rezultacie w programie pokojowym prezydenta USA, przedstawionym 8 stycznia 1918 roku w orędziu do Kongresu Thomas Woodrow Wilson zaprezentował słynne 14 punktów będących projektem uporządkowania sytuacji politycznej w Europie po pierwszej wojnie światowej. Trzynasty punkt tego programu głosił: „Stworzenie niepodległego państwa polskiego na terytoriach zamieszkanych przez ludność bezsprzecznie polską, z wolnym dostępem do morza, niepodległość polityczną, gospodarczą, integralność terytoriów tego państwa ma być zagwarantowana przez konwencję międzynarodową". Memoriał wraz ze spuścizną dokumentacyjną po Paderewskim, zgromadzoną w jego szwajcarskiej posiadłości Riond Bosson, trafił po jego śmierci do kraju i jest obecnie przechowywany w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Najnowszym obiektem wpisanym na Listę Krajową w 2024 r. związanym z rozwojem polskiej nauki jest dokumentacja projektu z zakresu socjologii, prowadzonego od lat 70. XX w. przez prof. Zofię Rydet. Dzieło jej życia zatytułowane „Zapis socjologiczny" to ogromnych rozmiarów portret ludzkiej rodziny. Obejmuje on kilkanaście tysięcy fotografii wykonywanych przez kilkadziesiąt lat w różnych miejscach w Polsce, dokumentujących życie polskich rodzin w czasach PRL-u. Odbitki z opisywanego cyklu pojawiły się w wielu wydawnictwach: periodykach, magazynach, albumach, wydawnictwach powystawowych. Fotografie autorstwa Rydet znajdują się w licznych placówkach muzealnych i galeryjnych w Polsce i na świecie. Ona sama jest często określana pierwszą damą polskiej fotografii.

IN LIBROS COMMENTARIORVM DE REP. EMENDANDA,

Andreę Fricii Modreuii

INDEX.

A

De accusatoribus. Folio.127. facie b. ⁊ 129 a
Adolescētū studia. 20 a
Adulatores fugiē. 26. a
Aedificia 50. a. et b.
Aediles. 49 b.
Aemulatio 59. a.
Aequalitas inter cives quō cōstituēda. 28 b.
Aestimationis Census quae vtilitas 167 a.
Affectiōes ani/rationi subdēdae. 11 a. et 38 b
Affectiōum quaedō genera. ibidem.
Ambitio pedum. 62 b.
Ambitio lux⁹/auaritia inter se cōparāt. 78 b.
Amicitiae difficul. 45. a.
Aratores. 171 a.
Aulae mores et vitia tes. 18 a.
Aurea ornamenta militaria. 165 b.

B.

Bōus vir q̄ intelligit suę egenū et paupē 177 b
Bellaturi quid debēt obseruare. 156 a.
Belli iustitia et causae. 143. b. 178. a.
Ne gerat laudis aut ipō dilatādi ītio. 146 b
eius calamita. 149. a
Sed gerat ad ꝓpulsandos ⁊ vindicādas iniurias illatas. 150.
eius sanctitas ⁊ praestantia. 151. a.
Belli gerēdi apō Polonos dūx ratio 166. b.
Bellū auertēdū. 141 a
Bononiensia. 99. a.

C

Cānīnae obscen. 80. a
Carnifices. 130. b.
Carolus quintus Caesar. 25 a. 161. b.

Andrzej Frycz Modrzewski
„O poprawie Rzeczypospolitej", 1551 r.

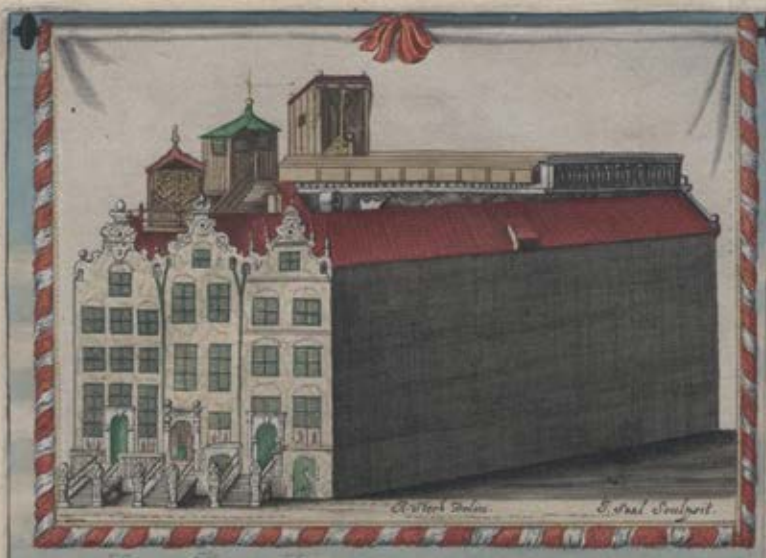
55 54 53

Dzieła Jana Heweliusza, 1647–1690

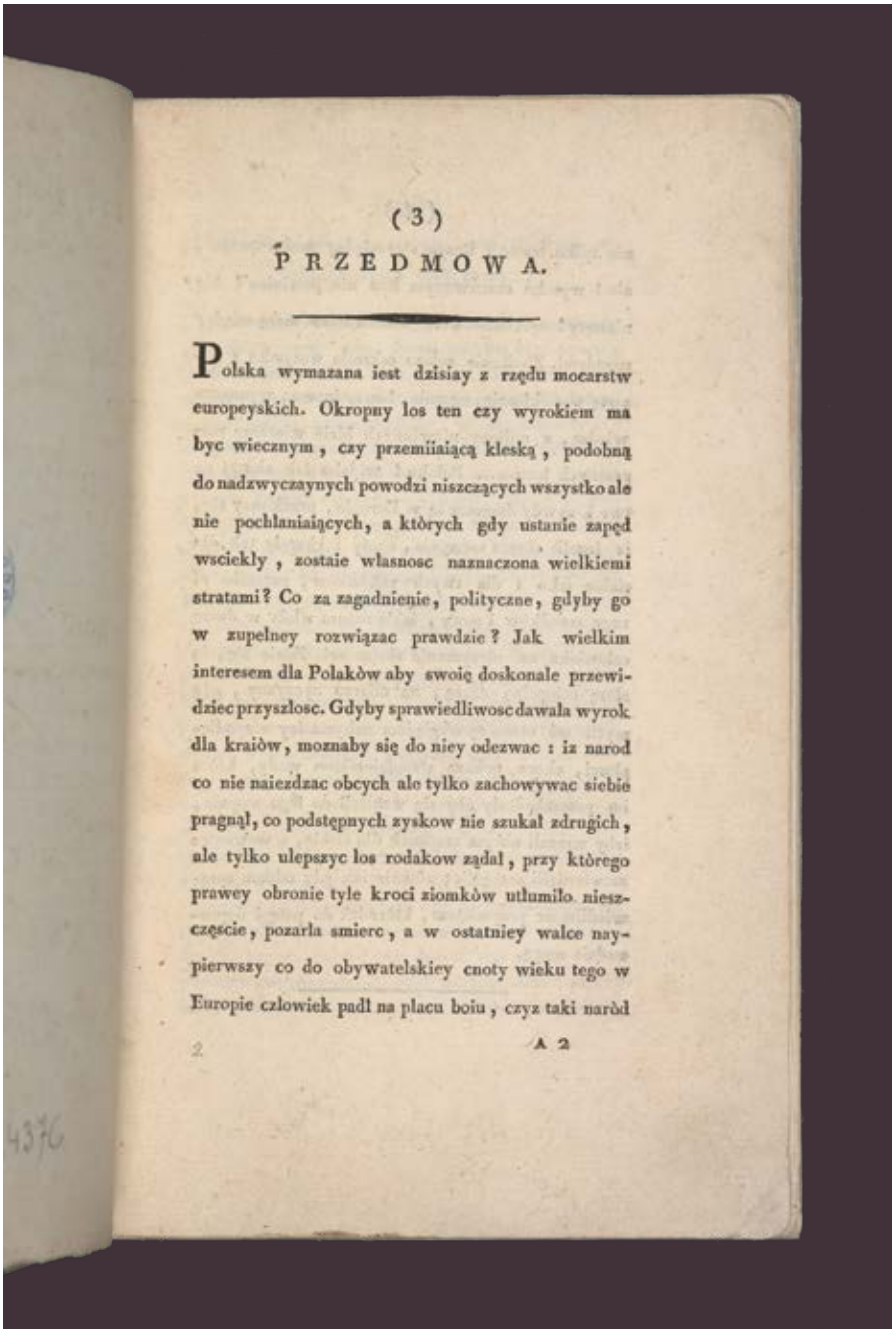

(3)

PRZEDMOWA.

Polska wymazana iest dzisiay z rzędu mocarstw europeyskich. Okropny los ten czy wyrokiem ma byc wiecznym, czy przemiiaiącą kleską, podobną do nadzwyczaynych powodzi niszczących wszystko ale nie pochlaniaiących, a ktòrych gdy ustanie zapęd wsciekły, zostaie własnosc naznaczona wielkiemi stratami? Co za zagadnienie, polityczne, gdyby go w zupełney rozwiązac prawdzie? Jak wielkim interesem dla Polakòw aby swoię doskonale przewidziec przyszłosc. Gdyby sprawiedliwosc dawała wyrok dla kraiòw, moznaby się do niey odezwac: iż narod co nie naiezdzac obcych ale tylko zachowywac siebie pragnął, co podstępnych zyskow nie szukał zdrugich, ale tylko ulepszyc los rodakow żądał, przy ktòrego prawey obronie tyle kroci ziomkòw utłumiło nieszczęscie, pozarła smierc, a w ostatniey walce naypierwszy co do obywatelskiey cnoty wieku tego w Europie człowiek padł na placu boiu, czyż taki naròd

2 A 2

Czy Polacy wybić się mogą na niepodległość? – pierwodruk, 1800 r.

→ Akta Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i Polskiej Akademii Umiejętności, 1815–1918

NAUKA I MYŚL POLITYCZNA

Dziennik Podawczy

Liczba porządkowa	Dzień Miesiąca	Treść podania	Kiedy i jak załatwione
		Rok 1840.	
1.	1. Stycznia 1840.	JW. Prezes Towarzystwa Naukowego wzywa W. Ferdynanda Kiriwiza Professora do odbioru Akt i funduszów Towarzystwa od sukcessorów śp. Sawa Czajkowskiego.	Przedmiot załatwiony.
2.	1. Stycznia	W. Łukaszewicz z Poznania składa podziękowanie za udzielony Dyplom na Członka Korrespondenta i przysyła 44. hol. tytułem opłaty.	Służy do wiadomości
3.	2. Stycznia	JW. Prezes Towarzystwa zaprasza WW. Dziekanów i W. Ad. Krzyżanowskiego Profesora Uni: na Posiedzenie Komitetu. —	Wręczono.
4.	2. Stycznia	JW. Prezes Towarzystwa zaprasza WW. Dziekanów i W. Krzyżanowskiego Prof. na Posiedzenie Komitetu Towarzystwa.	Wręczono
5.	3. Stycznia	JW. Rektor Uniwersytetu przysyła Wrzsw: WW. Członkom Towarzystwa Statut na przyszłość obowiązywać mający do odczytania tegoż	Wręczono.

252 bis

M

La Princesse Adam Czartoryska, Le Prince et la Princesse Witold Czartoryski, le Prince et la Princesse Ladislas Czartoryski et leur fils, le Comte & la Comtesse Jean Dzialynski, le Prince et la Princesse Adam Constantin Czartoryski et leurs enfants; le Prince et la Princesse Alexandre Czartoryski et leur fils Marcel; le Prince Constantin Czartoryski; le Prince & la Princesse Georges Czartoryski; le Comte Constantin Zamoyski & ses enfants; le Comte et la Comtesse André Zamoyski et leurs enfants; le Comte Jean Zamoyski et ses enfants; le Comte & la Comtesse Ladislas Zamoyski et leurs enfants; la Comtesse Zdzislas Zamoyska et ses enfants; le Comte et la Comtesse Auguste Zamoyski & leurs enfants; le Comte et la Comtesse Stanislas Zamoyski & leurs enfants; la Comtesse Tatus Dzialynska et ses enfants; le Prince et la Princesse Leon Sapiéha & leur fils,

Ont l'honneur de vous faire part de la perte douloureuse qu'ils viennent de faire en la personne du Prince Adam-Georges Czartoryski, Sénateur-Palatin du Royaume de Pologne, ancien Président du Gouvernement national de Pologne en 1831, décédé au Château de Montfermeil, le 15 Juillet 1861, dans sa 92ème année, muni des Sacrements de l'Eglise;

Leur époux, père, beau-père, grand-père et oncle.

Et vous prient d'assister au Service funèbre qui aura lieu le Lundi, 22 Juillet 1861, en l'Eglise de St Louis en l'Ile.

Les dépouilles mortelles seront temporairement déposées dans le caveau de cette Eglise.

On se réunira à l'Hôtel Lambert, 2, rue Saint Louis-en-l'Ile, à 11 heures.

De Profundis.

Testament polityczny księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, 1861 r.

PROJEKT USTAWY TOWARZYSTWA NAUKOWEGO WARSZAWSKIEGO.

I. Cel, prawa i teren działania Towarzystwa.

1.| Towarzystwo naukowe Warszawskie założone zostaje w m.Warszawie, w celu rozwijania i popierania badań z różnych gałęzi wiedzy, oraz ogłaszania dzieł naukowych w języku polskim.

2.| Dla osiągnięcia wymienionych celów Towarzystwo ma prawo:

a| urządzać zebrania naukowe peryodyczne swoich członków;

b| ogłaszać drukiem prace swoje w formie protokółów, pamiętników, zbiorów, jakoteż osobnych opracowań i dzieł;

c| dostarczać członkom swym środków do prowadzenia badań naukowych;

d| urządzać wycieczki naukowe;

e| ogłaszać konkursy na zadania naukowe i wyznaczać nagrody za prace;

f| urządzać wykłady i odczyty publiczne;

g| utrzymywać bibliotekę i potrzebne do badań naukowych zbiory, gabinety, pracownie;

h| nabywać wszelkiego rodzaju majątki stosownie do art. 20 Najwyżej zatwierdzonych Prawideł czasowych o towarzystwach i związkach d. 4 marca 1906.

3.| Komunikaty piśmienne i ustne, referaty członków, ogłaszane drukiem prace i wydawnictwa, oraz czynności biurowe Towarzystwa prowadzą się w języku polskim.

4.| Towarzystwo składa się z trzech wydziałów: 1| Wydział języka i literatury. 2| Wydział nauk antropologiczno-społecznych metoryc. i filozofii. 3| Wydział nauk matematyczno-przyrodniczych.

6 Każdy Wydział może tworzyć komisye do podejmowania opracowywania prac specyalnych, należących do zakresu zajęć wydziału.

~~5.| Założycielami Towarzystwa są:~~

Archiwum Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1907 r.

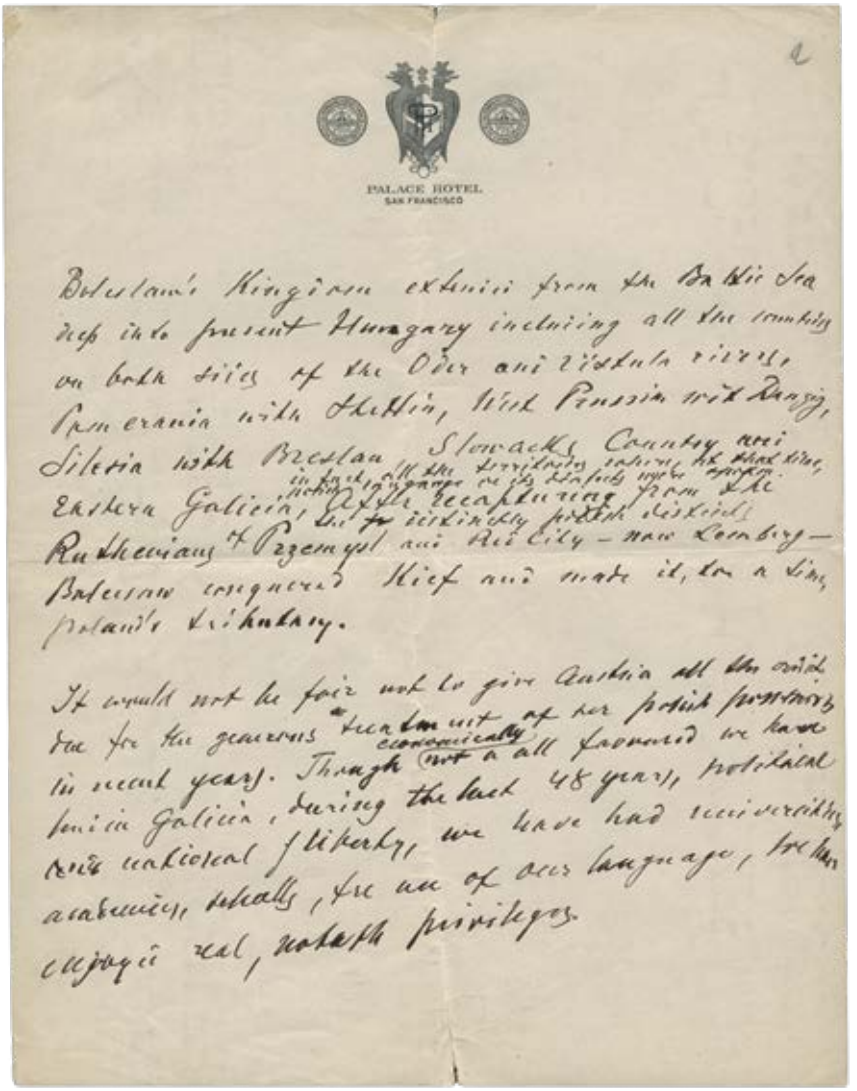

PALACE HOTEL
SAN FRANCISCO

Boleslaw's Kingdom extended from the Baltic Sea deep into present Hungary including all the country on both sides of the Oder and Vistula rivers, Pomerania with Stettin, West Prussia with Danzig, Silesia with Breslau. Slovacks Country and Eastern Galicia, with all the provinces belonging to the Kingdom at the time, including Lwów, Przemysl and Red City – now Lemberg – Boleslaw conquered Kiev and made it, for a time, Poland's tributary.

It would not be fair not to give Austria all the credit due for the generous treatment of her political prisoners in recent years. Though not economically all favored we have in Galicia, during the last 48 years, political and national liberty, we have had universities, academies, schools, the use of our language, the exercise of our religious rights.

Memoriał Ignacego Jana Paderewskiego, 1917 r.

Gdzie miłość i zgoda panuje

TRAKTAT POKOJU MIĘDZY MOCARSTWAMI SPRZYMIERZONEMI I STOWARZYSZONEMI A NIEMCAMI PODPISANY W WERSALU W DNIU 28 CZERWCA 1919 R. OPARTY NA UŚWIĘCONEJ ZASADZIE SAMOSTANOWIENIA NARODÓW POSTANOWIŁ W ARTYKULE 88. ODWOŁANIE SIĘ DO LUDNOŚCI GÓRNEGO ŚLĄSKA CELEM STWIERDZENIA JEJ WOLI CO DO PRZYNALEŻNOŚCI PAŃSTWOWEJ. NA PODSTAWIE PLEBISCYTU ODBYTEGO W DNIU 20 MARCA 1921 KONFERENCJA AMBASADORÓW UPEŁNOMOCNIONA PRZEZ RADĘ NAJWYŻSZĄ POWZIĘŁA DECYZJĘ PODZIAŁU GÓRNEGO ŚLĄSKA NA PODSTAWIE KTÓREJ ZIEMIE POWIATÓW RACIBORSKIEGO, (CZĘŚĆ) RYBNICKIEGO, PSZCZYŃSKIEGO, KATOWICKIEGO, ZABRSKIEGO, GLIWICKIEGO, BYTOMSKIEGO (CZĘŚĆ) TARNOGÓRSKIEGO I LUBLINIECKIEGO PRZYZNANO RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ. KU UPAMIĘTNIENIU UROCZYSTOŚCI OBJĘCIA TYCH ZIEM, KTÓRE W MYŚL WYRAŻONEJ WOLI LUDNOŚCI ŁĄCZĄ SIĘ ZPOWROTEM Z MACIERZĄ DOKUMENT NINIEJSZY ZOSTAŁ SPORZĄDZONY PRZEZ UCZESTNIKÓW UROCZYSTOŚCI.

DZIAŁO SIĘ W KATOWICACH, DNIA SZESNASTEGO LIPCA ROKU TYSIĄC DZIEWIĘĆSET DWUDZIESTEGO DRUGIEGO.

rys. Stanisław Dżigan, Katowice.

Prawo
i
akty ustrojowe

Znaczącą grupą obiektów wpisanych na Listę Krajową są dokumenty, które wpłynęły na kształt ustrojowy państwa polskiego w różnych epokach historycznych. Są wśród nich również takie, które wyznaczały ważne momenty przełomowe w formowaniu kultury prawnej na ziemiach polskich, a nawet miały istotny wpływ na porządek prawny w państwach sąsiadujących z Polską. Część z nich dokumentuje przemiany ustrojowe zachodzące w I Rzeczypospolitej, poczynając od epoki średniowiecza.

Najstarszym w tej grupie tematycznej dokumentem jest przywilej króla Kazimierza Wielkiego dla biskupa ormiańskiego we Lwowie z 1367 r., w którym władca zezwolił Ormianom na osadnictwo i działalność na terenach Rusi Czerwonej i Podola, przyłączonych do Królestwa Polskiego w połowie XIV w. Jest kamieniem milowym w trwającej ponad 750 lat obecności osadnictwa ormiańskiego w Polsce oraz świadectwem tolerancji i gotowości życia w pokoju z innymi współmieszkańcami wielonarodowościowego i wielowyznaniowego państwa polskiego. Stanowi zapowiedź późniejszej tradycji wielonarodowej, wielokulturowej i tolerancyjnej (wielowyznaniowej) Rzeczypospolitej.

Kolejne dokumenty źródłowe obrazują proces formowania się demokracji szlacheckiej w Polsce i stopniowego oddawania prerogatyw przynależnych władcom polskim na rzecz stanu szlacheckiego. Do tego typu aktów ustrojowych zaliczyć można przywilej koszycki z 1374 r. oraz statuty nieszawskie z 1454 r. Przywilej koszycki to dokument o ogromnym znaczeniu dla historii i ustroju państwa polskiego. Uważany za ostatni etap kształtowania się stanu szlacheckiego przenosił ciężar odpowiedzialności za państwo z panującego władcy na stan szlachecki. Zawarta w nim zgoda szlachty polskiej na przyjęcie za króla Polski jednej z dwóch córek węgierskiego władcy stanowiła zmianę zasady następstwa tronu i otwierała drogę do niego kobiecie. 10 lat później władczynią Polski została Jadwiga Andegaweńska, późniejsza święta. Jej małżeństwo z Władysławem Jagiełłą dało początek dynastii Jagiellonów panującej do 1572 r. Kolejnym punktem zwrotnym w rozwoju parlamentaryzmu polskiego i demokracji szlacheckiej były statuty nieszawskie, wydane kilkadziesiąt lat później. Dzięki zawartym w nich zapisom ograniczającym władzę króla i możnowładztwa średnia szlachta stała się siłą, która posiadała możliwości decydowania o kształcie państwa.

Ogromne znaczenie dla organizacji i ustroju państwa polskiego miał akt Unii Krewskiej z 1385 r., który zapoczątkował unię personalną polsko-litewską, dając podwaliny pod państwo z jednym, wspólnie wybieranym władcą, wspólnym sejmem i wspólną monetą oraz polityką zagraniczną i obronną.

Unia dawała realne korzyści obu stronom. Dla Litwy, która poszukiwała sprzymierzeńca do walki z Moskwą i Zakonem Krzyżackim był to też ważny sojusz obronny.

Przykładem atrakcyjności ówczesnego państwa polskiego dla sąsiadów jest też akt erekcyjny Związku Pruskiego z 1440 r. Dokument ten potwierdzający powstanie związku miast i rycerstwa Prus w obronie przed Zakonem Krzyżackim miał doniosły wpływ na dzieje Polski i Europy Środkowej. Próba delegalizacji związku stała się jedną z przyczyn wybuchu wojny trzynastoletniej (1454–1466), która doprowadziła do złamania potęgi militarnej, gospodarczej i politycznej państwa Zakonu Krzyżackiego oraz odzyskania przez Polskę zagarniętych ziem, w tym Pomorza z Gdańskiem, Toruniem i Elblągiem. Miało to przełomowe znaczenie dla rozwoju gospodarczego Rzeczypospolitej, położonej na połączeniu dwóch ważnych szlaków handlowych: bałtyckiego oraz czarnomorskiego. Przynależność Gdańska, Torunia i Elbląga do Hanzy umożliwiła rozwój handlu z Europą Zachodnią. Nastąpiły też korzystne zmiany ustrojowe. Przywileje nadane w czasie wojny trzynastoletniej szlachcie wielkopolskiej, a później małopolskiej doprowadziły do wytworzenia się specyficznej odmiany monarchii stanowej z przewagą sejmików i sejmu, co stało się kamieniem milowym w rozwoju polskiego parlamentaryzmu.

Ewenementem ustrojowym na ziemiach polskich była funkcja zastępcy króla, ustanowiona tylko raz w naszych dziejach, za rządów króla Władysława III Warneńczyka. Księga sądowa prowadzona w latach 1440–1447 podczas nieobecności przebywającego na Węgrzech króla jest jedynym tego rodzaju produktem kancelaryjnym na ziemiach polskich. Założona została przez wojewodę łęczyckiego Wojciecha Malskiego, namiestnika wskazanego przez króla dla ziem wielkopolskich. Kontynuowana była nawet po śmierci króla poległego 10 listopada 1444 r. na polu przegranej z Turkami bitwy pod Warną. Działania Malskiego jako namiestnika ustały dopiero z chwilą wyboru nowego władcy i koronacji króla Kazimierza IV (nazwanego Jagiellończykiem) 25 czerwca 1447 r. w Krakowie.

Przełomowym momentem w historii ustroju Polski była kodyfikacja prawa dokonana na początku XVI stulecia.. Pierwszy w Polsce wydany drukiem urzędowy zbiór prawa został ogłoszony jako Statut Łaskiego. Wydano go na polecenie króla Aleksandra Jagiellończyka, a inicjatorem przedsięwzięcia był kanclerz koronny Jan Łaski, późniejszy arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski. Statut zawiera źródła prawa polskiego, w tym dekrety królewskie, konstytucje sejmowe i traktaty międzynarodowe oraz zabytki prawa obowiązującego w miastach – Zwierciadło saskie i Prawo

magdeburskie, a także służący za podręcznik traktat prawniczy. Prawa spisane w statucie ogłoszonym w 1506 r., sięgające epoki Kazimierza Wielkiego, obowiązywały do czasu rozbiorów Polski.

Dowodem na silnie rozwiniętą kulturę prawną w wielonarodowościowej Rzeczypospolitej są akta Trybunału Koronnego w Lublinie. Są one wyjątkowym świadectwem działalności sądu, który miał kluczowy wpływ na ustrój systemu sądownictwa w I Rzeczypospolitej. Był instytucją, która wyrażała istotę demokracji szlacheckiej, instancją sądową kolegialną i niezależną od panującego. Sądzili w nim wybierani przez szlachtę sędziowie, którzy z racji wyznawanych idei, zapewniać mieli stronom sporu równość wobec prawa. Materiały archiwalne pozostałe po działalności Trybunału były wytwarzane przez trzy wieki od 1578 r. do 1794 r. Obejmują one dokumentację sądową spraw wnoszonych z ogromnego obszaru Rzeczypospolitej (Małopolski i województw wschodnich) i niosą olbrzymią wartość informacyjną na temat dziejów magnaterii, stanu szlacheckiego i duchownego. Umiejscowienie Trybunału w mieście Lublinie jest też potwierdzeniem roli tego ośrodka jako centrum życia politycznego i kulturalnego, położonego na szlaku pomiędzy Wilnem a Krakowem.

Grupę dokumentów wpływających na kształt ustroju państwa polskiego w okresie przedrozbiorowym zamyka Konstytucja 3 Maja. Akt wyprzedzający w wielu zapisach swoją epokę, będący wzorem dla innych państw w Europie był jednocześnie rozpaczliwą próbą ratowania państwa w trudnym momencie dziejowym. Uchwalona 3 maja 1791 roku na Sejmie Czteroletnim ustawa regulująca ustrój prawny Rzeczypospolitej była pierwszą w Europie i drugą na świecie nowoczesną konstytucją. Wprowadzała ustrój monarchii konstytucyjnej – zachowywała stanową strukturę społeczeństwa, ale otwierała perspektywy dalszych przekształceń systemu państwowego. Na jej podstawie przyjęto monteskiuszowski podział władz na prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, a także zniesiono m.in. *liberum veto*, konfederacje i wolną elekcję. Choć Konstytucja 3 Maja obowiązywała jedynie przez 14 miesięcy, była wielkim osiągnięciem narodu polskiego chcącego zachować niezależność państwową oraz zapewnić możliwość rozwoju gospodarczego i politycznego kraju. Dokument ten został wpisany nie tylko na Polską Listę Krajową, ale jest też wyróżniony Znakiem Dziedzictwa Europejskiego.

Z XIX stulecia symboliczny wymiar mają dwa wpisy dokumentów. Oba pochodzą z zasobu najstarszej polskiej instytucji emigracyjnej – Biblioteki Polskiej w Paryżu. Są symbolem dążeń niepodległościowych Polaków, którzy nie mając własnego państwa kontynuowali walkę o jego odzyskanie poza

granicami kraju. Zarówno akt detronizacji cara Mikołaja I, jak i uchwała w sprawie wprowadzenia kokardy narodowej podjęte zostały w trudnym momencie toczącego się powstania listopadowego skierowanego przeciwko Rosji carskiej.

Wyjątkowy charakter mają materiały z procesu o Morskie Oko, stanowiące *de facto* dokumentację długiego postępowania sądowego w sporze o przebieg polsko-austriackiej granicy w rejonie Morskiego Oka w Tatrach i utrzymanie tego ostatniego malowniczego zakątka po polskiej stronie. Zatarg, początkowo prywatny, przybrał z czasem charakter publiczny i toczył się między dwoma członami Austro-Węgier – polską Galicją a Węgrami. Rosnące w tamtym czasie znaczenie Tatr i Zakopanego w polskiej kulturze spowodowało, że w trwający kilkadziesiąt lat spór zaangażowało się szerokie grono społeczników. Wśród nich znalazł się także hrabia Władysław Zamoyski, który dbał, aby jego nazwisko nie było w sporze eksponowane, starając się uwypuklać rolę i prawa górali oraz Towarzystwa Tatrzańskiego. W trakcie batalii sądowej zgromadzono ponad 2,3 tys. stron dokumentów w języku polskim, niemieckim, francuskim i węgierskim oraz 56 arkuszy map. Uzupełniają go rękopisy wspomnień osób zaangażowanych w te wydarzenia oraz listy i telegramy z gratulacjami przesyłanymi z okazji końcowego sukcesu. Wśród nich wyróżnia się wiadomość od Henryka Sienkiewicza skierowana do Zamoyskiego, w której pisał m.in. „Należy się Panu wdzięczność całego społeczeństwa, ja zaś chciałem tylko, aby w chórze tych wdzięcznych głosów znalazł się i mój – jeśli nie najsilniejszy, to w każdym razie jeden z najszczerszych. Załączam wyrazy prawdziwego poważania i prawdziwej przyjaźni". Wyrokiem trybunału arbitrażowego w 1902 roku sporny fragment Tatr został ostatecznie przyznany stronie polskiej – i w ten sposób *de facto* uregulowany został przebieg współczesnej granicy polsko-słowackiej na tym odcinku. Hrabia Władysław Zamoyski „za wybitne zasługi dla kraju, pracę społeczną oraz wielką ofiarność" został pośmiertnie odznaczony przez prezydenta Ignacego Mościckiego Wielką Wstęgą Orderu Odrodzenia Polski.

Ostatnią w kolejności chronologicznej grupą materiałów źródłowych o charakterze aktów prawnych są dokumenty powstałe w odrodzonej po 1918 r. Rzeczypospolitej. Wszystkie one związane są z odbudową i organizacją państwa polskiego po latach niewoli, poczynając od dekretu Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, który był pierwszym w historii państwa polskiego aktem prawnym, regulującym i budującym całościowy system ochrony zabytków w odrodzonej Polsce. Na jego podstawie powołano służby konserwatorskie, pierwsze

zinstytucjonalizowane organy administracji publicznej działające na rzecz ochrony zabytków na terenie niepodległego państwa.

Pionierski charakter miał Projekt Dekretu o Ordynacji Wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 1918 r., w którym znalazł się zapis o znaczeniu fundamentalnym, dotyczący czynnego i biernego prawa wyborczego przysługującemu obywatelom, bez względu na płeć, po ukończeniu 21 roku życia. Przyznaniem praw wyborczych kobietom, Polska wyprzedziła wiele państw o ugruntowanym systemie rządów demokratycznych, jak Francja czy Stany Zjednoczone.

Kilkuletni okres kształtowania granic niepodległego państwa polskiego kończył traktat ryski z marca 1921 r. zawarty po wojnie polsko-bolszewickiej. Składający się z 26 artykułów traktat podpisany przez przedstawicieli Polski, Rosji i Ukrainy ustalał przebieg granic między sygnatariuszami. Regulował również inne, sporne dotąd kwestie, w tym roszczenia finansowe Polski wobec Rosji, losy ludności polskiej na terenach Rosji Radzieckiej czy wymianę jeńców wojennych. Ogromne znaczenie miały zapisy traktatu umożliwiające proces rewindykacji zagrabionych po 1772 r. przez Rosję polskich dóbr kultury (dzieł sztuki, zabytków i archiwaliów). Jego postanowienia w tym obszarze nie zostały całkowicie wykonane do dziś. Pokój ryski, choć trwał zaledwie 20 lat, pozwolił przetrwać przez okres jednego pokolenia wielu nowo utworzonym państwom narodowym, w tym Polsce i krajom bałtyckim – Litwie, Łotwie i Estonii – co miało ogromne znaczenie dla utrwalenia poczucia tożsamości narodowej tych społeczeństw.

W odrodzonym państwie uregulowano też kwestię organizacji nowo przyłączonej dzielnicy, Śląska, który zyskał w II Rzeczypospolitej znaczącą autonomię i własny organ w postaci sejmu śląskiego. O przynależności tej dzielnicy do państwa polskiego zdecydowali wcześniej jego mieszkańcy, uczestnicząc w kolejnych trzech powstaniach śląskich w latach 1919, 1920 i 1921.

Symbolem przyłączenia do Polski ziem, które przez kilkaset lat pozostawały poza jej obszarem jest akt objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej podpisany 16 lipca 1922 r. w obecności ponad 150 przedstawicieli najwyższych władz państwowych i regionalnych oraz oficjalnych delegacji z całego kraju. Wydarzenie to wieńczyło kilkuletni okres zmagań dyplomatycznych i militarnych o sporny region, w których stronami była odrodzona Polska i pokonane w I wojnie światowej Niemcy.

Dokument króla Kazimierza Wielkiego dla biskupa ormiańskiego Grzegorza we Lwowie, 4 lutego 1367 r.

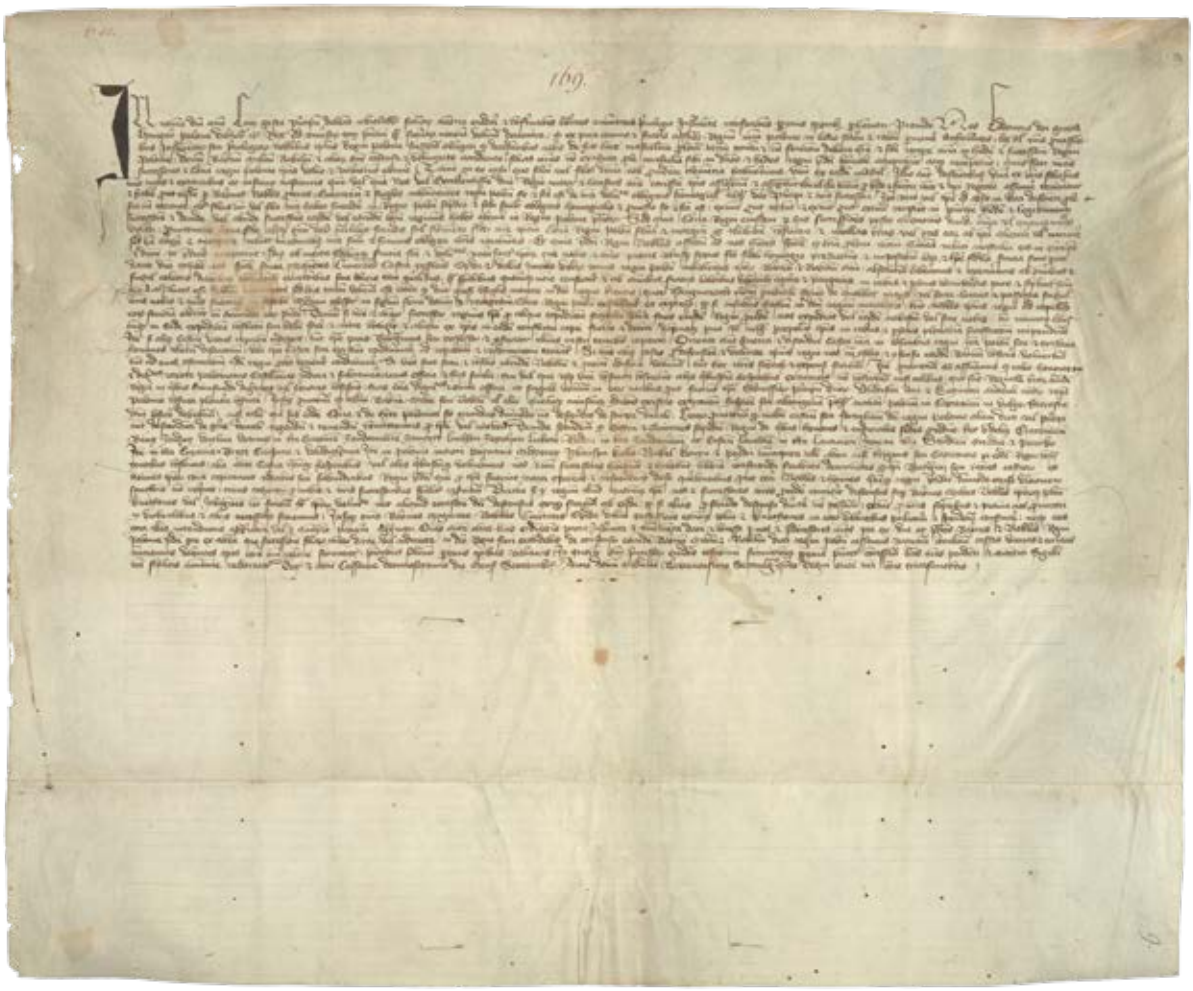

Przywilej koszycki, 1374 r.

→ Akt unii krewskiej, 14 sierpnia 1385 r.

Akt erekcyjny Związku Pruskiego, 1440 r.

Księga zastępcy króla w Wielkopolsce, 1440–1447

Statuty nieszawskie, 1454 r.

Statut Łaskiego,
1506 r.

Trybunał Koronny Lubelski, 1578–1811

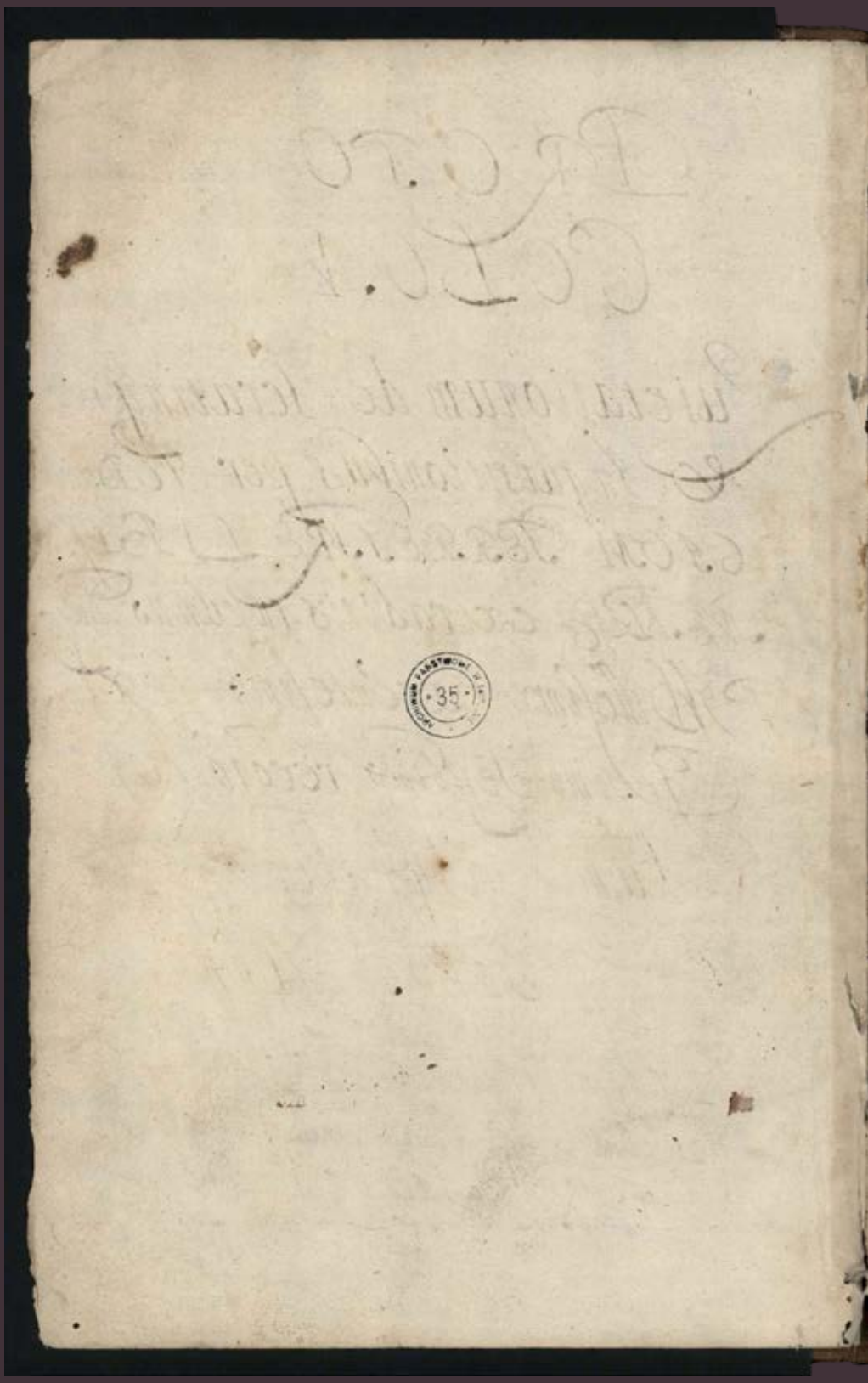

ACTUM Lublini in Judicijs Ordinarijs Generalibus TRIBUNALIS REGNI sub Dexta pro St Dominicam Misericordia proxima Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Septimo.

[illegible] parens personaliter coram [illegible] Ordinarios Praes. Tribunalis Regni Lublinen. Judicij Nobilis Albertus Sergiusz Wysocki [illegible] Joannes [illegible] Qui ipse Consortium ex alte Latere [illegible] Valentini Chlamik Nicolai Chalamik et Joannis Rudin Subdi[illegible] Qui Synito praetum in causa cum Nobili Paulo Osteroski et [illegible] Nicolaio Niemyski Actore coram Officio Castrensi Bransciensi expedition. in Judicio Tribunali Regni Lublinen. cuius agitatum [illegible] Causa lectum, per Judicium Terae Lublinen. denuo sibi inclusum [illegible] extradit occepit de quo occepto Judicium Terae Lublinense [illegible] Sententiae quietatum.

[illegible] Sabbathi post Dominicam Misericordie proximo Anno 1667.

[illegible] Matthaeus Ossinski Canus occidens ex Qui ipse Tribuni[illegible] ex alto Filio Dorothea olim N. Joannis Lubomirski Actoris cum Nobili [illegible] Thoman Kostry coram Officio Castrensi Bransciensi expedition. Judicium Terae Lublinens occepit. De quo Judicio extradito hanc Judicium Terae Lublinen. quietat. Sicut [illegible] Marcian mp.

Feria Secunda.

Wpis [illegible] Lubel. [illegible] 1667 13 81

ska Katolicka, ze wszystkiemi Jey Prawami. Przeyz
Pamiętey do iakiegokolwiek wyznania, iest zebroniona
mi Apostazyi. Że zaś taż Sama Wiara Święta przykaz
Kochania bliźnich Naszych, przeto wszystkim Ludziom, ni
bądź wyznania, pokoy w Wierze, y Opiekę Rządową wi
I dlatego wszelkich porządkow, y Religyi wolności w Kr
skich podług Ustaw Kraiowych warujemy. –

II.

Szlachta Ziemianie.

Szanuiąc pamięć Przodkow Naszych, iako Fundato
du Wolnego Stanowi Szlacheckiemu wszystkie swobo
ści, prerogatywy, pierwszeństwa w Życiu prywatnym
bliznym nayuroczyście Zapewniamy. Szczególniey z
Statuta y Przywileie temu Stanowi, od Kazimierza W
ka Wzgierskiego, Władysława Jagiełły, y Witolda
Wielkiego Xiążęcia Litewskiego, niemniey od Władysł
Kazimierza Jagiellończykow, od Jana Alberta, Alexan
gmunta 1° Braci, od Zygmunta Augusta ostatniego
Jagiellońskiey, sprawiedliwie y prawnie nadane, tutaj
Zapewniamy, y za niewzruszone uznaiemy. Godności S
checkiego w Polszcze, za równą wszelkim Stopniom z
gdziekolwiek używanym, przyznaiemy. Wszystkę Szla
mi bydź między Sobą uznaiemy, nietylko co do Stanowi
dy, y o sprawowanie posług Obyczynie, honor, Stawy po
nozących, ale oraz co do równego używania przywileiów
gatywy Stanowi Szlacheckiemu służących. Nadewszystk
wa bespieczeństwa Osobistego, y wolności Osobistey, a
gruntowych y ruchomey, tak, iak od Wieków każdem
świętobliwie, nienaruszenie, Zachowane mieć chcemy
wuiemy; Zaręczaiąc nayuroczyściey, iż przeciwko wła
iakolwiek żadney odmiany lub Ciężeyi w prawie nie
Cuszem Naywyższa Władza Kraiowa y Rząd przez Ta
wiony, żadnych pretensyi pod pretextem furium Regal
Kimkolwiek innym pozorem do Własności Obywatel

Konstytucja 3 Maja 1791 r.

Ustawa Rządowa.

W Imie Boga w Troycy Swiętey jedynego.

Stanisław August z Bozey Łaski y Woli Narodu Król Polski, Wielki Xiąże Litewski, Ruski Pruski Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołynski, Podolski Podlaski, Inflantski, Smolenski, Siewierski, y Czerniechowski, wraz z Stanami Skonfederowanemi w Liczbie podwoiney Narod Polski reprezentuiącemi.

Uznaiąc iż Los Nas wszystkich, od ugruntowania, y wydoskonalenia Konstytucyi Narodowey iedynie zawisł, długim doświadczeniem poznawszy zadawnione Rządu Naszego Wady, a chcąc korzystać z pory w iakiey się Europa znayduie, y z tey ogorywaiącey chwili, która Nas samym Sobie, wrociła, wolni od hańbiących Obcey przemocy Nakazów, ciniąc drożey nad życie nad szczęśliwość Osobistą, Existencyą Polityczne, niepodległość Kewnętrzną, y wolność wewnętrzną Narodu, którego los w Ręce Nasze iest powierzony, chcąc oraz na błogosławieństwo, na wdzięczny Współ-czesnych, y przyszłych Pokolen zasługiwać, mimo przeszkody które w Nas namiętności sprawować mogą, dla dobra powszechnego dla ugruntowania wolności, dla Ocalenia Ojczyzny Naszey y Flygranie, z naywiększą Stałością Ducha, niniejszą Konstytucyę uchwalamy, y ta całkowicie, za Swiętą za Niewzruszoną deklaruiemy, dopóki by Naród w czasie Prawem przepisanym, wyraźną Wolą Swoią, nieuznał potrzeby odmienienia w Niey iakiego Artykułu. Do którey to Konstytucyi, dalsze Ustawy Seymu teraźnieyszego we wszystkim stosować się maią.—

I.
Religia Panuiąca

Religią Narodową, panuiącą iest y będzie Wiara Swięta Rzymska

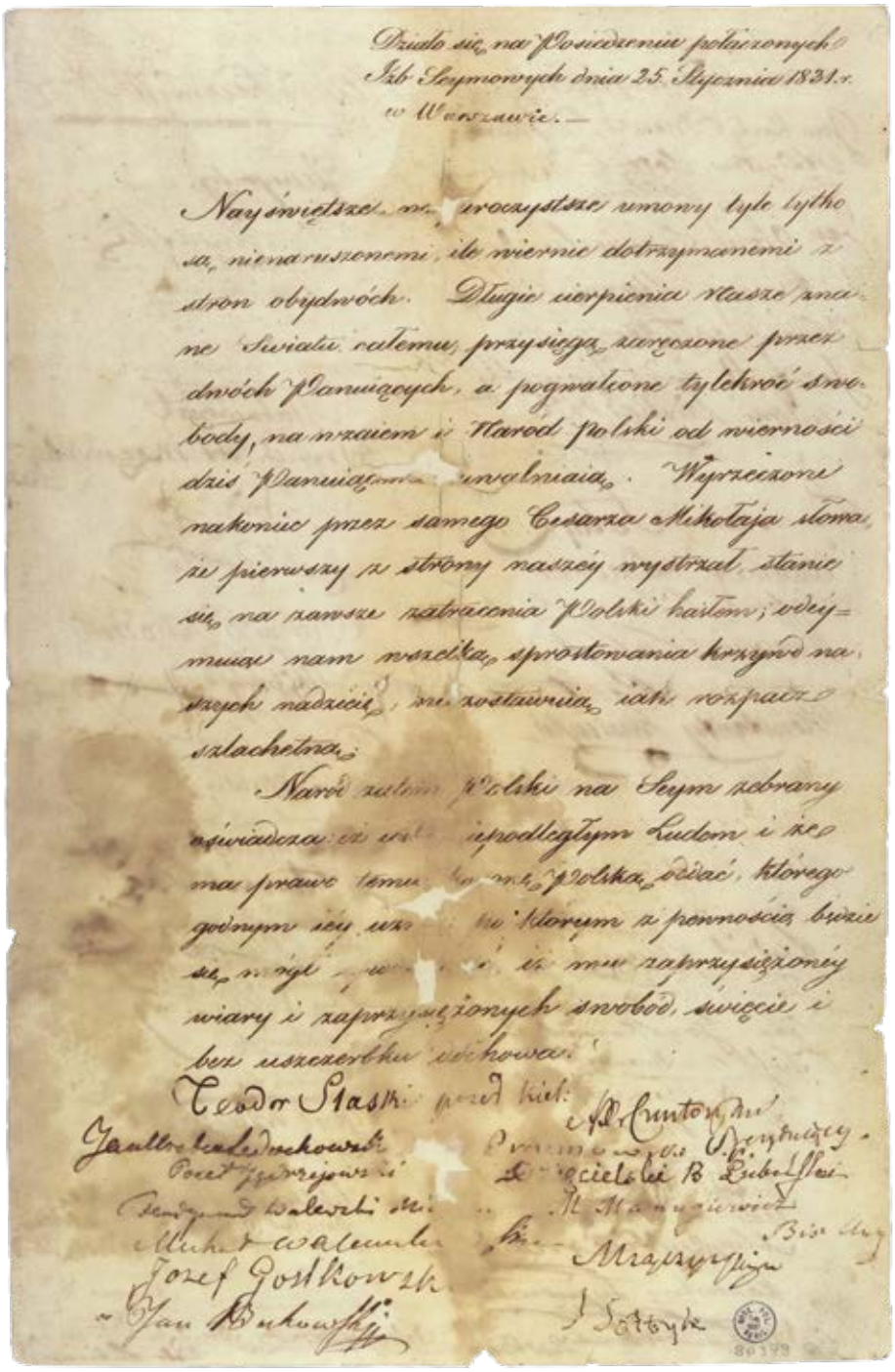

Działo się na Posiedzeniu połączonych Izb Seymowych dnia 25. Stycznia 1831. r. w Warszawie.—

Nayświętsze, nieruszone umowy tyle tylko są, nienaruszonemi, ile wiernie dotrzymanemi z stron obydwóch. Długie cierpienia Nasze znane Światu całemu, przysięgą zaręczone przez dwóch Panujących, a pogwałcone tylekroć swobody, na wzaiem i Naród Polski od wierności dziś Panującym uwalniaią. Wyrzeczone nakoniec przez samego Cesarza Mikołaja słowa, że pierwszy z strony naszey wystąpił, stanie się na zawsze zatracenia Polski hasłem; odejmuią nam wszelką sprostowania krzywd naszych nadzieię, nie zostawuią iak rozpaczy szlachetnej.

Naród zatem Polski na Seym zebrany oświadcza, że [illegible] ispodległym Ludom i że ma prawo temu [illegible] Polska ocdać, którego godnym iey uz[illegible] [illegible] którym z pewnością będzie się [illegible] że mu zaprzysiężony wiary i zaprzysiężonych swobod, święcie i bez uszczerbku dochowa.

Teodor Stasiki przed kiel.
Jan Lelewel
Poseł [illegible]
Wincenty Walewski
Michał Walewski
Józef Gostkowski
Jan Rukowski
Antoni [illegible]
Przemowski
Franciszek [illegible]
Ignacy Lubelski
M. Manuszewicz
[illegible] Mrazyński
J. Sołtyk

Akt detronizacji cara Mikołaja I, 1831 r.

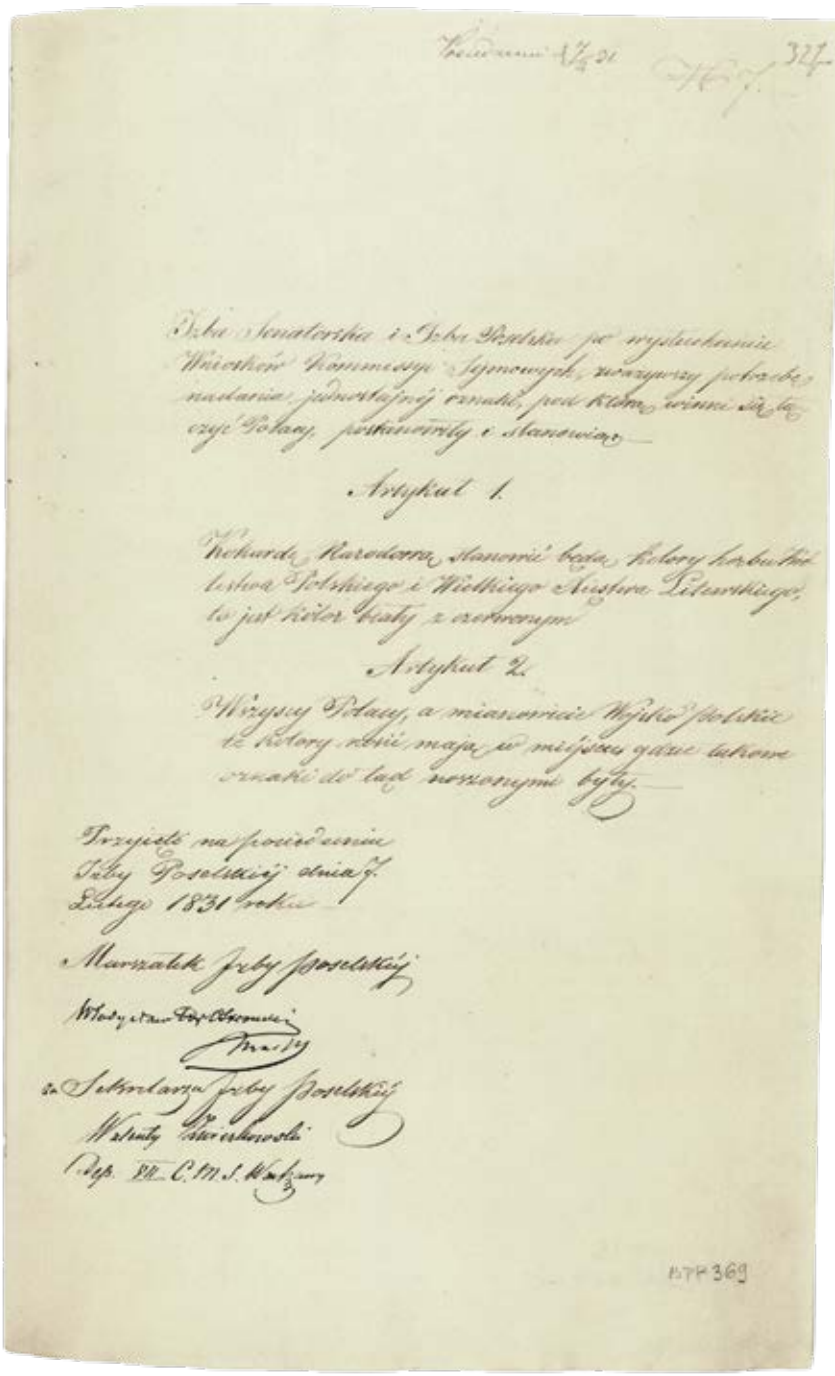

Izba Senatorska i Izba Poselska po wysłuchaniu Wniosków Commissyi Sejmowych, uważywszy potrzebę nadania jednostajnéj cokardy, pod którą wolne dzieci Polaczy, postanowiły i stanowią.

Artykuł 1.

Kokarda Narodowa stanowić będzie kolory herbu tak Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, to jest kolor biały z czerwonym.

Artykuł 2.

Wszyscy Polacy, a mianowicie Wojsko Polskie te kolory wbrew mają, w miejscu gdzie takowe oznaki do tąd noszonymi były.

Przyjęte na posiedzeniu Izby Poselskiej dnia 7. Lutego 1831 roku

Marszałek Izby Poselskiej

Wtóry z Sekretarzy Izby Poselskiej

Wtóry z Sekretarzy

Dep. Ex. C. M. S. Kaiserowski

ATP 369

Uchwała połączonych Izb Sejmowych w sprawie wprowadzenia kokardy narodowej, Warszawa, 7 lutego 1831 r.

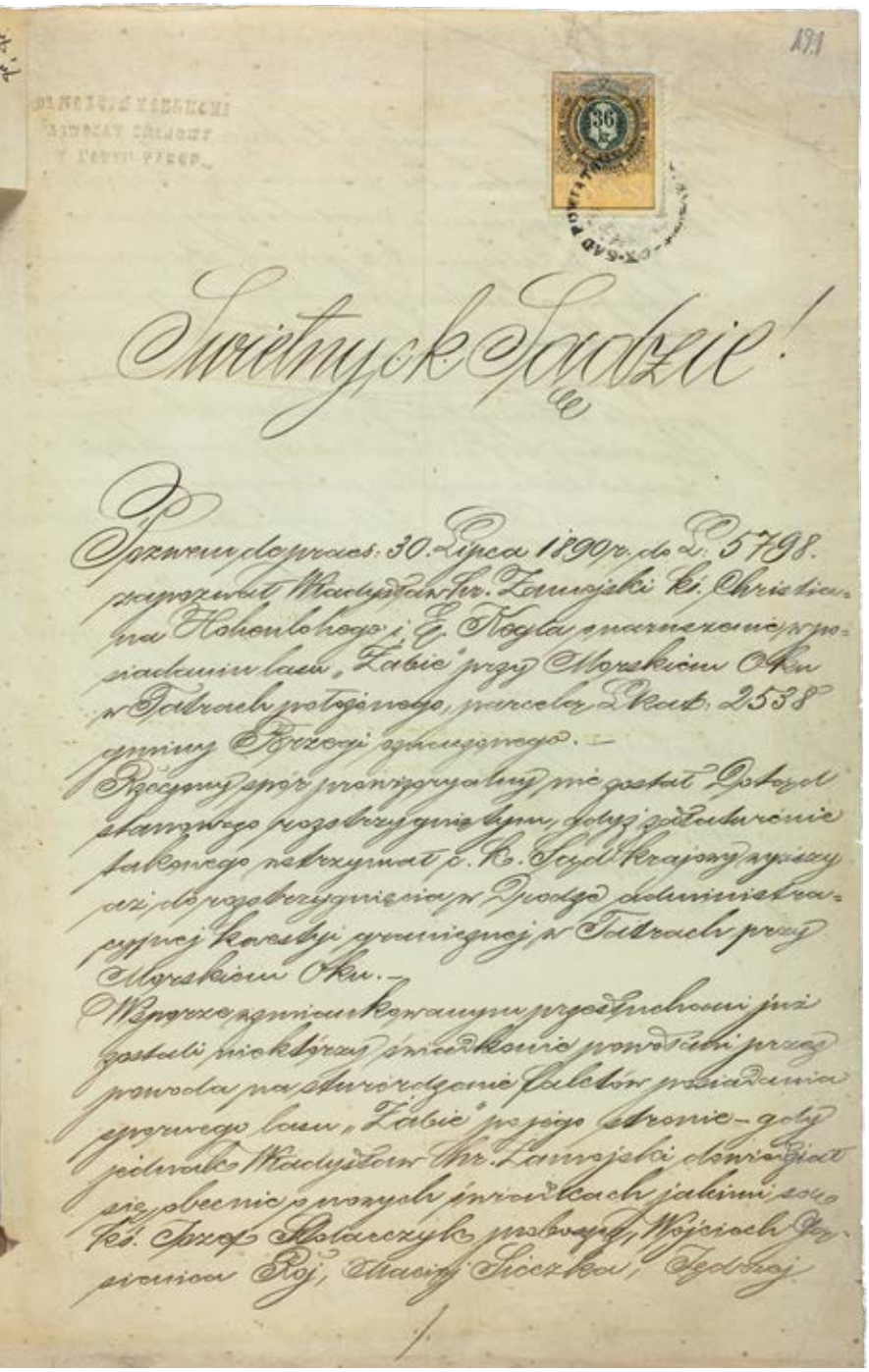

Świetnym Sądzie!

Sprawa do praes. 30. Lipca 1890 r. do L. 5798. przepozwał Władysław hr. Zamojski ks. Christianowi Hohenlohego i E. Kogla o naruszenie posiadania lasu „Żabie" przy Morskiem Oku w Tatrach położonego, parcela Kat. 2538 gminy Brzegi zachodzącego. –

Roszczenie swoje przedstawiamy na postać Potępał stanowczego rozstrzygnięciem, który jednocześnie takowego nabywcy c. k. Sądu Krajowy wyższy aż do rozstrzygnięcia w Drodze administracyjnej kwestyi granicznej w Tatrach przy Morskiem Oku. –

Wprawdzie zanim karaumy przedsięwzięto już zostali niektórzy świadkowie powołani przez powoda na stwierdzenie faktów posiadania gruntowego lasu „Żabie" po jego stronie – gdy jednak Władysław hr. Zamojski obniżając się obecnie z nowych świadkach jakimi są ks. Jerzy Polarczyk proboszcz, Wojciech Pierwiom Rój, Maciej Siczka, Tatrzański

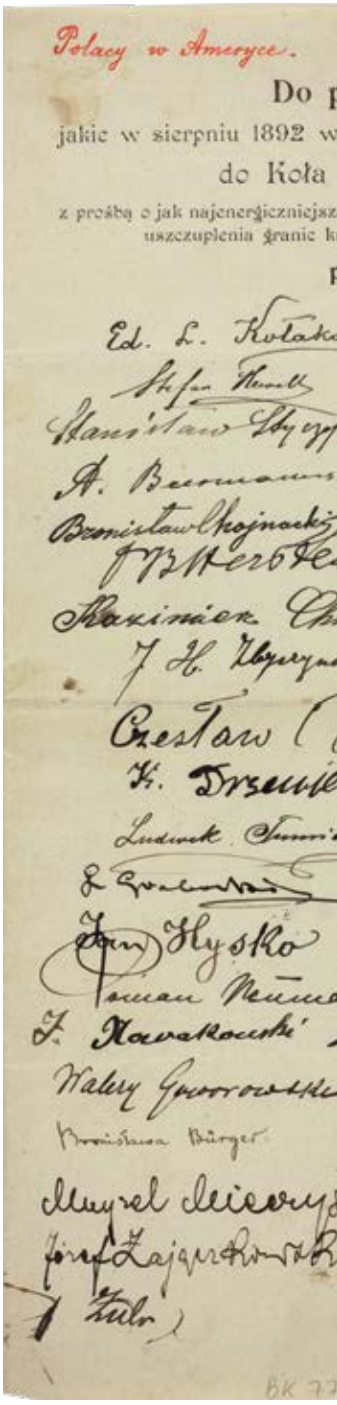

Polacy w Ameryce.

Do p
jakie w sierpniu 1892 w
do Koła
z prośbą o jak najenergiczniejsz
uszczuplenia granic k

Ed. L. Kolak
Stefan
Stanisław Sty
A. Bermann
Bronisław Kozinacki
Maximek
J. H.
Gestaw
H. Drsen
Ludwik
Hlysko
Tomasz
Z. Kawakowski
Walery
Bronisława Bürger
Józef Zajączkowski
Żuło

BK 77

Proces o Morskie Oko, II poł. XIX w./pocz. XX w.

Nowy Jork.

pisma zbiorowego

ysłać uchwalił wiec gości w Zakopanem

Polskiego w Wiedniu

ą obronę kraju naszego od zagrażającej mu krzywdy:
rajowych i wydarcia nam Morskiego Oka,

przyłączamy się.

Zwierzyn 28/IX 1902.

Zwierzyna nasza nieginęła
bo Zarzojski z nami
On przeprowadzył już wojsko
Tego pod Rysami
Marsz, marsz na Turnie
pod niebo wysoko
By jak najwięcej
patrzyć w Morskie Oko.
Andzia Drohojowska.

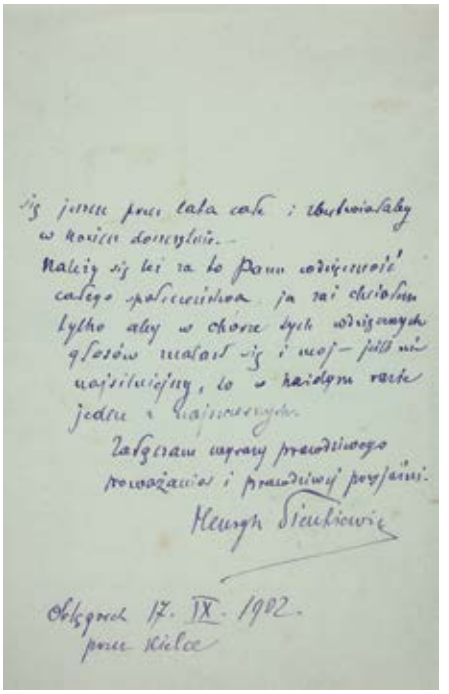

Ja jestem przez lata całe i chorowałaby
w domu domysłów.
Należy się Jej za to Panu odwzajemnić
całego społeczeństwa. Ja zaś chciałem
tylko aby w chorze tych odwiecznych
głosów matki-ij i mój — jeśli nie
najsilniejszy, to w każdym razie
jeden z najsilniejszych.
Załączam wyrazy prawdziwego
poważania i prawdziwej przyjaźni.
Henryk Sienkiewicz

Oksgrock 17. IX. 1902.
przez Kielce

do A12

D E K R E T

R A D Y R E G E N C Y J N E J

o opiece nad zabytkami sztuki i kultury.

My, Rada Regencyjna Królestwa Polskiego, postanowiliśmy i stanowimy, co następuje:

Zasady Ogólne.

Art.1. Wszelkie zabytki sztuki i kultury, znajdujące się w granicach Państwa Polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury, podlegają opiece prawa.

Należące do Państwa Polskiego, lub do jego obywateli, lub do instytucji polskich, zabytki sztuki i kultury, znajdujące się za granicą, mogą być przedmiotem szczególnych środków ochrony ze strony władzy państwowej polskiej oraz umów międzynarodowych, stosownie do osobnych w tej mierze postanowień.

Art.2. Opieką nad zabytkami sztuki i kultury należy do Ministerstwa W.R. i O.P.

Art.3. Czynności związane z opieką nad zabytkami sztuki i kultury sprawują konserwatorzy zabytków sztuki i kultury, mianowani przez Ministra W.R. i O.P.

Ilość i granica okręgów oraz siedziby i etaty konserwatorów określone będą osobnem rozporządzeniem ministerjalnem.

Art.4. Ministrowi W.R. i O.P. przysługuje prawo wydawania w zakresie niniejszej ustawy zarządzeń, tyczących się tak organizacji urzędu konserwatorskiego, jak również wogóle opieki nad zabytkami sztuki i kultury.

Art.5. Z ramienia i pod kierunkiem Ministerstwa W.R. i O.P. prowadzony będzie inwentarz zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w granicach Państwa Polskiego.

Art.6. Właściwe organy rządowe mają prawo badania przedmiotów, będących w posiadaniu osób tak fizycznych jak i prawnych, a to w celu ustalenia wartości zabytkowej i zakwalifikowania poszczególnego przedmiotu do inwentarza zabytków sztuki i kultury.

Art.7. W razie zakwalifikowania przedmiotu do inwentarza zabytków

Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, 1918 r.

Załącznik do punktu 5 № 3

335

PROJEKT.

ORDYNACJA WYBORCZA
DO SEJMU USTAWODAWCZEGO.

ROZDZIAŁ I.

Prawo wybierania.

Wyborcą do Sejmu jest każdy ~~pełnoletni~~ obywatel państwa bez różnicy płci, który w dniu ogłoszenia wyborów ukończył 21 lat.

Wyborcy winni być mieszkańcami tego obwodu głosowania, w którym głosują, przynajmniej od przedednia zarządzenia wyborów (patrz art. 16).

Wyborcy głosować wolno tylko w jednym obwodzie głosowania.

~~Wojskowi wszystkich stopni i wszystkich rodzajów broni w służbie czynnej nie biorą udziału w głosowaniu.~~

Prawa wyborczego nie mają osoby sądownie pozbawione praw obywatelskich.

Prawo głosowania winno być wykonywane osobiście.

Projekt Dekretu o Ordynacji Wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 6 grudnia 1918 r.

Optanci mają prawo zachować lub likwidować prawnie posiadane mienie ruchome i nieruchome; w razie wyjazdu mogą wywieść je ze sobą według norm, ustalonych w Załączniku № 2 do Traktatu niniejszego. Mienie, przekraczające ustalone dla wywozu normy i pozostawione, będzie mogło być wywiezione później, z chwilą polepszenia warunków transportu. Wywóz mienia będzie wolny od wszelkich ceł i opłat.

8. Do chwili ważnie dokonanej opcji optanci podlegają wszystkim prawom, obowiązującym w tem państwie, w którem przebywają; po jej dokonaniu uważani są za cudzoziemców.

9. Gdy osoba, która dokonała ważnie wyboru, znajduje się bądź pod śledztwem lub sądem, bądź też odbywa karę, będzie wówczas pod strażą wraz z aktami sprawy wysłana do państwa, na którego rzecz dokonała wyboru, jeśli państwo to wydania jej zażąda.

10. Osoby, które ważnie dokonały wyboru, uznane będą pod każdym względem za obywateli tego państwa, na którego rzecz dokonały wyboru, i wszelkie bez wyjątku prawa i przywileje, przyznane obywatelom tego państwa bądź Traktatem niniejszym, bądź umowami przyszłemi, będą przysługiwały w równej mierze optantom tak, jak gdyby już w chwili ratyfikacji Traktatu niniejszego byli obywatelami państwa, na którego rzecz optują.

Artykuł VII.

1. Rosja i Ukraina zapewniają osobom narodowości polskiej, znajdującym się w Rosji, Ukrainie i Białorusi, na zasadzie równouprawnienia narodowości, wszystkie prawa, zabezpieczające swobodny rozwój kultury i języka oraz wykonywanie obrządków religijnych. Wzajemnie Polska zapewnia osobom narodowości rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej, znajdującym się w Polsce, wszystkie te prawa.

Osoby narodowości polskiej, znajdujące się w Rosji, Ukrainie i Białorusi, mają prawo, w ramach ustawodawstwa wewnętrznego, pielęgnować swój język ojczysty, organizować i popierać własne szkolnictwo, rozwijać swoją kulturę i tworzyć w tym celu stowarzyszenia i związki. Z tych samych praw, w ramach ustawodawstwa wewnętrznego, korzystać będą osoby narodowości rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej, znajdujące się w Polsce.

2. Obie układające się strony zobowiązują się nawzajem nie mieszać się bezpośrednio ani pośrednio do spraw ustroju i życia Kościoła oraz związków wyznaniowych, znajdujących się na terytorjum strony drugiej.

3. Kościoły i stowarzyszenia religijne, do których należą osoby narodowości polskiej w Rosji, Ukrainie i Białorusi, mają prawo, w granicach prawodawstwa wewnętrznego, samodzielnie urządzać swoje wewnętrzne życie kościelne.

Wyżej wzmiankowane kościoły i stowarzyszenia religijne mają prawo, [illegible] granicach prawodawstwa wewnętrznego, użytkowania i nabywania majątku [illegible]ego i nieruchomego, koniecznego do wykonywania obrządków reli- [illegible]trzymywania duchowieństwa i instytucyj kościelnych.

[illegible] zasadach mają one prawo korzystania z kościołów [illegible]anywania obrządków religijnych.

[illegible] osoby narodowości rosyjskiej, ukraiń-

Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze, 18 marca 1921 r.

Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastapi w Mińsku w terminie czterdziestu pięciu dni od dnia podpisania Traktatu niniejszego.

Wszędzie, gdzie w Traktacie niniejszym lub w jego załącznikach wymienia się jako termin chwilę ratyfikacji Traktatu Pokojowego, rozumie się przez to chwilę wymiany dokumentów ratyfikacyjnych.

Na dowód czego pełnomocnicy obu układających się stron własnoręcznie podpisali Traktat niniejszy i opatrzyli go swemi pieczęciami.

Sporządzono i podpisano w Rydze dnia osiemnastego marca tysiąc dziewięćset dwudziestego pierwszego roku.

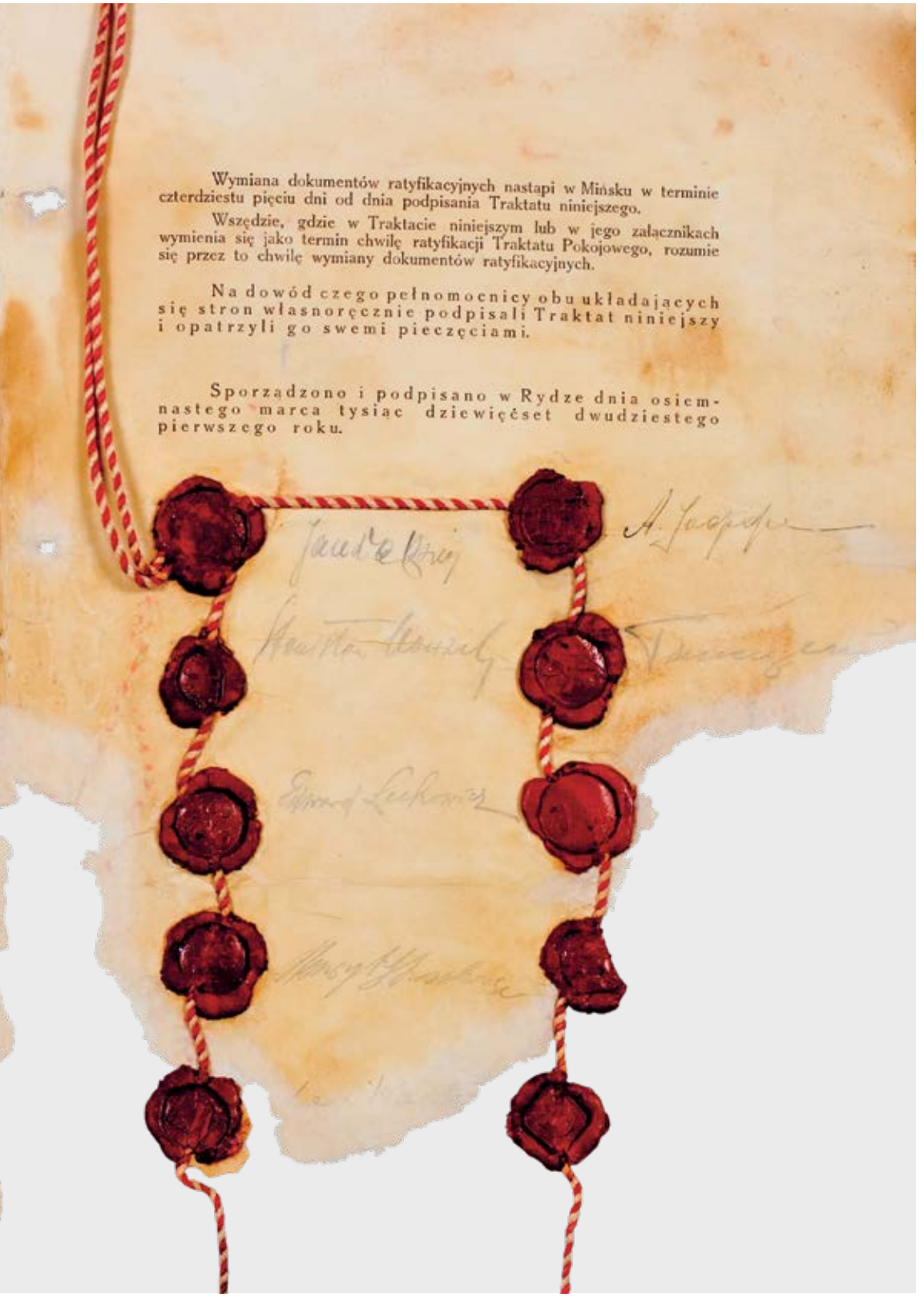

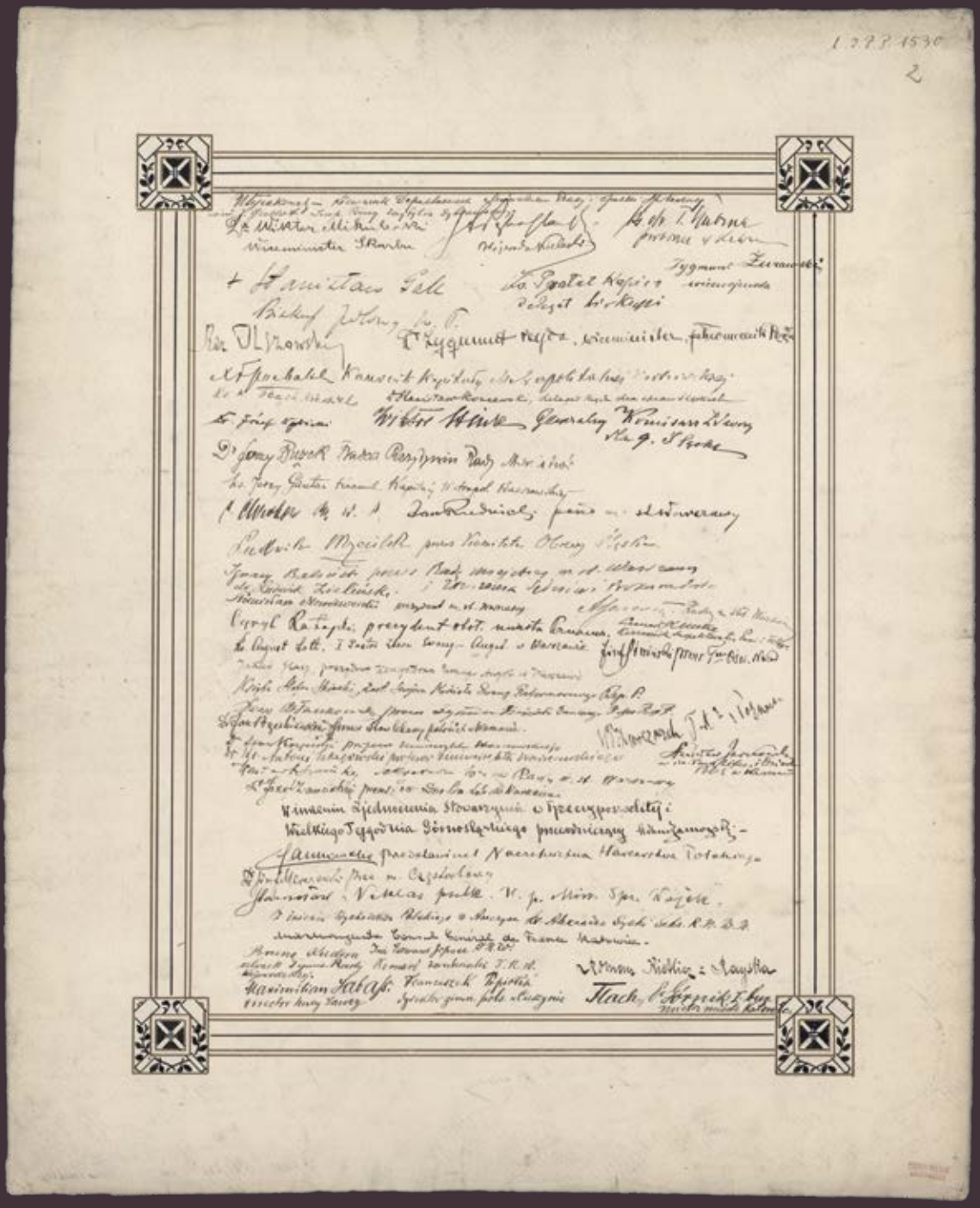

Akt pamiątkowy objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej podpisany 16 lipca 1922 r. w Katowicach

→ Pierwsze posiedzenie Sejmu Śląskiego w Katowicach, 1922 r.

RP
RP
RP
RP
1922
RP
RP
RP
RP
RP

Wykaz dokumentów wpisanych na Listę Krajową

1. Preadicationes (Kazania), ok. 800 r. (Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, 2024) — 64
2. Złoty kodeks gnieźnieński, koniec XI wieku (Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, 2014) — 65
3. Kronika Galla Anonima – Kodeks zamojski, ok. 1112–1116 r. (Biblioteka Narodowa, 2014) — 66
4. Rocznik świętokrzyski dawny, ok. 1120 lub 1122 (Biblioteka Narodowa, 2016) — 68
5. Dokument papieża Innocentego II dla arcybiskupa gnieźnieńskiego, 7 lipca 1136 r. (Archidiecezja Gnieźnieńska, 2024) — 69
6. Dokument Zbiluta, 1153 r. (Archiwum Państwowe w Poznaniu oraz Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, 2016) — 70
7. Przywilej Chełmiński, 1 października 1251 r. (Archiwum Państwowe w Toruniu, 2021) — 43
8. Dokument lokacyjny miasta Krakowa, 5 czerwca 1257 r. (Archiwum Narodowe w Krakowie, 2014) — 45
9. Średniowieczne rotulusy z klasztoru premonstratensów na Ołbinie we Wrocławiu, 1257, 1305–1370 (Archiwum Państwowe we Wrocławiu, 2021) — 71
10. Dokument króla Przemysła II, 15 sierpnia 1295 r. (Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, 2021) — 72
11. Kazania świętokrzyskie, pierwsza połowa XIV wieku (Biblioteka Narodowa, 2014) — 73
12. Dokument króla Kazimierza Wielkiego dla biskupa ormiańskiego Grzegorza we Lwowie, 4 lutego 1367 r. (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, 2021) — 143
13. Przywilej koszycki, 17 września 1374 r. (Muzeum Narodowe w Krakowie, oddział Biblioteka Książąt Czartoryskich, 2024) — 144
14. Akt unii krewskiej, 14 sierpnia 1385 r. (Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej, 2016) — 145
15. Psałterz floriański, XIV–XV w. (Biblioteka Narodowa, 2024) — 75
16. Metryka Uniwersytetu Krakowskiego, 1400–1642 r. (Uniwersytet Jagielloński – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, 2024) — 76
17. Akt erekcyjny Związku Pruskiego, 14 marca 1440 r. (Archiwum Państwowe w Toruniu, 2016) — 146
18. Księga zastępcy króla w Wielkopolsce, 1440–1447 r. (Archiwum Państwowe w Poznaniu, 2024) — 148
19. „Banderia Prutenorum" Jana Długosza, 1448 r. (Biblioteka Jagiellońska, 2014) — 77
20. Statuty nieszawskie, 11 grudnia 1454 r. (Archiwum Narodowe w Krakowie, 2024) — 149
21. Mszał Zakonu Krzyżackiego z Biblioteki Mariackiej, XV w. (Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, 2016) — 78
22. Statut Łaskiego, 1506 r. (Archiwum Główne Akt Dawnych, 2016) — 151
23. Opis żup Bochni i Wieliczki, 1518 r. (Biblioteka Naukowa PAU i PAN, 2014) — 48
24. Andrzej Frycz Modrzewski „O poprawie Rzeczypospolitej", 1551 r. (Biblioteka Jagiellońska Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016) — 125
25. Trybunał Koronny Lubelski, 1579–1811 r. (Archiwum Państwowe w Lublinie, 2021) — 152
26. Przywilej lokacyjny miasta Zamościa, 10 kwietnia 1580 r. (Archiwum Państwowe w Zamościu, 2024) — 47
27. Białoruski Tristan, XVI–XVII w. (Biblioteka Raczyńskich, 2014) — 103
28. Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca, 1581–1944 r. (Archiwum Państwowe w Lublinie, 2021) — 51
29. Mapa Księstwa Pszczyńskiego, 1636 r. (Archiwum Państwowe w Katowicach, 2021) — 24
30. Dzieła Jana Heweliusza 1647–1690 r. (PAN Biblioteka Gdańska, 2021) — 127

31. Teki Górskiego – zbiór rękopisów do historii Polski i krajów sąsiednich, XVI w. (Biblioteka Narodowa, 2021) — 80

32. Mapa Beniowskiego, 1772 r. (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego. Polska Akademia Nauk, 2024) — 26

33. Rękopiśmienny atlas Mappy Hrabstwa Bialskiego, 1781 r. (Towarzystwo Naukowe Płockie, 2021) — 29

34. Konstytucja 3 maja 1791 r. (Archiwum Główne Akt Dawnych, 2014) — 154

35. Czy Polacy wybić się mogą na niepodległość? – pierwodruk, 1800 r. (Biblioteka Narodowa w Warszawie, 2018) — 128

36. Akta Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i Polskiej Akademii Umiejętności, 1815–1872 oraz 1872–1918 r. (Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, 2018) — 129

37. Akt detronizacji cara Mikołaja I, 25 stycznia 1831 r. (Biblioteka Polska w Paryżu, 2024) — 156

38. Uchwała połączonych Izb Sejmowych w sprawie wprowadzenia kokardy narodowej, 7 lutego 1831 r. (Towarzystwo Historyczno-Literackie Biblioteki Polskiej w Paryżu, 2018) — 157

39. Autograf „Pana Tadeusza" Adama Mickiewicza, 1832–1834 r. (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2014) — 104

40. Rękopis „Balladyny" Juliusza Słowackiego, ok. 1834–38 r. (Biblioteka Narodowa w Warszawie, 2021) — 106

41. Kolekcja utworów Fryderyka Chopina, lata 30. i 40. XIX w. (Biblioteka Jagiellońska Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2021) — 107

42. Rękopiśmienna spuścizna Juliusza Słowackiego, 1835–1865 r. (Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, 2021) — 108

43. Kazimierza Stronczyńskiego zabytki starożytności w Królestwie Polskim, 1844–1855 r. (Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, 2016) — 109

44. Testament polityczny księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, 14 lipca 1861 (Fundacja XX. Czartoryskich w Krakowie, 2016) — 130

45. Powstanie Styczniowe – Akta Organizacji Narodowej, 1861–1864 r. (Archiwum Główne Akt Dawnych, 2014) — 83

46. Henryk Sienkiewicz Trylogia – autografy powieści Ogniem i mieczem, Potop, Pan Wołodyjowski, 1882–1888 r. (Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, 2018) — 110

47. Proces o Morskie Oko, II poł. XIX w./ pocz. XX w. (Polska Akademia Nauk – Biblioteka Kórnicka, 2016) — 158

48. Zbiór dokumentów pochodzących z masowych mogił w Katyniu, Charkowie i Miednoje, 1900-maj 1940 r. (Muzeum Katyńskie Oddział Martyrologiczny Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, 2024) — 84

49. Chłopi. Powieść współczesna, 1901–1905 r., (Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, 2024) — 111

50. Archiwum Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1907 r. (Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, 2016) — 131

51. Zespół akt Naczelny Komitet Narodowy [1911] 1914–1920 [1930] r., (Archiwum Narodowe w Krakowie, 2018) — 85

52. Dokumentacja Polskiej Organizacji Wojskowej, 1914–1920 (Wojskowe Biuro Historyczne, Centralne Archiwum Wojskowe, 2018) — 86

53. Atlas, mapa i rękopisy Eugeniusza Romera związane z jego działalnością w procesie kształtowania granic Polski, 1916–1920 r. (Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, 2018) — 32

54. Memoriał Ignacego Jana Paderewskiego, styczeń 1917 r. (Archiwum Akt Nowych, 2014) — 132

55. Akta Wydziału Narodowego Polskiego, 1917–1918 r. (Muzeum Polskie w Ameryce i Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, 2018) — 87

56. Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, 31 października 1918 r. (Archiwum Akt Nowych, 2018) — 160

57. Afisz „Rada Regencyjna do Narodu Polskiego!", 11 listopada 1918 r. (Biblioteka Narodowa w Warszawie, 2018) — 89

58. Dokumenty Powstania Wielkopolskiego, 1918–1919 r. (Archiwum Państwowe w Poznaniu i Muzeum Historii Miasta Poznania, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, 2018) — 88

59. Akta Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza, listopad 1918 – grudzień 1922 r. (Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, 2018) — 90

60. Projekt Dekretu o Ordynacji Wyborczej do Sejmu Ustawodawczego, 6 grudnia 1918 r. (Archiwum Akt Nowych, 2018) — 161

61. Plakaty z okresu wojny polsko-bolszewickiej, 1919–1920 r. (Muzeum Plakatu w Wilanowie, Oddział Muzeum Narodowego w Warszawie, 2018) — 91

62. Polska jednostka monetarna – złoty (zespół monet, ich prób oraz wzorów banknotów), (1919)–1924 r. (Narodowy Bank Polski, 2018) — 52

63. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze, 18 marca 1921 r. (Archiwum Akt Nowych, 2018) — 162

64. Stefan Żeromski Przedwiośnie – rękopis oprawny, autograf, ok. 1921–1924 r. (Biblioteka Narodowa w Warszawie, 2018) — 112

65. Dokumenty związane z budową portu w Gdyni, 1921–1927 r. (Archiwum Akt Nowych, Muzeum Miasta Gdyni, 2018) — 53

66. Akt pamiątkowy objęcia Górnego Śląska przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, 16 lipca 1922 r. (Archiwum Państwowe w Katowicach, 2018) — 164

67. Pierwsze posiedzenie Sejmu Śląskiego w Katowicach, 10 października 1922 r. (Archiwum Państwowe w Katowicach, 2024) — 165

68. Film Polonia Restituta (1928 r.) Tytuł producencki (oryginalny): Polonia Restituta 1918–1920, 1928 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe i Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny, 2018) — 92

69. Kolekcja płyt gramofonowych Polskiego Radia, wrzesień 1939 r. (Archiwum Polskiego Radia S.A., 2021) — 93

70. Dziennik Zygmunta Klukowskiego z lat okupacji Zamojszczyzny, 1939–1954 r. (Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2024) — 96

71. Depesze Poselstwa RP w Bernie, 1940–1945 r. (Archiwum Akt Nowych, 2018) — 97

72. Rękopis zbioru wierszy Krzysztofa Kamila Baczyńskiego pt. „W żalu najczystszym", 1942 r. (Biblioteka Narodowa w Warszawie, 2021) — 114

73. Rękopis dzieł symfonicznych, kameralnych i filmowych Henryka Warsa, 1947–1974 r. (Polish Music Center, University of Southern California, Los Angeles, 2024) — 115

74. Spuścizna Jerzego Kukuczki – dokumentacja fotograficzna, 1948–1989 r. (Fundacja Wielki Człowiek, 2024) — 33

75. Zapis socjologiczny prof. Zofii Rydet, 1978–1990 r. (Fundacja im. Zofii Rydet, 2024) — 133

Pomniki Polskiego Dziedzictwa Dokumentacyjnego.
10 lat Polskiej Listy Krajowej Programu UNESCO Pamięć Świata

REDAKCJA: Anna Krochmal, Paweł Pietrzyk

W OPRACOWANIU PUBLIKACJI UCZESTNICZYLI: Andrzej Badyda, Beata Żelazek

Fotografie pochodzą ze zbiorów instytucji, z których obiekty zostały wpisane na Listę Krajową Programu UNESCO Pamięć Świata w latach 2014, 2016, 2018, 2021 i 2024.
Pełna lista dokumentów i nazw instytucji została zamieszczona na końcu publikacji.

Kopie cyfrowe dokumentów dostępne na stronie pamiecpolski.archiwa.gov.pl

© Copyright by Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
ul. Rakowiecka 2D, 02-517 Warszawa

REALIZACJA NA ZLECENIE WYDAWCY: Podpunkt

Wydanie I
Nakład 500 egz.

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD: Emilka Bojańczyk / Podpunkt
FOTOEDYCJA: Damian K. Dudek
DRUK I OPRAWA: Drukarnia Akapit

Na okładce wykorzystano elementy z *Archiwum Ordynacji Zamojskiej* z Archiwum Państwowego w Lublinie oraz z *Przywileju lokacyjnego miasta Zamościa* z Archiwum Państwowego w Zamościu.

Publikację złożono krojami NeueHaas Unica W1 oraz Argesta i wydrukowano na papierze Garda Pat Kiara

Warszawa 2024
ISBN 978-83-66739-97-0

ORGANIZATORZY

unesco
Komitet Krajowy
Programu Pamięć Świata

ARCHIWA PAŃSTWOWE

WSPÓŁORGANIZATORZY

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

NARODOWE CENTRUM KULTURY

PATRONAT HONOROWY

RP Patronat Honorowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej
Andrzeja Dudy

PATRONAT MEDIALNY

pap
POLSKA AGENCJA PRASOWA

ORGANIZATORZY

unesco
Komitet Krajowy
Programu Pamięć Świata

ARCHIWA PAŃSTWOWE

WSPÓŁORGANIZATORZY

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

NARODOWE CENTRUM KULTURY

PATRONAT HONOROWY

RP Patronat Honorowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej
Andrzeja Dudy

PATRONAT MEDIALNY

pap
POLSKA AGENCJA PRASOWA